

ԱՐՄԷՆ ՏԱՏՈՒՐ

ԿԸ ՍԻՐԵՍ ԱՇԽԱՏԱՐԻՇ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ)

1948

Յապրան ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

Գանիրէ

Հանրապետական

ԱՐՄԷՆ ՏԱՏՈՒՐ

Հանրապետական

ԿԸ ՄԻՐԵՄ ԱՇԽԱՐՀԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ)

(Նկարներ՝ Հայկ Տէր Լեւոնդեանի)

1948

Յօդադրան ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

Գաւիթ

ՉՕՆՈՒԱՄ՝

ԻՄ ՍԻՐԵԼԻ ՄՆՈՂՔԻՍ

Ամէն իրաւունք հեղինակին վերադառնում է

ԻՆՉՈ՞Ւ «ԿԸ ՍԻՐԵՄ ԱՇԽԱՐՀԸ»...

(ԱՅՍ ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԱՍԻՆ)

Այս գիրքը իմ անդրանիկ որդիս է: Զայն կը սիրեմ իմ հոգիիս չափ: Կը սիրեմ զայն առիարհին չափ, որովհետեւ՝ իրապե՛ս կը սիրեմ առիարհը, իր բովանդակ գեղեցկութեամբն ու զգեղութեամբը, իր լոյսովն ու խաւարովը, իր կեանքովն ու անմահութեամբը, իր ժողովուրդներովն ու թոշուններովը, իր գութովն ու անգթութեամբը, իր իմաստութեամբն ու անիմաստութեամբը, իր մեծութեամբն ու այնքա՛ն փոքրութեամբը եւ իր բնակուած եւ անբնակ անծայրածիր տարածութիւններովը:

Հատորիս մէջ երեւցող պատմութեանքները ընտրած եմ 1940էն ի վեր իմ գրածներուն մէջէն: Ասոնք նախապէս լոյս տեսած են «Արեւ» օրաթերթին, «Ծիածան», «Շարժում» եւ «Կեանք եւ Գիր» պարբերականներուն մէջ:

Այս պատմութեանքներուն ամենքն ալ կը սիրեմ այլ եւ այլ պատճառներով.—

«Նոր Նահանգը» նոր յարձակողական մըն է մարդկային անարդարութիւններուն դէմ: Վստահ եմ թէ մի՛շտ պիտի գտնուին այս պատմութեան սիրողներ: «Գասպար

Գիւղացին», «Վարպէտ Կարօն», «Թիւ 3000 Տօսիէն»
ցոյց կուտան ձեզի թէ որքա՛ն տարուքիւն կրնայ կու-
տակուիլ մարդոց սրտերուն մէջ: Այս երեք գրութիւննե-
րուն հերոսները անմեռ տալարներն են անցեալ սերուն-
դին պատկանող հայորդիներու որ կերպով մը իրենց
հակառակըին հետ համակերպիլ գիտցած են: Ասոնք հա-
նելի պատմութեան են:

Կամաւորը կը բաժնուի միւսներէն իր նկարագրի
տարբեր եւ խանգաւառ գիծովը: Ան դժուարին նիգ մը
կ'ընէ զայելու համար իր մէջ այն հին մարտիկի խանգը
որ հայ ժողովուրդի յաւիտեական կենսունակութեան
արտայայտութիւնն է: Կը սիրեմ Կամաւորին *քլարինէթը*:

Շէյխին Որդին շատ հեշտօւն կրնար կորսուիլ եթէ
չըլլար իր հօր կամքն ու սերը եւ թղուն մէջ հայութեան
վերագտնալու անդիմադրելի ձգողական ուժը:

«Վասիլի Բիրեաֆօ»ն պէտք չէ անակնկալի բերէ
անոնք որ կը ճանչնան հայու հոգին:

Յոյց տալու համար մարդոց իմաստութիւնն ու ան-
իմաստութիւնը, գրեցի «Իր Կեանքը եւ Կատակ մը»
պատմութեամբ, որուն մէջ պիտի տեսնեմ թէ որքա՛ն կա-
տակեղութիւն կայ ողբերգութեան մէջ եւ որքա՛ն ող-
բերգութիւն կատակին մէջ, այսինքն՝ կեանքին մէջ: Կը
սիրեմ Կատակելը:

Առիթարի գեղեցկութիւնն ու թգեղութիւնը յիշեցը-
նող դուռագներ են «Բաբգենին Նուերը», «Փոքրիկ Իւ-
խանուհին» եւ «Իր Բախսը»:

Գրական փորձերէս «Նոր Ռահվիրաները», «Միակ
Պատասխանը», «Բուն Հրաշալիքը», «1892...» եւ «Մար-
դը որ Ամենէն Աւելի Կ'ապեմ» կրնան իբր լա՛ւ պատ-
մութեան կարգացուիլ:

Թեհէւս ոմանք անհատ գրեցն այն երեւոյթը թէ
սիրելով մէկտեղ առիթարի կը խօսին ատելութեան
մասին. . .

Սակայն՝ իրողութիւնը իրողութիւնն է. մարդը որ ամենեւնի ակնդէպ կ'ասեմ գոյութիւն ունի: Սո՛ւն խօսիմ: Ասելս բնաւ չարգիլեւ որ սիրեմ աշխարհը՝ իբր ամբողջութիւն: Կ'ասեմ որովհետեւ ԿԸ ՅԻՇԵՄ, եւ մենք Հայերս սուր յիշողութիւն մը ունինք. բնա՛ւ չենք մոռնար ԱՆՅԵՆԼԸ:

Յարգ ֆննադասներէն հեռու մնալովս կը ցաւիմ որ իրենց առիթը չեմ տուած ինձմով զբաղելու: Որով՝ կը տեսնե՞մ, տակաւին պատիւը չեմ ունեցած որո՞ւ դասաւորութեան մը ենթարկուելու...: Այսօր՝ «անդաստակարգութիւնս» վերջ կը գտնեմ: Այսօր՝ պարոնայք ֆննադասներուն առիթը կուտամ քսելու թէ ի՞նչ կը խորհին զբիս մասին: Մե՛կ բան միայն յայտնի է. վստա՛հ եմ թէ ընթերցողը պիտի սիրէ իմ պատմութեան: Սէ ա՛յս է եականը ինձի համար. գրութիւններուս սիրուիլը ժողովուրդէն եւ ո՛չ թէ՝ ԻՄ սիրուիլս (կամ՝ չսիրուիլս...) ֆննադասներէն...:

Աւելորդ չըլլար երբ քսեմ թէ ծերերն ու պատանիները, տղայներն ու պարոնները, երիտասարդներն ու օրիորդները անարգել կրնան կարդալ զիս. եւ ապահովաբար, իմ ֆննադասներուս առնթը պիտի գտնուին անձեր, ամեն տարիքէ, մեծ եւ պզտիկ, հարուստ թէ աղքատ, որ ինձմէ պատմութեամբ մը կարդալէ ետք ընդ միտք պիտի սիրեն՝ զայն:

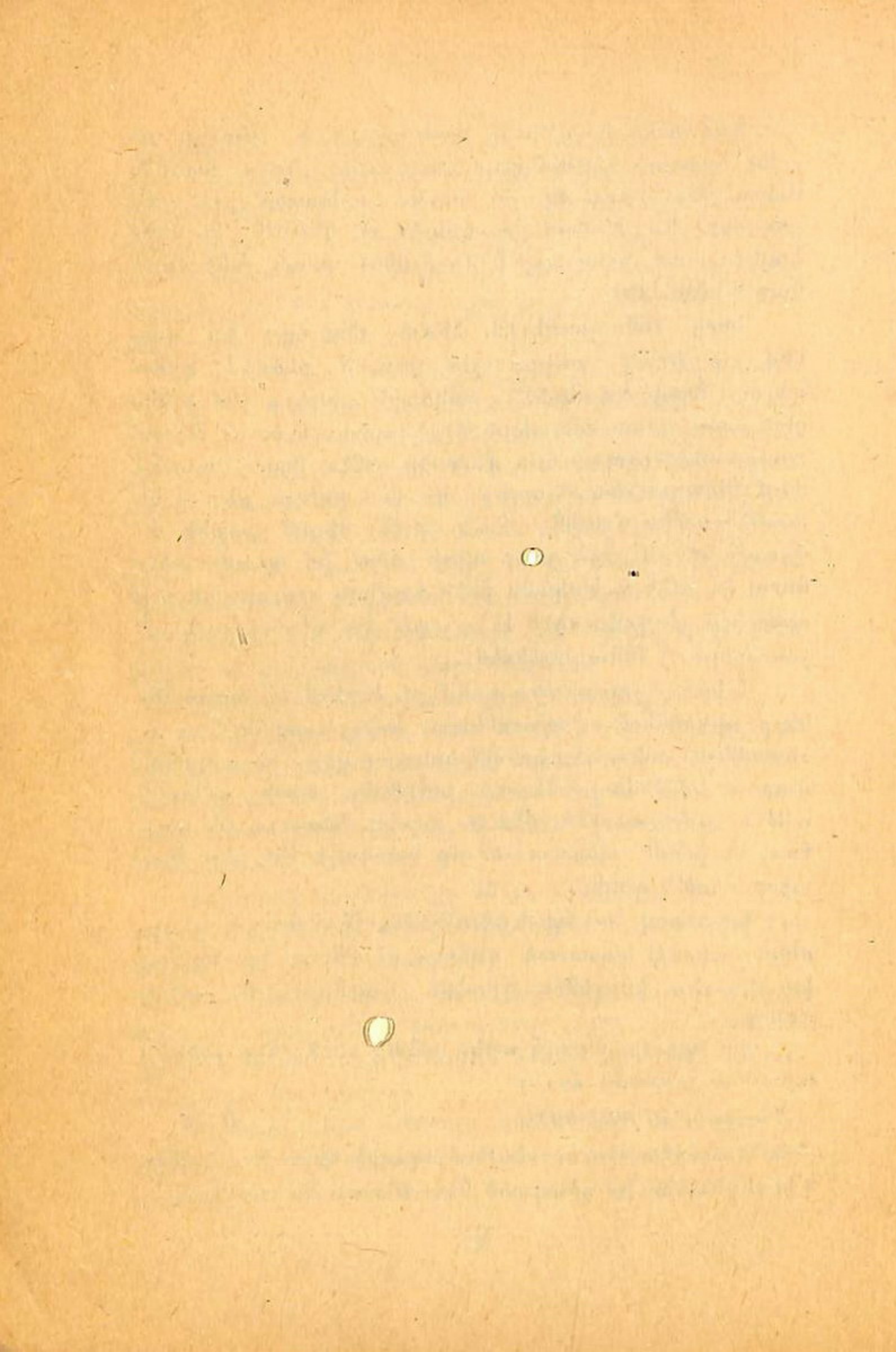
Այդպէսով, ես պիտի մոռնամ զբիս հրատարակութեան սիրոյն կատարած զոհողութիւններս եւ ես ալ իմ կարգիս ինքզինքս լիովին վարձատրուած պիտի զգամ:

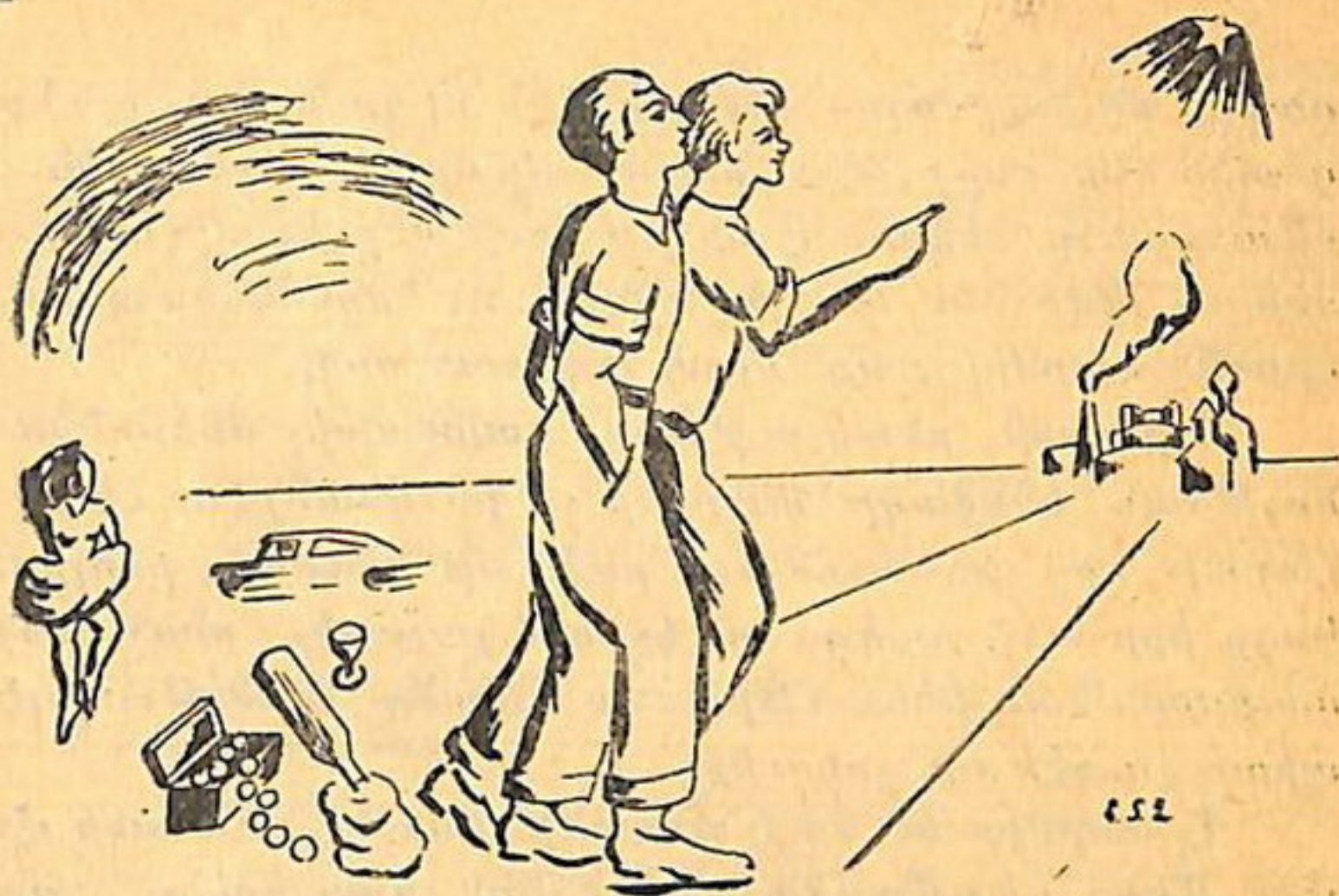
Այս պայմաններուն տակ, կրնա՞յ ոեւէ մէկը չսիրե՞լ այսպիսի աշխարհ մը...:

Գահիրէ, 27/10/1947

Ա. Տ.

Յ.Գ. — Մասնաւոր շնորհակալութիւններ Պր. Հ. Տէր Ղեւոնդեանին իր գծագրած նկարներուն համար:

ՆՈՐ ՆԱՀԱՆՋԸ ...

Կը սիրէք պատմութիւն մը թէ՛ երգ մը ունկնդրել: Ասիկա երգի մը պատմութիւնն է. պատմութիւնը նահանջի մը՝ որմէ երգը եղած է անբաժան: Ասիկա նահանջն է օտարացումէն հայ գործաւորի մը եւ իր մէկ ընկերոջ՝ Վլատիմիր Վլատիմիրովիչի:

— Ես գործաւոր մըն եմ. իրականութեան մէջ գործաւոր մը՝ բոլոր միւս գործաւորներուն պէս եւ երիտասարդ մը՝ ինչպէս որ բառը կը նշանակէ: Ուժեղ է մարմինս (գործի մարզանքէն զօրացած) բայց շատ կարեւոր չէ թէ ո՛ւր կ'աշխատիմ: Գործաւոր մը ուրիշ ի՞նչ կրնայ ընել. կա՛մ կ'աշխատի եւ կամ չաշխատիր...:

Սենեակս կը գտնուի Գահիրէի Գ... թաղին մէջ: Կ'ուզէ՞ք գիտնալ ինչու: Որովհետեւ գործաւորներէ եւ անգործներէ զատ ուրիշ ո՛չ ոք կրնայ շնչել այդ շրջանակին մէջ: Եւ ինչո՞վ կրնամ բնակիլ մայրաքա-

դաքին մաքուր արուարձաններէն մէկուն մէջ որոնք գետին (Նեղոսի) միւս ափին վրայ կը գտնուին... «Սահման»ը Նեղոսն է որ կը հոսի մեր եւ միւս թաղերուն միջեւ եւ Նեղոսը ոսկի է..., երբեմն կապոյտ, երբեմն կարմիր բայց միշտ տղմուտ ոսկի:

Աշխարհի բնակչութեան ջախջախիչ մեծամասնութեան կենցաղը տարրեր չէ իմ կեանքէս: Հետեւաբար՝ իբր գործաւոր նոր բան մը չունիմ ըսելիք: Բայց իբր հայ գործաւոր, կրնամ յայտնել որոշ հետաքրքրական իրողութիւններ, որոնց ծանօթանալէ պիտի չուզէի որ զրկուիք:

Վլատիմիր եւ ես կ'ապրինք վարձու սենեակի մը մէջ: Մենք «առժամեայ» կերպով վարձեցինք այդ սենեակը մինչեւ որ «յարմար» տեղ մը գտնենք. բայց «յարմար» տեղերը մեզի համար յարմար չէին (ծեր գրպանին համար չըսե՛ս...), որով՝ Վլատիմիր, որուն հետ տակաւին կ'աշխատիմ նոյն գործարանին մէջ եւ հաւասար օրականով, օր մը ինծի ըսաւ.

— Ընկե՛ր, երկուքս ալ միևակ ենք, եկուր միատեղ ապրինք:

— Շա՛տ լաւ, ըսի. ես ալ միևակ եմ աշխարհի մէջ, կրնանք միատեղ ապրիլ եւ միևակ չըլլալ...

Եւ այդպէս ալ ըրինք:

Իրիկունները, երբ գործէն յոգնասպառ կը վերադառնայի իմ խցիկս եւ լոգանքս առնելէ ետք կ'երկնայի անկողնիս վրայ հանգստանալու համար, կը դիտէի սենեակիս ձեղունը՝ որուն վրայի ծեփը տեղ-տեղ թուլնալով վար թափած է թողելով վերը անհեթեթ, տարօրինակ գծազրութիւններ եւ մարդկային ու անմարդկային... դիմագիծեր, կը փորձէի եւ ճիգ մը կ'ընէի պատկեր մը տեսնելու այդ խառնաշփոթութեան մէջ: Յետոյ, առանց վհատելու հարց կուտայի ինքզինքիս թէ ի՞նչ իմաստ կար իմ ապրե-

լուս մէջ եւ կամ թէ՛ ի՞նչ կրնայի սպասել կեանքէն:
Ասիկա նոր հարցում մը չէ: Շատեր հարցուցած են
ինծմէ առաջ: Ուրեմն՝ ինչո՞ւ ես ալ չհարցնէի: Վրաս-
տահ եմ թէ կարելի է որոշ իմաստ մը գտնել այն
պատկերներուն մէջ որոնք տակաւին կը «զարդա-
րեն» սենեակիս ծեղունը...:

— Նորէ՞ն սկսած ես երազել, կ'ըսէր Վլատիմիր:
Չե՞ս ուզեր պտըտիլ ամբողջ օրուան մը աշխատան-
քէն ետք:

— Ամբողջ օրուան մը աշխատանքէն ետք, կ'ու-
զեմ հանգստանալ...:

— Ուրեմն, կ'ըսէր Վլատիմիր, բնաւ պիտի
չկրնանք զբօսնուլ՝ քանի որ ամէն օր պէտք է աշ-
խատինք եւ ամէն օր հանգստանանք: Ելի՛ր, ճնազ՞
մի ընենք...:

Այս խօսքերուն վրայ կ'երթայինք պտոյտի, որ
շատ անգամ հանրակառքով քաղաքին շրջանը ընել
եւ տուն վերադառնալ էր:

Օր մըն ալ, մին այն միօրինակ օրերէն որոնք
երեւութապէս անվերջ կը թուին ըլլալ անոնց համար
որ տակաւին չեն գտած նապատակ մը կեանքին մէջ,
երբ ընկերս պնդեց որ անպատճառ դուրս երթանք՝
իրեն ըսի.

— Վլատիմիր, գիտե՞ս մենք ինչու կ'ապրինք:

— Ինչո՞ւ կ'ապրինք, բնաւ Վլատիմիր:

— Ոչ, ըսի, դուն գի-ե՞ս թէ մենք ինչո՞ւ կ'ապ-
րինք:

— Այդ հարցումը բնաւ չեմ ուղղած ինչ գիտիս:
Թերեւս տակաւին մենք մեռած չենք...: Անկեղծօրէն
ըսելով չեմ գիտեր:

— Լաւ, ըսի, ի՞նչ կը հասկնաս ապրելով

եւ անպատճառ կ'ուզէի հարցումիս պատասխան
մը ունենալ, եւ գիտնալով բարեկամիս բնաւ որու-

Թիւնը, որոշած էի զինքը խօսեցնել:

— Ըսէ ինծի, ռոմիկդ վաստկելով ապրած կ'ըլլաս:

— Ո՛հ, անշուշտ թէ ոչ, բայց Վլատիմիր անմիջապէս, քանի որ իրենց օրապահիկը չվաստկողներն ալ կ'ապրին—մէկ կերպ կամ միւս կերպ:

Ես, ըսի, չեմ յուսար որ օր մը մեր գործարանին տնօրէնը ըլլամ քանի որ ատիկա ոչ ես կը փափաքիմ եւ ոչ ալ որեւէ մէկը եւ յետոյ՝ ինծի կը պակսին անհրաժեշտ պայմանները: Սակայն՝ ըսենք թէ ես կ'ապրիմ որովհետեւ առնուազն ունիմ պարտականութեան մը գիտակցութիւնը: Ինչպէս, վստահ եմ, որ դո՛ւն ալ ունիս այդ գիտակցութիւնը:

Անշուշտ հասարակ հաճոյքի համար ապրիլ չէր կեանքի մէջ մեր նպատակը եւ ոչ ալ լոկ ապրած ըլլալու հաճոյքը վայելելու համար. սակայն՝ անխիղճ պիտի ըլլար սպասել մեզմէ որ չմտածէինք հաճոյքի մասին որովհետեւ մտածելը գոնէ՝ մարդկային է....:

Եւ մեր քնակարանէն քիչ մը անդին, Նեղոսի միւս ափին վրայ, կը գտնուին խրախճանքի ընտիր վայրեր, ուր ոչ միայն կիրակիները այլեւ շաբթուան մէջ ամէն օր կը վխտան անոնք՝ որ որեւէ օր գործ մը չունենալնուն՝ կ'այցելեն այդ ժամադրավայրերը քիչ մը յոգնելու եւ քիչ մըն ալ սուղ սիրաբանութիւններ ընելու համար....:

Երբեմն, Վլատիմիրի հետ կը ջանայինք մեր իրիկունները անցնել օգտակար կերպով եւ ատիկա առանց անհրաժեշտօրէն դրամ մսխելու.... Մենք ներկայ կը գտնուէինք բանախօսութիւններու եւ զարգացման երեկոններու եւ կամ ալ երբ օդը խիստ հեղձուցիչ եւ տաք ըլլար՝ կը մտնէինք գարեջրատուն մը:

Ընկերս կը ծղէր որ «բանամ» խօսակցութիւնը, գլխու շարժումներով կը հաստատէր կամ կը ժխտէր ըսածներս եւ մերթ իր բաժակին մէջը նայելով եւ մերթ գարեջրատուն մտնող եւ դուրս ելլող խրաքանչիւր այցելուն դիտելով, կարծէք կ'ուզէր ստուգել թէ իրա՞ւ այդ մարդը ղժգոհ ներս կը մտնէր եւ գոհունակ սրտով աւելի իմաստուն կը հեռանար այդ մոռացումի վայրէն...

Վլատիմիր շատ խեղճ «վիճարանող» մըն էր:

Ան առաքինութիւնը ունէր դիտելու եւ ունկնդրելու: Մինչդեռ զարմանալի է թիւր այն մարդոց որոնք ա'յնքան հարպիկ խօսողներ են սակայն հարցերը ձախող եզրափակողներ...:

Վլատիմիր ալ ինծի պէս առաջին Մեծ Պատերազմին ստիպուած էր հեռանալ հայրենիքէն եւ փոթորկայոյզ օր մը նետուած էր այս արեւաշատ երկիրը, միայնա՜կ եւ օտար: Ան ալ իր փոքր հասակին զրկուած էր մայրական սէրէ եւ խաղընկերներէ եւ շատ մը անգործ եւ ապարդիւն թափառումներէ ետք վերջապէս ընդունուած էր իբր հասարակ գործաւոր մը այն գործարանին մէջ՝ ուր այժմ տակաւին կ'աշխատինք միատեղ:

Կան մարդիկ որոնք միշտ կը յորդորեն եւ կը մխիթարեն քեզ, որովհետեւ անոնք անձնապէս քնաւ չեն զգացած այն ինչ որ դուն կը զգաս:

— Տղա՛ս, կ'ըսեն, դժգոհ մի՛ ըլլար, որպէսզի երջանիկ ըլլաս կեանքի մէջ:

Սակայն, այդ մեծապատիւ պարոնները նոյնպէս չեն անդրադառնար թէ՛ մէկը որ դժգոհութիւն չունի այս կեանքէն, անպայման երջանի՞կ է:

Կ'ընդունիմ. մեր գործը աշխատանք մըն էր, սակայն՝ կրնա՞յ որեւէ մէկը ըսել թէ մեր կենցաղը կեանք կամ ապրիլ կրնար կոչուիլ. չեմ կարծեր:

Ամէն պարագայի չկայ իրապէս քաջ մէկը որ
ժխտէ ասիկա:

Տիքընզի վէպերէն կեանքի մասին գաղափար
քաղողներէն չէք կրնար սպասել իսկական հասկացո-
ղութիւն կեանքի մասին:

Այս սլայմաններուն տակ ի՞նչ կ'ակնկալէիք որ
ունենար մեր պատմութիւնը: Երեւապայութեամբ
հիւսուած եւ ծրագրուած գեղեցիկ գործողութիւն
մը, երբ օր մը (Հօլիվուտի ժապաւէններուն մէջ ըստ
ընկալեալ սովորութեան) կը պատահի... սպասելին.
գործարանատիրոջ երկու գեղանի դուստրերը, իրենց
լիմուզին ինքնաշարժով գործատէրին այցելած ա-
տենին կը տեսնեն երկու երիտասարդներ (մեր
պատմութեան համար՝ Վլատիմիրը եւ զին) զօրեղ
մարմնով քայց յոգնած եւ աղտոտ, եւ ո՛վ հրաշք,
կը սիրահարուին անոնց, այդպէսով փրկելով կացու-
թիւնը. անոնք կ'ամուսնանան եւ այդ գործարանին
վարիչ մեքենագէտները կ'ըլլան...: Լաւ չէ՞ այս-
պէս...:

*
* *

Վլատիմիր եւ ես պարզ աշխատաւորներ ենք,
նման այն միլիոնատոր գործաւորներուն որոնք մեծ
քան մը չունին սպասելիք որեւէ մէկէն, քացի իրենց
ամսաթոշակներէն, որոնք միշտ ալ ամսավերջէն
առնուազն տասը օր առաջ կ'անէանան, կը չքա-
նան...:

— Ինչո՞ւ այսքան անհամբեր ես, կը կատակէի
ընկերոջս հետ: Ամիսը Տասը օր պիտի կրճատեն որ-
պէսզի մեր ստացած դրամով լիովին բաւարարու-
թիւն գտնենք...:

— Մենք, կ'ըսէր Վլատիմիր շատ լուրջ կերպով,

պէտք է աշխատինք ամիս մը, տարի մը, եւ ապրինք
ՕՐ ՄԸ...: Սակայն աշխատելու համար ալ ընչել
պէտք է...:

Ըսելիքս հետեւեալն է.

Մինչեւ երկրորդ Համաշխարհային պատերազմը
Վլատիմիր եւ ես ու մեզի պէս անթիւ գաղթական-
ներ եւ հայրենազուրկ հայորդի գործաւորներ Նա-
հանջի մէջ էինք: Նահանջ մը՝ ամէն բանէ: Ոչինչ կը
սպասէինք աշխարհէն (բացի աւագախորումէ եւ օ-
տարացումէ) գիտնալով սակայն թէ միշտ ալ աշ-
խարհ բա՛ն մը կ'ականկալէ մեզմէ, եւ ասիկա լաւ եւ
բարեյոյս նշանն է. ոչ թէ աշխարհի մեզմէ բա՛ն մը
սպասելը, այլ՝ մեր գիտնալը, այսինքն՝ մեր գիտակ-
ցութիւնը

Սակայն կրնա՞ք ինծի ըսել թէ այդ մեր լքուած
վիճակով ի՞նչ օգուտ կրնայինք ունենալ որեւէ մէ-
կուն, մարդկութեան կամ մեր հայրենիքին, երբ ար-
դէն դադրած էինք օգուտ մը ունենալէ ինքզինք-
նուս: Զշմարի՛տ Նահանջ մը՝ — «Առանց Երգի» —
ինչպէս է պարագան անոնց որ միշտ կը կրեն «Գաղ-
թական» մնայուն մակդիրը:

Իսկ անոնք որ կ'ուզեն իմաստ մը տեսնել կեան-
քին եւ ապրելուն մէջ — ինչպէս Վլատիմիր եւ ես —
գիտնալով թէ երկրի վրայ իրենց այս անցաւոր
կեանքը պիտի գործածեն գերազանց նպատակի մը
իրագործման սիրոյն, անոնց Նոր Նահանջը՝ այսինքն՝
Հայրենադարձը անպայման պիտի ունենայ ի՛ր ե՛ր-
գը...:

ԲԱՐԳԵՆԻՆ ՆՈՒԷՐԸ

— Ասիկա ի՞նչ կ'արժէ, պարո՛ն:

Այդ կէսօրէ ետք՝ երբ փոքրիկ Բարգէն (ուրիշն ինը տարու) դարեցէն տուն կը վերադառնար, կանգ առաւ խաղալիկներու խանութին առջեւ, դրաւ պայուսակը գետին՝ իր ոտքերուն միջեւ եւ ուշադրութեամբ ու սքանչացումով դիտեց այն բոլոր առարկաները, որոնք գետինը դրուած, կամ պատի դարակներուն վրայ շարուած եւ կամ ալ ձեղունէն կախուած էին:

Նոր Տարիի տօներէն ամիս մը առաջ ան արդէն համրած էր այն բոլոր տեսակները որոնք օրէ օր իրենց թուղթերուն մէջէն հանուելով կը գրաւէին իրենց տեղերը, արժէքի կամ գեղեցկութեան կարգով:

Խաղալիկներ՝ բոլորն ալ իրարմէ գեղեցիկ, այլազան գոյներով եւ տեսակներով: Կարմիր զգեստաւոր ոստիկաններ, ճերմակ, կլորիկ եւ մեծ աչուկներով եւ ձեռքերնին մեծ ճերմակ ձեռնոցներով: Անոնց քով՝ խուճի մը կանանչ փայլուն տախտակէ շոգեկառքեր, որոնց ներկայէն հոտը փոքրիկ Բարգէնը դեռ կրնար առնել, գիծեր կ'ուզէին իրենց ճամբորդութիւնը կատարելու համար: Բայց ո՞ր մէկուն նայէր. սա՛ զրահապատ ինքնաշարժներո՞ւն որոնք վագրի մը մորթին պէս շագանակագոյն գիծեր ունէին, թէ սա մեծ գնդակներուն: Տուփերու մէջ շարուած պուպրիկները, կարմիր այտերով եւ փայլուն աչքե-

րով, բնա՛ւ իր սրտին չէին խօսեր, հակառակ որ անոնք «խօսումն» պուպրիկներ էին: Ա՛խ, այս աղջիկները, ի՞նչպէս կրնան այսպէս «կեղծ ընկերութիւնութեւ» հետ խաղալ... ի՛նչ ապուշութիւն:

Հոն կը տեսնէիր ծիւծիւ, «մեծ» ինքնաշարժներ, արջեր, շուներ, օդանաւեր եւ «զէփլին» մը: Այս վերջինը երկար, ծուածեւ եւ արծաթագոյն, իր թելէն կախուած՝ կ'իշխէր խաղալիկներու այդ աշխարհին ե՛ւ փոքրիկին մտածումներուն վրայ:

Այն օրէն՝ երբ խանութպանը ցուցադրեց «զէփլին»ը, Բարգէն մոռցաւ միւս բոլոր խաղալիկները: Այժմ, ան զէփլինը միա՛յն կը տեսնէր, կը դիտէր «զէփլին»ը իր զմայլահար աչքերով: Ատոր սահուն ուրուագիծը միշտ իր մտքին առջեւ էր՝ դպրոցը, տունը, քնացած միջոցին: Տարօրինակ յստակութեամբ մը կը յիշէր ատոր երկար գիծերը, պոչը, խցիկները, մեքենան:

— Ասիկա քանի՞ կ'արժէ, պարո՛ն:

Խանութպանը նայեցաւ իր պզտիկ «յաճախորդ»ին, ակնարկովը արագ մը քննեց անոր հագուստները կօշիկները, ու իր դէմքին վրայ հեզնական ժպիտ մը երեւցաւ: Կը թուէր թէ մարդը տղան արժանի չգտաւ այդ խաղալիկին, եւ զսպուած բարկութեամբ մը ըսաւ. «Պզտիկ պարոն, ասիկա չենք ծախեր»:

Փոքրիկ Բարգէն ինքզինքը ապտակուած զգաց, զսպեց իր շրթունքներուն դողդոջումը, վերցուց գետնէն իր պայուսակը եւ գլխիկոր մեկնեցաւ տուն...:

— Մայրի՛կ, ըսաւ տղան տխրազին, մայրիկ, «զէփլին» մը քանի՞ կ'արժէ:

— Զէփլի՞ն մը, ըսաւ մայրը զարմացած:

— Այո՛, ըսաւ փոքրիկ Բարգէն:

— Զէփլին մը, ըսաւ մայրիկը, ա՛յնքան շատ կ'արժէ որ չես կրնար հասկնալ:

— Նոյնիսկ խաղալի՞կ «զէփլին» մը, ըսաւ փոքրիկ Բարգէն:

— Նոյնիսկ խաղալիկ «զէփլին» մը, ըսաւ մայրը: Բայց եկուր երթանք ու տեսնենք:

Եւ երկուքը միասին գացին խաղալիկներու խանութը, որ այնքան ալ մօտիկ չէր իրենց տունին, քանի որ անոնք կը բնակէին քաղաքին մէկ համեստ թաղին մէջ՝ տանիքի տակ երկու սենեակներ: Չեմ ըսեր սակայն թէ անոնք որեւէ կերպով կը գանգատէին իրենց վիճակէն. անոնք գոհ էին, անոնք երջանիկ էին, անոնք կ'ապրէին: Հայրը կ'աշխատէր ընտանիքին համար, մայրը կ'աշխատէր տունին համար, ցորեկները ուրիշներու մօտ սպասաւորութիւն ընելով, ու Բարգէն կ'աշխատէր սորվելու համար: «Պիտի սորվիմ, մա'րդ ըլլամ, կ'ըսէր ան իր մօրը. չէ՞ որ հայրիկը եւ դուն պիտի ծերանաք օ'ր մը...» «Այո՛, պիտի ծերանանք, կ'ըսէր մայրը, շոյելով տղուն գլուխը, ինչպէս որ դո՛ւն պիտի ծերանաս օ'ր մը...»

* * *

— Կը հաւատա՞ք թէ ասիկա կը թռչի:

— Այո՛, տիկին, միայն թէ՛ ո՛չ մեր խանութին մէջ...:

— Անշուշտ: Բայց կը թռչի, չէ՞...: Այս եւս միւսներուն հետ ծրարեցէք եւ ձեր օգնականին հետ սա՛ քառթին հասցէով դրկեցէք:

— Շատ լաւ, տիկին:

— Մի՛ մոռնաք, աւելցուց տիկինը, մեզի ուղարկել նաեւ ձեր արուեստական ծառերէն մին, իր բոլոր փայլուն զարդերով, անմիջապէս որ ստանաք:

Եւ մուշտակէ վերարկու հագած տիկինը, իր պզտիկին ծեռքէն բռնելով, խանութին դրան առջեւ

սպասող լիմուզինով կորսուեցաւ քաղաքին ժխորին
եւ լոյսերուն մէջ....:

*
*
*

Դուրսը, այդ նո՛յն խանութին դրան առջեւ, կը
սպասէր ուրի՛շ զոյգ մը: Բարգէն տխուր էր, որով-
հետեւ իր երազած «զէփլին»ին թելը փրթած եւ ան
վերցուած էր....: Բայց ի՞նչ բախտ, ահաւասիկ ուրիշ
մը, արծաթագոյն, եւ միւսէն աւելի շողշողուն, կը
կախուէր քիչ մը անդին: Եւ երկուքը միասին քաջու-
թեամբ ներս մտան: Ստիպուեցան հո՛ս եւս քիչ մը
սպասել, որովհետեւ իրենց ներկայութիւնը ա՛յնքան ալ
ուշադրութեան արժանի չէր ըլլար: Այո՛, հագուստ-
նին մաքուր էր եւ կոկիկ, բայց ոչ շքեղ կամ ճոխ:

Փոքրիկ Բարգէն զմայլագին կը դիտէր այդ օ-
դապարիկը, շատ դիւրութեամբ երեւակայելով թէ
ի՞նչպէս, անգամ մը որ այդ թելը կտրուէր, զէփլինը
պիտի սլանար, տանիքներուն վրայէն, դաշտերուն
վրայէն, անհունին մէջ....: Չէ՞ որ լսած էր պաշտօն-
եային խօսքերը.

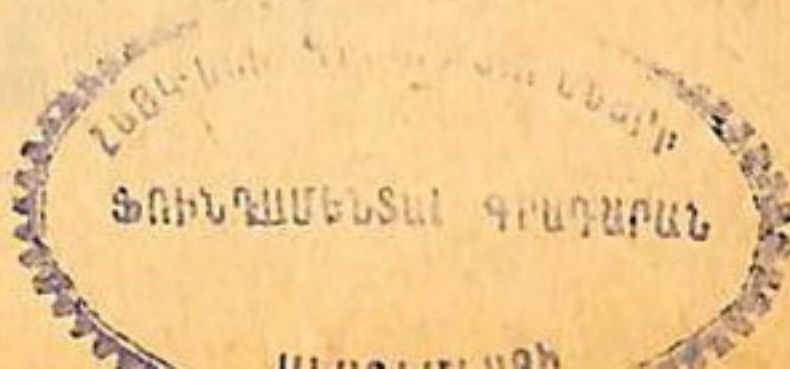
«Այո՛, տիկին, բայց ոչ թէ խանութին մէջ...»:

— Ասոր արժէքը ի՞նչ է, պարո՛ն:

Պաշտօնեան, զսպուած անհամբերութեամբ մը,
քանի որ կեղծ քաղաքավարութիւն կար իր խօսքե-
րուն մէջ, ըսաւ. «Տիկին, ասիկա մենք պիտի չձա-
խենք:» Ատով, ըսել կ'ուզէր թէ պիտի ծախենք բայց ոչ
թէ ձեզի....:

— Բայց ես արժեք հարցուցի ձեզի, ըսաւ Բար-
գէնին մայրը հանդարտօրէն:

— Օ՛հ, գի՞նը, ըսաւ պաշտօնեան հեզնանքով.
ձեզի համար մասնաւորապէս աժան գին մը ունիմ.
Երկու ոսկի:

— Շնորհակա՛յ եմք, պարոն, ըսաւ Բարգէնին մայրը, եւ իր տղուն ձեռքէն բռնելով, աճապարանքով վերադարձաւ տուն, որովհետեւ հայրիկին գործէն գալու ժամանակն էր:

Այդ գիշեր ոչ ոք խօսեցաւ այցելութեան մասին: Բայց այդ գիշեր Բարգէնին մայրը վճռեց զնել այդ «զէփլին»ը, իր տղուն իրր Կաղանդի նուէր:

Դժուար պիտի չըլլայ երեւակայել թէ այդքան համեստ ընտանիքի մը համար յաւելուածական երկու ոսկիի գումար մը վաստակիլ եւ զայն չգործածել ու մէկդի դնելը որքան մեծ զոհողութիւն մըն էր: Սակայն մայրը իր որոշումը տղած էր: Ան չէր կրնար իր տղուն սիրտը կոտրել: Կ'արժէ՞ր փշտացնել մանուկ մը որ չէր կրնար բմբռնել, թէ ի՞նչ բան է հագիւ «ինքնաբաւ ըլլալ...»: Ինչո՞ւ Բարգէն եւս, իր միւս ընկերներուն պէս չհպարտանար թէ ի՛նքն ալ իր ուզած խաղալիկը ստացած էր Նոր Տարիի առթիւ: Քանի որ չկար հաւասարութիւն մեծերուն միջեւ... գոնէ, հաւասարութիւն չըլլա՞ր փոքրերուն միջեւ...: Եւ, ո՞վ գիտէ, թերեւս այդպէսով, այսինքն՝ զոհողութիւններով գար օր մը, ուր այդ խտրութիւնը այլեւս գոյութիւն չունենար անծերու միջեւ, մեծ թէ փոքր...: Միթէ այն ատեն Ամանորը իր նշանակաւ իմաստը, խորհուրդը չէ՞ր առներ:

*
* *

Փոքրիկ Բարգէն, այդ Կաղանդին ստացաւ իր նուէրը...:

“ՎԱՍԻԼԻ ՔԻՐԻԱՔՕ”

Այլեւս մոռացկոտ դարձած ըլլալով՝ յաճախ իր «նոր» պատմութիւնները, առնուազն քանի մը անգամ յսած կ'ըլլայի:

Ան՝ (կ'ըսէր մեծ մայրս) նիհար եւ միջահասակ՝ դէմքը արեւէն եւ հովէն թուխ գոյն մը առած ու խորշումած մարդ մըն էր: Ան ոչ պէխ ունէր, ոչ ալ մօրուք, եւ յանցաւորի մը պէս միշտ գետինը կը նայէր. այս պատճառաւ իսկ, հազուադիւտ էին անոնք որ գիտէին իր աչքերուն բուն գոյնը: Իր զգեստները խնամուած եւ մաքուր, ձեզի այն տպաւորութիւնը կուտային թէ զանոնք կրողը քաղաքի եֆեմէի մըն էր:

Մեր գիւղին մէջ այսպիսի տարօրինակութիւններ աչքի կը զարնէին:

Դուք հոն կը տեսնէիք միշտ միեւնոյն անձերը՝ գիւղացիներ, առեւտուրով զբաղողներ, եւ մանաւանդ՝ այգեպաններ:

Այնտեղ ամէն ոք այգի մը ունէր եւ խաղողը այնքան առատ էր: Բնականաբար, այսպիսի վայրի մը մէջ նիհար մէկու մը ներկայութիւնը եզակացն է...:

Ամառ իրիկուն մը, երբ մեր տան քարաշէն սանդուխներուն առջեւ նստած ձեռագործ կ'աշխատէի, մազերը խառնուած եւ փոշիաթաթախ պէխով եւ մօրուքով մարդ մը հեւիհեւ ինծի մօտենալով հարցուց. «Խնդրեմ, հանրմ, ո՞ւր է Յունաց եկեղեցին». եւ ան-

միջապէս աւելցուց, «ա՛հ, կտոր մը հաց...»:

Մարդուն շարժուձեւերը եւ մանաւանդ իր այնքան մեծ աճապարանքի մէջ ըլլալը քիչ մը շփոթեցուցին զիս եւ կասկած մը արթնցուցին ներսս թէ ան փախստական մը չէ՞ր արդեօք:

«Ահաւասիկ եկեղեցին», ըսի, ցոյց տալով անձանօթին՝ Յունաց եկեղեցին որ մեր փողոցին ծայրը կանաչ ծառերով շրջապատուած ճերմակ շէնք մըն էր եւ աւելցուցի՝ «քովի տունն ալ Յոյն երեւելիին քնակարանն է»:

«Շնորհակալ եմ», ըսաւ անձանօթը եւ հեռացաւ:

Իրիկունը լսեցինք թէ փախուստ տուեր են երեք ձերբակալեալներ, որոնք Պոլիսէն Տարսոն կը քերուէին: Երեքն ալ դրամանենգներ: Անոնցմէ մէկը միայն յաջողած էր փախուստ տալ մեր մօտակայ լեռներուն մէջ, իսկ միւս երկու ընկերները՝ սպաննուած:

Ոստիկանութիւնը, այժմ, փախստականը կը փնտռէր:

Միտքս ինկաւ այդ սարսափահար անձանօթը որ մեր դրան առջեւ հետս խօսած էր:

Մենք լաւ կը տեսակցէինք երեւելիին ընտանիքին հետ:

Յաջորդ առտուն «Մատամ»ին այցելութեան դացի:

Մեր խօսակցութիւնը դարձաւ նախորդ իրիկունն միջադէպին շուրջ. «Մատամ», ըսի, «դուք անշուշտ շատ աւելի լաւ գիտէք այդ մարդուն մասին, քան թէ մենք»:

Խօսակիցս ապահով ըլլալէ յետոյ իմ գաղտնապահութեանս վրայ, ծայրը մեղմացնելով ըսաւ.

«Երէկ իրիկուն, հազիւ թէ մութը կոխած էր

երբ մեր դուռը զարնուեցաւ: Դուռը բացի. մէկը անմիջապէս ներս սարդեցաւ, զիս մէկդի հրեց եւ իր ետեւէն դուռը գոցեց: «Շըշ, մի վախնաք, ըսաւ, յոյն դասաւիթ մըն եմ, Վասիլի Քիրիաքօ անուանով: Կը հետապնդեն զիս: Աստուծոյ սիրոյն, գիշերել կ'ուզեմ ձեր մօտ: Զիս ստոյգ մահէ փրկած կ'ըլլաք»: Այս ըսելով մարդը գրպանէն հանեց իր ինքնու թեան թուղթը:

Ես կարդալ չեմ գիտեր, ըսի, երբ ամուսինս գայ, իրեն ցոյց կուտաս զայն: Բնոոյ ծառային պատուիրեցի որ ուտելիք տայ անոր: Այնքան անօթի էր խեղճր:

Զմոռնամ ըսելու թէ իր առաջին գործը եղաւ գրպանէն դրամապանակ մը հանելով քանի մը ոսկի տալ ծառային որպէսզի իրեն ձեռք մը նոր զգեստ եւ կօշիկ բերէ: Ծառան մեծ գոհունակութեամբ կատարեց խնդրուածը, որովհետեւ վարձատրութիւնը մեծ էր...:

Քիրիաքօն այս առտու դուրս ելաւ, ձեր տեղը անգամ մը աչքէ անցընեմ, ըսելով: Գիտցածս այսքան է:

Շնորհակալ ըլլալէ ետք, «Մատամ»էն հրաժեշտ առի:

Բնակարանէն մեկնած միջոցիս, դէմս ելաւ Քիրիաքօն որ զիս ճանչնալով, ինծի մօտեցաւ, քաղաքավարօրէն բարեւեց եւ տաճկերէն ըսաւ. «Հանըմ, երախտապարտ եմ որ իմ մասիս ոչ որի բան ըսիք»:

Մարդուն այս շարժումները կը ցոլացնէին Պոլսեցի դրամանեղբ քան դասաւիթ յոյն զինուորը:

Ասիկա՝ անշուշտ, կասկած մըն էր, իմ կողմէս:

*
*
*

Այն տարիները մենք խիստ նեղութիւն կը կրէ-

ինք հաց ճարելու: Կառավարութիւնը իւրաքանչիւր
քնտանիքի տուած էր քարթ մը, որով մեծ դժուա-
րութիւններէ յետոյ միայն կարելի էր հաց ստանալ:
Երկիրը խառնաշփոթութեան մէջ էր: Արիւնալի
պատերազմներ կը մղուէին, վերջ տալու համար պա-
տերազմին...:

*
* *

Այստեղ մեծ մայրս կանգ կ'առնէր, վայրկեան
մը կը լռէր եւ իր յուզուած աչքերը կը խփէր Ան
կարծէք կ'ուզէր գոնէ վայրկեան մը տեսնել իր սի-
րելիները որոնք տարիներ առաջ մեկնած էին եւ չէին
վերադարձած...: Ան, թերեւս, կը յիշէր գիւղը, ուր
անցուցած էր իր ամենէն երջանիկ եւ խաղաղ օրերը,
լեռներու եւ ձորերու, պարտէզներու եւ բուրաստան-
ներու մէջ...:

Ես տխրութիւն միայն կրնայի նշմարել իր մէջ:
Բայց այս բոլորը կը տեսնէր վայրկեան մը միայն,
երբ ան անմիջապէս վերագտնելով իր անդորրու-
թիւնը կը շարունակէր իր պատմութիւնը, աչքերէն
դանդաղօրէն վար սահող արցունքի կաթիլը սրբելէ
յետոյ...:

Ես կ'ուզէի որ մեծ մայրս աւելի խօսէր մեր այդ
շրջանի պատմութեան, մեր ժողովուրդի հերոսու-
թեան եւ անոր կրած աներեւակայելի տառապանք-
ներուն շուրջ...: Սակայն ան կ'ըսէր. «Տակաւին պըզ-
տիկ ես, երբ մեծնաս, այն ատեն կը հասկնաս...»:

Բայց ասիկա ուրիշ պատմութիւն է...:

*
* *

Քանի մը օր յետոյ, երբ սովորականին պէս կա-

աւարական փռռ զացի մեր օրուան հացը ստանալու, ապշահար տեսայ թէ Քիրիաքօն, սեղանին առջեւ նստած՝ քարթերը կը քննէ, դրամը կը գանձէ եւ հաց կը բաշխէ։ Զիս տեսածին պէս, ան իր դիմագիծը քնաւ չաւրեց։ Ան քարթս քննեց, դրամս առաւ եւ հացը տուած միջոցին՝ ինծի ցած ձայնով մը ըսաւ. «Մէկը դրկէ որ անոր ալ հաց տամ»։

Ես ալ մեր աղջիկներէն մէկը դրկեցի եւ այդ օրուրնէ սկսեալ մենք մեր բաժնին կրկնապատիկը կը ստանայինք։

Գիշեր մը Քիրիաքօն մեր տունը եկաւ եւ ըսաւ. «Այսօր մեծ վտանգ մը անցուցի. այլեւս պիտի չկարենամ երկար առնել այստեղ մնալ։ Ուրիշ տեղ մը պիտի երթամ»։

«Ի՞նչ վտանգ», ըսի։

«Գործով կառավարչատուն գացած էի», ըսաւ Քիրիաքօն։ «Դուրս ելած պահուս դէմս ո՞վ ելլէ. զիս Տարսոն տանող ոստիկանը...։ Անպիտանը ապշած մնաց. կարծէք յիշեց իմ ով ըլլալս, բայց չհաւատաց իր աչքերուն...։ Ես ալ առանց վարանելու մտայ կառավարիչին սենեակը, անկէ ալ հաշուակալինը։ Զինւորը շարժումներուս ուշի ուշով հետեւեցաւ. գլուխը շարժեց եւ իր գործին գնաց, առանց իր տեսածին հաւատալու»։

Քիրիաքօն այս խօսքերը լսելով, իմ կասկածներս կերպարանք առին, ես անմիջապէս հասկցայ թէ այդ մարդը դասալիք գինուորը չէր, թէ անիկա ոստիկանէն խոյս տուողն էր, որուն միւս երկու ընկերները սպաննուած էին իրենց փախուստի պահուն։

«Այլեւս կարծեմ հասկցաք իմ ով ըլլալս», ըսաւ Քիրիաքօն։ «Քիչ առաջ Պոլիսէն ստացայ իմ միակ քրոջս կողմէ գրուած նամակ մը զոր կ'ուզեմ որ կարդաք»։

Եւ ինծի երկարեց խնամեալ տաճկերէնով գրուած պահարան մը որուն վրայ կ'ըսուէր. «Վասիլի Քիրիաքօ կառավարական պաշտօնեայ»:

«Բայց ես յունարէն չեմ գիտեր որ նամակը կարդամ», ըսի, ետ տալով իրեն պահարանը:

«Կը պնդեմ որ բանաք պահարանը», ըսաւ Քիրիաքօն:

Ես առի նամակը ծեռքիս մէջ եւ ցնցում մը ունեցայ:

Նամակը գրուած էր յստակ հայերէնով: Ան կ'ըսէր.

«Սիրելի եղբայրս,

«Երկտողդ ստացանք եւ չափազանց հրճուեցանք թէ ազատ եւ ողջ առողջ ես: Բայց տխրեցանք թէ տակաւին կ'ուզես արհեստդ շարունակել: Բաւական չէ՞ որ այստեղ առանձին այնքան կը տառապինք. բաւական չէ՞ որ ամէն ոք արհամարհանքով կը նայի մեր վրայ: Բնաւ չե՞ս մեղքնար մեզի, կը կարծե՞ս թէ մարդ միշտ կը յաջողի իր օձիքը ազատել: Գիտես թէ որքա՛ն սիրելի է ինծի քու անձդ: Մայրս կարօտդ կը քաշէ եւ արցունքով կը համբուրէ աչքերէդ: Տէրը միշտ թող պահապան ըլլայ քեզի, եղբա՛յր իմ: Քեզ միշտ սիրող. քոյրդ, Ա.»: »

«Ուրեմն Հայ մըն ես», ըսի հայերէն: «Ի՞նչ է անունդ»:

Ան լուռ մնաց, գլուխը ծռեց եւ պահ մը գետին նայեցաւ, մտածեց, ապա ըսաւ. «Անունս...: Ինչ անունով որ զիս ճանչցաք, այդ անունով թող մնամ...: «Քիրիաքօ, Վասիլի Քիրիաքօ» կը կոչուիմ: Եւ արդէն ծեզի մնաք բարով ըսելու եկած էի: Վաղը առտու իսկ կը մեկնիմ այստեղէն: Մեզի պէս մարդոց երկարատեւ տեղ մը մնալը վտանգաւոր է: Անոնք չեն կրնար տուն մը ունենալ: Շատ պիտի փափաքէի

այստեղ մնալ եւ իմ ազգակիցներու օգնել, բայց կը տեսնեմ թէ ատիկա վտանգաւոր է: «Քիրիաքօ» կը կոչուիմ որպէսզի ձերբակալուելու պարագային, մարդիկ չըսեն թէ «Այդ դրամանենգը հայ մըն է...: Այսպէսով, գոնէ՝ հայոց վնասակար չեմ ըլլար»:

Ապա՝ ըսաւ. «Մնաք բարով»:

Եւ այդ օրուրնէ ասդին անգամ մըն ալ չտեսայ «Քիրիաքօն»:

Շատ չանցած հրաման ստացանք մեր բոլոր ինչքերը թողուլ եւ պատրաստուիլ մեկնելու անժանօթ ուղղութեամբ մը. անշուշտ՝ չապրելու համար...:

Բայց կը տեսնես թէ կ'ապրինք տակաւին...:

Մա'հն իսկ անկարող է սպաննել բան մը որ կ'ապրի դարերէ ի վեր...:

Ի Ր Բ Ա Խ Տ Ը

Մարդիկ աշխարհը բաժնած են երկու մասի, կամ թէ՛ աշխարհը բաժնած է մարդկութիւնը երկու մասի. շուկայի մարդիկ եւ ոչ-շուկայի մարդիկ: Առաջինին մէջ կան անոնք որ քիչ աշխատանքով շատ կը վաստկին, իսկ երկրորդին մէջ անոնք որ շատ աշխատելով հանդերձ, շահին ի՛նչ ըլլալը անգամ չեն գիտեր...:

Զիս ալ ուզեցին շուկայի մարդ մը ընել, ըսելով թէ Գրիչին մէկ ամիսէն վաստկածը Կշիռը մէկ վայրկեանէն կը շահի, թէ կեանքը շուկայի կեանքն է, ամէն օր նոր մարդոց կը հանդիպիս, փորձառութիւն կ'ունենաս, եւ մանաւանդ անօթի չես մնար...:

Մի հարցնէք թէ ի՞նչպէս, սակայն պատահեցաւ:

Օր մըն ալ, ինքզինքս գտայ մեծ գրասենդանի մը առջեւ որ կը գտնուէր մեծ գրասենեակի մը մէջ, որ, իր կարգին... մնացեալը պատմութեանս հետ կապ չունի որով, հեռու է հետաքրքրական ըլլալէ...:

Նորեկի մը համար ամէն ինչ նոր է. նոյնիսկ գրասենեակի մը գործին միապաղաղ միօրինակութիւնը:

Հոն կային ծանօթներ եւ անծանօթներ, որոնց կարգին Միշէլը: Պաշտօնական տեղեր մականունն է որ կը գործածեն. կարծէք թէ անունին պակսէր լուրջ հանգամանք: Սակայն, Միշէլ պարզապէս կը կոչուէր Միշէլ եւ զինք իր մականունով կանչողներ բացառութիւն կը կազմէին:

Իսկ կրնայի՞ չհետաքրքրուիլ անձով մը որուն ոչ միայն կոչուելու կերպը զարտուղութիւն մըն էր, այլեւ իր երեւոյթը՝ այնքա՛ն անշուք, իր զգեստները՝ այնքա՛ն անխնամ, իր աշխատիլը՝ այնքա՛ն անհոգ։ Արդարեւ, ան ոչ ոքի կարեւորութիւն կուտար եւ ոչ ոքէ քննադատուիլ կ'ուզէր։ Իր ներկայութիւնը այսպիսի տեղ մը երեւութապէս անբացատրելի էր։

Հետս ունէի պաշտօնակից մը՝ արժաթագոյն մագերով խիստ բարձրահասակ գաղիացի մը՝ որ յոյժ կատակասէր մէկն էր։

Ան ինձի միշտ կ'ըսէր թէ կ'ատէր ստախոսները քայց որ ստիպուած էր կրել իր մագերը՝ որոնք միշտ կը ստէին եւ թէ՛ առնուազն քսան տարուան սուտ մը կը բաժնէր զինքը ատոնց երեւոյթէն։

— Քսան տարուան պաշտօնեայ եմ այստեղ, կ'ըսէր հպարտութեամբ, եւ չկայ որեւէ մէկը որուն պատմութիւնը չգիտնամ։

Իր դիւրահաղորդ բնւորութենէն քաջալերուած որ մը առաջարկեցի իրեն։

— Պարոն, կարելի չէ՞ Միշէլին ծանօթացնէք զիս։

— Միշէլի՞ն, ըսաւ գաղիացին, իր սրածայր պեխերուն տակէն հեգնական ժպիտով մը, այդ պիտի չօգնէ ձեզ, քանի որ դուք կրնաք ծանօթանալ Միշէլին, սակայն Միշէլ ձեզի հետ — կամ որեւէ մէկուն հետ — անկարելի է որ ծանօթանայ։

— Պատճա՞ռը —

— Ո՛չ, չէ՛ք կրնար անոր հետ ծանօթութիւն հաստատել, ըսաւ գաղիացին, իր մտքինը շարունակելով, ոչ իսկ ի՛մ միջոցաւ — ե՛ս՝ որ ինքզինքս իր ամենէն մտերիմ բարեկամը կրնայի նկատել — ժամանակին։ Գիտէ՞ք, ինչ ըսել է ընկեր մը կորսնցնել, անբարեկամ մնալ։

Այստեղ, պիտի չպատմեմ անոր ինծի բոլոր ըսածները, որովհետեւ՝ չեմ կարծեր թէ ան իրաւունք ունէր ըսուած խօսքերը ինծի յայտնելու։ Եւ, եթէ ան ըրաւ ատիկա առանց անդրադառնալու, ես գոնէ կ'ուզեմ խուսափիլ այդ սխալին կրկնութենէն....:

Քայց կ'ուզեմ նաեւ որ դու ք ալ գիտնար....:

Կան բաներ որ ժողովուրդին սեպհականութիւնն են, որոնց բոլորս ալ իրաւունք ունինք ծանօթանալու։ Իսկ կան դէպքեր, ընտանեկան եւ անձնական, որոնք սահմանուած են հողանալով, կորսուելով, իրենց խոցած սիրտերուն հետ, որպէսզի չարիւնի՛ն ուրիշներու ալ սիրտերը....:

Ամէն մարդ ապրող յիշատակարան մըն է, որ ունի իր պատմութիւնը, իր վէպը։ Կարելի է նոյնիսկ ըսել թէ իւրաքանչիւր անձ վէպ մըն է։ Իր մէջ կայ անհունապէս աւելի հարազատութիւն, տխրութիւն կամ ծիծաղ քան թէ մեծ վիպասանի մը մէջ։ Որովհետեւ մէկը կեա՛նքն է, միւսը կեանքէն առնուածը, մէկը մարմի՛նն է, միւսը՝ անոր ստուերը։

... Կարելի է ըսել թէ Միշէլ կ'ապրէր ասկէ քսան տարի առաջ։ Այժմու տեսած Միշէլդ միւսին շուքն է... եւ իսկականին ճիշդ հակապատկերը, հոգիով, արտաքինով...։ Անհասկնալի աշխարհ մը՝ ուր մարդ ծնելէն վե՛րջ անգամ նոյնը չի մնար....:

Միշէլ հիւանդագին կոչուելու աստիճան բժախնդիր մէկն էր, իր վրայ ամէն ինչ փայլուն էր. կօշիկներէն մինչեւ մագերը, մի՛տքն ալ միատեղ....:

Իր ծայր աստիճան խնամեալ զգեստները անհանգիստ կ'ընէին նորեկ պաշտօնեաները, զի՛ շատեր զինքը կը շփոթէին տնօրէնին հետ։

Այն ատենները Միշէլին հասակը միջակէն վեր էր, իսկ այժմ ինձ այնպէս կը թուի թէ անոր հասակը միջակէն պակաս է...։ Թերեւս յանցաւորը ես

եմ, կ'երեւայ իմ հասակս է չափը կորսնցնողը...:

Չկար Միշէլին պէս զուարթ ախօս, համարձակ եւ ընկերասէր մէկը — գրասենեակին մէջ: Իրեն համար հաճոյք մը փախցնել «անքաւելի» մեղք մըն էր զոր կրնար քաւել միմիայն ուրիշ խրախճանքով...:

— Գիտէ՞ք ինչ ըսել է ընկեր մը կորսնցնել... եւ մենք ընկերներ էինք:

Ուրեմն, զարմանալի չէ որ այսպէս մէկը ունեցաւ բազում սիրաբանութիւններ բայց մէկ սէր: Իր ընտրեալը իրապէս գեղեցիկ էր, կրնամ ըսել թէ նորմանտական գեղեցկութիւն մըն էր: Որքան որ կը յիշեմ, անոնք շուտով ամուսնացան եւ հարսնիքը եղաւ փառաւոր, շքեղ: Շամբաներ կը հոսէր Սէնին պէս, իսկ խեղճ գինիին համը անգամ նայող չկար: Անոնք իրենց մեղրալուսինը Ֆրանսա անցուցին եւ իմ յանձնարարած վայրերը այցելեցին, վայելեցին եւ իրենց վերադարձին սքանչացումով խօսեցան Հայրենիքին մասին: Ա՛հ, Հայրենիքը...:

... Աչքերուս առջեւ կուգան այդ դաշտերը, այդ խաղաղ ու դալարագեղ մարգագետինները որոնց վրայէն Պօշին կրունկը անցաւ... հինգ տարուան մէջ երկու անգամ, երկու անգամ...:

Ֆրանսացին այս խօսքերը ըսաւ պոռալով եւ բարկացած, ապա խաղաղեցաւ եւ պահ մը ետք շարունակեց.—

Բայց ես միշտ պիտի ճանչնամ մեր գիւղերն ու անտառները, մեր կամուրջներն ու ճամբաները, զորս ոչ մէկ բան կարող է փոխել, ոչ իսկ պատերազմը...:

— Ա՛յո, ոչ իսկ պատերազմը, ըսի, գլուխովս հաւանութիւն տալով:

Գաղիացին լռեց: Տխուր էր իր լռութիւնը, տխուր այն օրերուն պէս ուր ապրած էր մարդկութիւնը երկրորդ Մեծ Պատերազմի տարիներուն:

— Ամուսին Միշէլ եղաւ հանդարտաբարոյ եւ մոռցաւ իր մայութիւնները: Բայց ան նոյն շէն մարդն էր, նոյն շէն Միշէլը: Եւ եկաւ ժամանակ մը որ ան կը խօսէր գահաժառանգին մասին ու կ'ըսէր. — Իրեն պիտի ըսեմ, աշխատէ՛, ապրէ՛, չկայ կեանք ապրիլ չգիտցողին համար:

Այսպէս, Միշէլ կը խանդավառուէր յոյսերու յղի ապագայով մը, կը պատրաստէր ծրագիրներ այն օրուան՝ երբ ինք հայր մը պիտի ըլլար:

Ու հասաւ այն օրը: Միշէլ հեռաձայնով ինծի տեղեկացուց թէ գրասենեակէն պիտի բացակայէր կարեւոր դէպքի մը առթիւ...: Նոյն գիշեր զինքը կը տեսնէի, ձեռքը կը սեղմէի շնորհաւորելու համար: Անսահման էր իր ուրախութիւնը. արցունքը աչքերուն կ'ըսէր. — Մանչո՛ւկ մըն է, տղա՛յ մըն է, բախտաւոր չե՞մ: Կը տեսնե՞ս բախտս...:

Այդ գիշեր մինչեւ առաւօտեան առաջին ժամերը միասին անցուցինք: Միշէլ քիչ կը խօսէր եւ իր ըսածներն ալ կրկնութիւններ էին. — Մանչուկ մըն է... կը տեսնե՞ս բախտս...:

Բոլոր սրտովս կը մաղթէի որ նորածինը ըլլար սատանիկ, չարաճճի, ինչպէս եղած էր իր հայրը՝ ժամանակին...:

Ամէն օր կը հետաքրքրուէի պզտիկով, որուն Միշէլ տակաւին անուն մը չէր տուած:

Շաբաթը գոնէ անգամ մը զիս իր տունը կը տանէր որպէսզի տեսնէի թէ «տարբերութիւն մը կա՞ր», այսինքն՝ թէ մանուկը կը մեծնա՞ր...:

Արդարեւ, կը մեծնար մանուկը:

Սակայն, շուտով նշմարեցի թէ ամէն բան կարծածիս պէս լաւ չէր ընթանար:

Միշէլ, որ զօրաւոր կամք մը ունէր եւ գիտէր իր յոյգերը զսպել իր դէմքին վրայ կար բան մը որ նշան էր ներքին փոթորիկի մը:

Ի՞նչ ունիս, ըսի իրեն, առիթ տալով որ խօսի:

Իր պատասխանին մէջ. Միշէլ աւելի ինքզինքին հետ կը խօսէր քան ինծի երբ կ'ըսէր.

— Երկու սրունքները չե՛ն աճիր...: Բժիշկը ըսաւ թէ ատոնք մեռած են...: Տղուս սրունքները:

Այս բառերը ան կ'արտաբերէր դժուարութեամբ, ցաւով: Անոնք իր սրտէն կ'ելլէին, իր ներսէն կը փրթէին ...:

Մի՛ մտահոգուիր, ըսի, արդի բժշկութիւնը յառաջացած է եւ արդէն «նոյն արհեստէն մարդիկ միշտ գիրար կը հակասեն»...: Պիտի տեսնես թէ պրզտիկդ ի՞նչպէս պիտի բուժուի:

Միշէլ մտիկ ըրաւ. Թերեւս հաւատաց ըսածներուս, թերեւս ալ չհաւատաց, բայց ըսաւ. Պիտի չխնայեմ ձեռքէս եկածը, մարդկայնօրէն պիտի ընեմ ամէն ինչ որ կարելի է:

— Ա՛յդ է ոգին, ըսի իրեն անզլերէն:

Պզտիկին ծմրաբարձութիւնը բուժել տալու համար Միշէլ դիմեց մանկանց անդամալուծութեան աշխարհահռչակ մասնագէտներու, տղան տարաւ մեր բուժարանները, ապա անցաւ Զուիցերիա, Գերմանիա, Իտալիա: Ան անհաշիւ մսխեց իր ունեցածը, փոխ առաւ Ընկերութենէն, փոխ առաւ ծանօթներէ, բայց բնաւ առանց բժիշկի չձգեց իր պզտիկը: Ան չէր ուզեր իր «բախտին» (զի ան այսպէս կը կոչէր իր զաւակը) պարտուիլը տեսնել, ան կատաղի պայքար մը կը մղէր որպէսզի չտեսնէ իր այնքան մանրամասնութեամբ հիւսած երազներուն չքանալը: Տակաւ առ տակաւ անոր մէջ կը մեռնէր կատակասէրը, զուարթը. ան կը կորսնցնէր իր լաւ տրամադրութիւնը եւ կը դառնար պրկուած ջիղերու կոյտ մը՝ որուն հետ հեռուէն միայն բարեւելը շատեր խոհեմութիւն կը սեպէին ...: Միշէլին մեծ սիրտը սկսած էր փոքրանալ, կծկուիլ:

Հագիւ տարի մը ետք Միշէլ արդէն անճանաչելի կերպով փոխուած էր: Իր յոյզերն ու յուսախարութիւնները իր մէջ յառաջ բերած էին հոգեկան եւ մտքի այնպիսի յեղաշրջում մը՝ որ իր այժմու վիճակը մէկ խեղճ արտայայտութիւնն է իր անցեալին:

Միշէլ հիւանդագին միօրինակութեամբ մը կը կրկնէր.— Պէտք չէր որ ասիկա պզտիկիս պատահած ըլլար: Պէտք չէր որ ան այսքան կանուխէն գիտնար թէ ինչ է տառապանքը:

Եւ ասիկա այն նոյն Միշէլը որ կ'ըսէր.— Պիտի աղէկնայ, պիտի բուժուի:

Իցի՛ւ թէ Միշէլի յուսահատութիւնը այստեղ կանգ առնէր: Ան սկսաւ իր ցաւին պատճառը նկատել... իր կիներ որ ուղղակի պատասխանատու բռնեց իր զաւկին վիճակին համար:

— Դուն ինձ չտուիր առողջ տղայ մը, կ'ըսէր անոր, զգուանքով:

Խեղճ կին, դժբախտ կին:

— Դո՛ւն ես յանցաւորը, կ'ըսէր իր կնոջ անիրաւօրէն, անգիտանալով մօր մը կրած ցաւը՝ որ անժխտելի է: — Ո՛հ, որքան կ'ատեմ քեզ: Զգուած եմ քեզմէ, կը հասկնա՞ս, կ'ըսէր անոր, որուն արցունքներէն անդրդուելի կը մնար:

Անտարակոյս, իր մէջ նոյնպէս մեռած էր փափկանկատ մարդը:

Ու եկաւ ժամանակ մը երբ անոնք ծախեցին իրենց կահն ու կարասին, կնոջ գոհարեղէնները, մինչեւ իրենց ամուսնութեան մատանիները որոնք խորհրդանիշը եղած էին իրենց միութեան, սէրին:

Անոնք յուսահատ կերպով մտնած էին իրենց ունեցածը եւ... չունեցածը, բժիշկներու եւ դեղերու վրայ, ճամբորդութեանց վրայ, վարձած էին նըրսեր,

վարձած էին որեւէ մէկը որ կ'ըսէր թէ բան մը կըր-
նար ընել մանուկը «փրկելու» համար...: Անունք կը
նմանէին խաղամոլի մը որ գիտնալով մէկտեղ թէ
բախտը այլեւս իրեն հետ չէ, տակաւին մեքենակա-
նօրէն կը շարունակէ խաղալ:

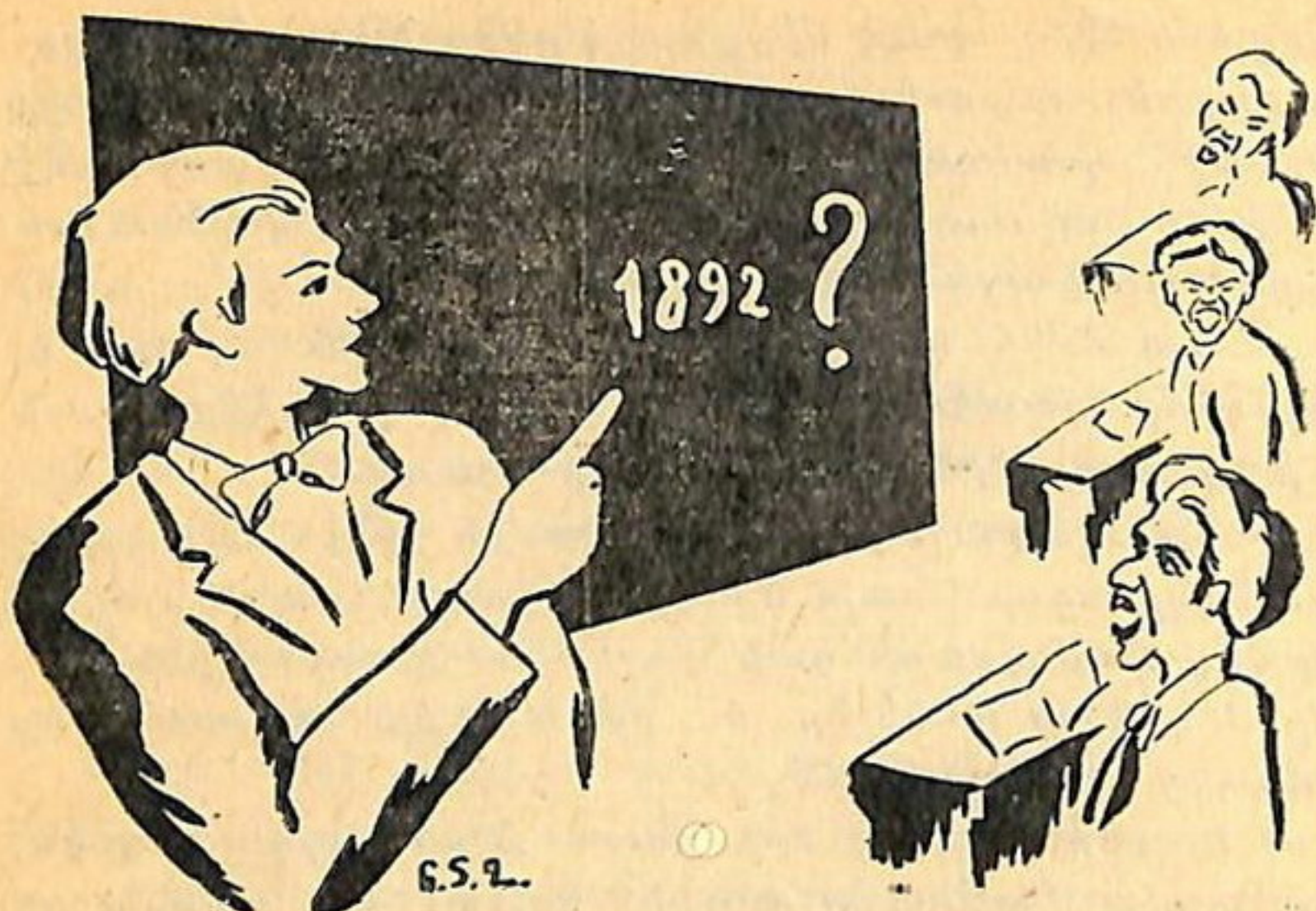
Այդ ծանռ պաղառութեան մը հետեւող բարդու-
թիւն մը պատճառ եղաւ որ մեռնէր փոքրիկը, որուն
Միշէլ տակաւին անուն մը չէր տուած...:

Այս պատահարէն ետք, ամէն ինչ արագօրէն
գահավիժեցաւ. նախ Միշէլ երեք օր մերժեց տուն
երթալ կամ գրասենեակ գալ: Ան նստաւ գինետան
մը մէկ թաց անկիւնը եւ ջանաց իր տխրութիւնը
խեղդել ըմպելիքին մէջ...:

Եւ երբ չորրորդ օրը դուրս ելաւ այդ վայրէն,
ան նորէն մերժեց իր տունը երթալ եւ տեսնել իր
կիներ. — Թող երթայ, ո՛ւր որ կ'ուզէ, որո՛ւ որ կ'ուզէ:
Ինծի համար ան մեռա՛ծ է — իմ բախտիս պէս:

Այդ օր միայն Միշէլ գործի վերադարձաւ: Ան
լուռ էր, ան ոչ ոքի կը խօսէր, ոչ ոքի կը բարեւէր.
Եւ անոր զգեստները անխնամ էին, եւ անոր դէմքը
«անհոգի» էր, եւ մարած էր անոր աչքերուն մէջի
կրակը...:

Այսօրուան տեսած Միշէլի բնաւ տարբեր չէ այն
Միշէլէն որ քսան տարի առաջ կորսնցուց իր բախտը,
որուն տակաւին անուն մը չէր տուած...:

1892...

— Տղա՛ս, ըսաւ հայրս, որուն փափաքը ինծի համար հրաման մըն էր, այժմ օտար վարժարան մը պիտի երթաս. սորվէ՛ ամէն ինչ որ քեզ կ'ուսուցանեն, յարգէ՛ ուսուցիչներդ եւ սիրէ՛ ընկերներդ, բայց՝ մի՛ մոռնար մայրենի լեզուդ եւ մնացիր հա՛յ:

— Այո, հա՛յր, ըսի:

— Եւ մի՛ մոռնար մեզի նամակ գրել...

— Այո, հայր, ըսի:

Յաջորդ օրը կ'արձանագրուէի Գահիրէի Ամերիկեան վարժարանը:

Անժանօթ դէմքեր կուգային արձանագրութեան կանաչ թուղթերը «լեցնել», կը վճարէին իրենց ամսաթոշակը եւ ստացագիր մը ձեռքերնին՝ կ'երթային

վարժարանի գրավաճառէն գիրքեր եւ գրենական առարկաներ գնելու:

Ես ալ, իմ կարգիս սպասելէ վերջ, կանաչ թուղթ մը առի, եւ ինծմէ պահանջուած տեղեկութիւնները արծանագրելէ յետոյ, «Ազգութիւն» բառին դիմաց՝ յատուկ եւ խոշոր տառերով «Արմիններն» — հայ — գրեցի:

Սիրտս հանգստացաւ...

Քարտուղարը՝ նիհար, պզտիկ մարմնով, գլուխը գրեթէ ճաղատ (քանի մը թել մազ մերժած էին արմատախիլ ըլլալ...) եւ ակնոցը քթին ծայրը, աշխոյժ մարդ մը, արծանագրութեան թուղթը առաւ եւ արագ ակնարկ մը նետեց պարունակութեան վրայ: Խոշոր գիրերը իր ուշադրութիւնը գրաւեցին...: «Հա՛յ» ըսաւ, երեսէս վար նայելով. յետոյ շրթունքները շարժեց եւ քանի մը մրթմրթաց (ատկէ աւելի ոչինչ կրնար ընել...): Ես վճարեցի ամսաթոշակս. ստացագիրը ստանալու կը սպասէի, այն տպաւորութեան տակ թէ ես միակ հայ ուսանողն էի, երբ՝ կռնակէս իմացայ անծանօթ ծայն մը որ կ'ըսէր. «Մե՛նք ալ հայ ենք, հոգ մի՛ ըներ...»:

Այնտեղ ճանչցայ Պերճը՝ (առաջին խօսողը՝ խարտեաշ մազերով համարձակ տղայ մը), Վահանը՝ սակաւախօս եւ համեստ, եւ Արշակը՝ միշտ ժպտուն: Անմիջապէս ընկերներ դարձանք:

Յաջորդ օրը ինքզինքս կը գտնէի քսան հոգինոց գետնայարկ դասարանի մը մէջ, որուն գրասեղանները լոկ աթոռներ էին, որոնց աջ թեւին տախտակը վրան նօթեր առնելու համար էր...:

Անմիջապէս որ դասարան մտայ, առաջին գործս եղաւ զմելիով անուանս սկզբնատառերը փորագրել «գրասեղանիս» վրայ...:

Ուսուցչին դասարան մտնելը չտեսայ...: Ես կը

շարունակէի տախտակին վրայ փորագրել, երբ մէկը ուսէս ուժգին բռնեց. անմիջապէս ոտքի ելայ՝ շփոթած:

— Արուեստագէտ մըն էք, կը տեսնեմ, ըսաւ Ուսուցիչը: Ձեր անո՞ւնը...:

Պատասխանեցի:

— Հա՛յ մը... անտարակոյս...: Կը վախնամ որ ձեր արուեստին այստեղ այնքան ալ պէտք չունենանք...:

— Ուրեմն, պարոննե՛ր, (այլեւս «տղա՛ք» չէինք կոչուեր...) շարունակեց Ուսուցիչը, երբ անուններու ցանկը կարդամ, ձեզմէ իւրաքանչիւրը իր անունը լսելով թող հաճի ոտքի ելլել... Եւ, Ուսուցիչը, վրաս սուր նայուածք մը նետեց...

Անուններու ընթերցումը աւարտելէն յետոյ, Ուսուցիչը ոտքի կեցաւ, կարծէք իր որքա՞ն յաղթանդամ ըլլալը ցուցնելու համար...:

Իր քիթին ակնոցը կուրծքի գրպանը վերադարձուց, եւ լուրջ, շատ լուրջ շեշտով մը ըսաւ. — Պարոննե՛ր, այս դասարանէն լա՛ւ արդիւնքներ կը սպասեմ եւ պատճառներ ունիմ հաւատալու թէ զիս յուսախաբ պիտի չընէք...: Եւ ինծի անգամ մը եւս նայեցաւ...

Պերճը քովէս կամացուկ մը ըսաւ. «Աս ի՞նչ տեսակ պարոն է... կ'երեւի թէ այստեղ մեզի հանգիստ պիտի չթողուն...»:

Գլուխս շարժեցի համամիտ եղած ըլլալու համար:

— Հայերը, ըսաւ Ուսուցիչը, իր ձեռքերը շփելով, (օդը ցուրտ չէր) մտացի ժողովուրդ մըն են. անծնապէս պատիւը ունեցած եմ քանի մը հիանալի հայեր ճանչնալու: Նոյնիսկ, ունեցած եմ քանի մը հայ աշակերտներ: Որքան որ գիտեմ, եւ Պատմու-

Թեան շա՛տ հետեւած եմ, հայերուն այս մտացի ըլ-
լալը իրենց շա՛տ սուղի նստած է...: Ուրիշներ նա-
խանծած են ասկէ... Կրնաք առանց այլեւալի ըսել
թէ Պատմութեան մէջ նախանծը ասելի դժբախտու-
թիւններու եւ պատերազմներու պատճառ եղած է
քան ուրիշ որեւէ բան: Հրեաներու պարագան ալ գը-
րեթէ նոյնն է...: Բաւական ուսումնասիրած եմ Հայոց
Պատմութիւնը. Մեծն Տիգրանի մասին ալ կարդա-
ցած եմ (Պերճին երեսը նայեցայ՝ ուրախութենէս...):
Այս տարի ծեղի պատմութիւն պիտի դասաւանդեմ:
(Պերճին երեսը նայեցայ՝ տխրութենէս...: Խե՛րն ա-
նիծածս...):

Ապա Ուսուցիչը մեզի խօսեցաւ իր կեանքէն: Ը-
սաւ թէ ի՛նչպէս ամառները իր եղբօրը՝ Օգթաւին
հետ Ռոպինսըն Քրիւզօ կը խաղար իր տան պարտէ-
զը՝ ծառի ճիւղերէ շինուած խրճիթի մը մէջ, եւայլն...

Յանկարծ, Ուսուցիչին միտքը բան մը ինկաւ: Եւ
կաւիճ մը առնելով՝ իր թելի ժամացոյցին նայեցաւ:
«Հինգ վայրկեանէն պահը պիտի լրանայ, ըսաւ:
Կ'ուզեմ ծեղի հարցում մը ուղղել: Եւ, գրատախտա-
կին վրայ խոշոր թուանշաններով գրեց՝ «1892»: Զեզ-
մէ ո՞վ կրնայ ինծի ըսել թէ ի՛նչ պատահեցաւ այս
թուականին...»:

Խորհելու հինգ վայրկեան ունէինք...

— Գիտցողին մրցանակ մը պիտի տամ, ըսաւ
Ուսուցիչը: Պերճին նշան ըրի որպէսզի ինծի «ըսէ»...

Քիչ մը ետք, առջեւս պզտիկ թուղթի կտոր մը
գտայ, վրան՝ «նշանակելի ոչինչ...»:

Վահանէն պատասխան մը չկրցայ «փրցնել...»:

Խորհելու՝ (ազատելու չըսե՞ս ..) երկու վայրկեան
ունէինք:

Դասարանին մէջ լռութիւն տիրեց:

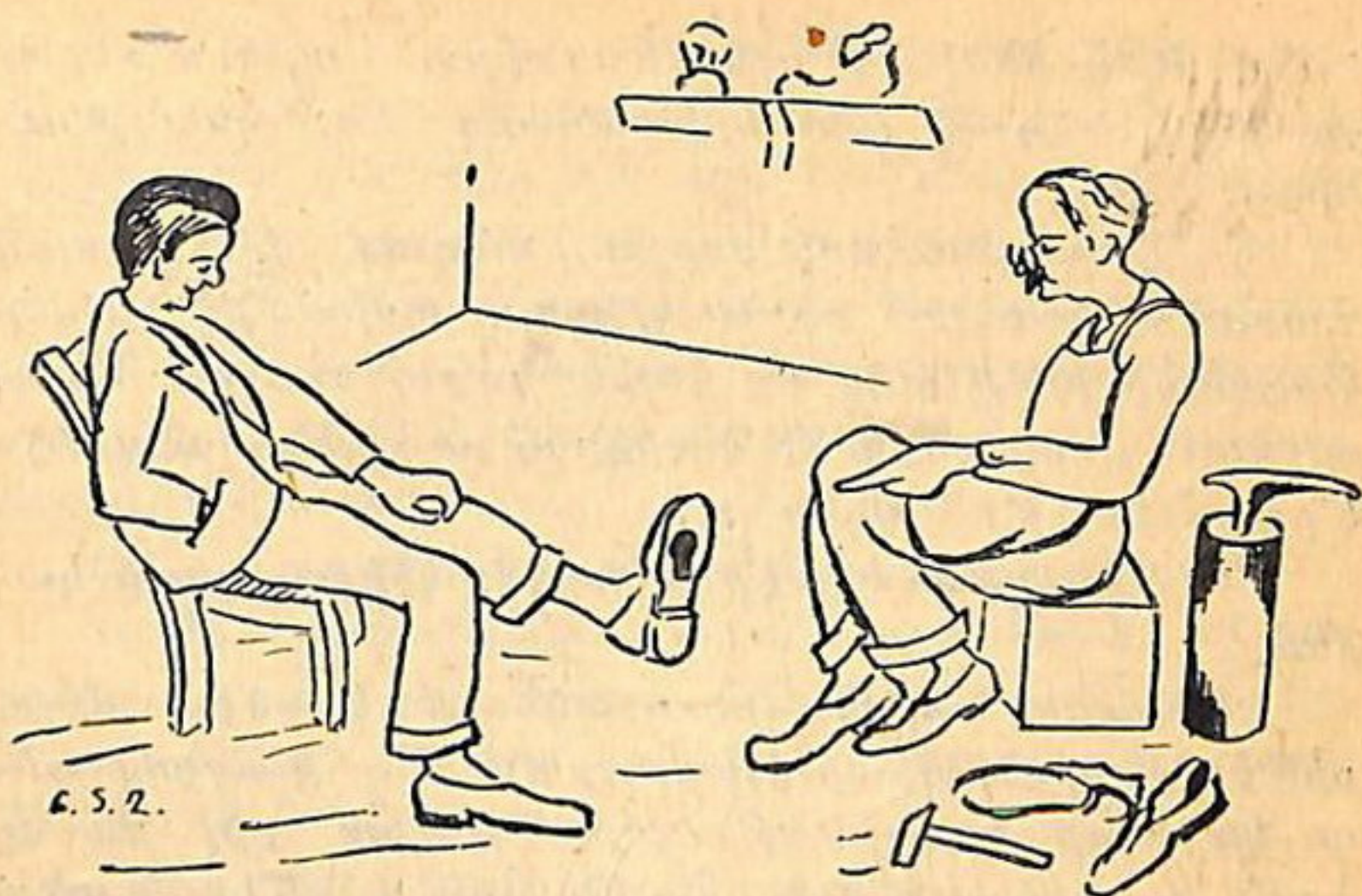
Ես կ'աղօթէի որ զանգակը հնչէր...

1892... ?

Վահան, տակաւին թափանցել կը ջանար այդ
թուականին խորհուրդին...

— Պարոննե՛ր, ըսաւ Ուսուցիչը, շեշտով մը՝ որ
ըսել կ'ուզէր թէ «Պատմութենէն լուր չունիք»։ պա-
րոննե՛ր, 1892ի Սեպտեմբերին՝ այսօ՛ր, մաս կազմած
եմ Մարդկութեան Եղբայրակցութեան... աշխարհի
քնակչութեան...:

Խնդուքներու եւ ծիծաղներու մէջ զանգակը կը
հնչէր...:

ՎԱՐՊԵՏ ԿԱՐՈՆ

— Եթէ քեզի հարցնեն թէ ո՞վ ես, ո՞ւրկէ եկար, ըսէ՝ հայ եմ եւ Հայրենիքէն կուգամ, հակառակ որ այստեղ ծնած ես:

— Շա՛տ լաւ, ըսի:

— Այլեւս քեզի կը թողում միւս հարցումներուն պատշաճ պատասխանները տալ: Հայաստանի աշխարհագրութեան մասին քիչ թէ շատ գաղափար ունիս. Մասիսը, Արագածը, Սեւանը, Վանը, Երեւանը, եւ այլն...: Իսկ կարեւորութիւն չունի թէ դուն Հայրենիքը տեսա՞ծ ես թէ ոչ: Մի՛ մոռնար պտուղները, ծիւնը եւ գինին: Մնացեալը արիւնի՛դ մէջն է, արիւնիդ:

— Շա՛տ լաւ, ըսի:

— Ասկէ աւելի ըսելիք մը չունիմ: Միայն թէ մի՛ մոռնար նաեւ, որ օր մը հո՛՞ն պիտի վերադառ-

նանք: Եթէ ինծի չվիճակուի ատիկա — այլեւս ծերացած եմ — դուն դեռ երիտասարդ ես, կեանք ունիս...:

— Շատ լաւ, ըսի վերջին անգամ մը ըլլալով Վարպետ Կարոյին՝ որուն կրպակը ամիսներէ ի վեր կ'այցելէի ինծի գոյգ մը կօշիկ կարել տալու նպատակաւ, բայց զո՛յգ մը կօշիկը միշտ «լմննալու վրայ» կ'ըլլար եւ չե՛ր «լմննար»...:

— Վարպետ կ'ըսէի, ե՞րբ կօշիկներս պիտի կարես:

Վարպետ Կարօն, որուն ականոցը կարծէք միշտ քիթին ծայրէն պիտի իյնար, բայց ի՞նչ հրաշքով տեղը կը մնար, իր արծաթագոյն գլուխը քիչ մը կը ծռէր եւ ականոցներուն վրայէն կ'ըսէր. «Մէկ մը տեսնեմ սա հագած կօշիկներդ: Ի՞նչ, տակաւին կը հագնուին, նոր են: Շաբա՛թ մըն ալ կրնան դիմանալ...»: Գիտէի թէ շաբաթ մը եւս պիտի չարչարուէի իմ հին կօշիկներուս մէջ...: Բայց եւ այնպէս՝ Վարպետ Կարօն այդպէս կ'ըսէր, եւ ան ըսածը գիտէր...:

— Տղա՛ս, հիմա կօշիկները սուղ են, գամը ո՛ւր, կաշին ո՛ւր...: Ասկէ գատ, կուգաս կ'երթաս եւ հետդ կը խօսակցինք:

— Բայց այս կօշիկներս ի՞նչպէ՛ս հինցան...:

— Ա՛հ, գիտեմ, ներկայ երիտասարդութիւնը միշտ կը կասկածի մեր ըսածներուն վրայ: Մենք կրնայի՞նք այդպէս խօսիլ մեր մեծերուն հետ...:

Եւ Վարպետ Կարօն կը շարունակէր խօսիլ, հայրական շեշտ մը տալով իր ըսածներուն:

Ես ալ, շիտակը, շատ գոհ էի այս բոլորէն: Իրիկունները գործատեղիէս ելլելով այդ աղքատիկ թաղը կ'երթայի մեր Վարպետին համեստ, շա՛տ համեստ կրպակը այցելելու, խօսելու, մանաւանդ խօսեցնելու Վարպետ Կարօն, փափաքելու որ անպատճառ ինծի

«բան մը ըսէ»։ Իսկ ես այնքան ալ դրամ չունէի, աւելորդ դրամ ըսել կ'ուզեմ..., զոյգ մը կօշիկի գինը անմիջապէս վճարելու համար...։ Ստացածս հազիւ սննդեղէնիս կը բաւէր...։ Ամէն ինչ սղած էր, այնքան սղած։ Ամէն բան կար, բայց նաեւ, կերպով մը, ոչ մէկ բան կար...։ Ասիկա, անշուշտ, պատերազմի չարիքներէն մէկն է որ կը շեշտուի խոնարհ դասակարգերուն մօտ...։

Արդ, Վարպետ Կարօն ինծի իրապէ՛ս կ'օգնէր.

— Տղա՛ս, կօշիկներդ ու՛րա՛ն ալ հիւննան, իմ կօշիկներուն չափ չե՛ն կրնար հիւննալ...։ Եւ ես դեռ հագած եմ, կը հագնիմ զանոնք...։ Բայց դուն Հայրենիքդ բնա՞ւ չես տեսած։

— Ո՛չ, բայց արիւնիս մէջը ունիմ։

— Զի՛շդ է, մոռցայ, ըսաւ Վարպետ Կարօն, արիւնիդ մէջը ունիս։ Դուն երիտասարդ ես, Հայաստանն ալ երիտասարդ է։ Հակառակ որ դարերու հնութիւն ունի...։ Իր ունեցած դարաւոր փառքը, պատերազմները, տանջանքները եւ անխուսափելի Վերածնունդը, փառքը՝ եւ կրկին պատերազմ...։ Ահաւասիկ, տղա՛ս, աշխարհը այսպէս է. մի՛շտ նորագութիւն, միշտ վերաշինութիւն։ Հայաստանը կը ծերանայ մեզի պէս ծերերուն մէջ, եւ կ'երիտասարդանայ ծեզի պէս երիտասարդներուն մէջ...։ Երիտասարդութիւնը ազգի մը կուտայ նո՛ր արիւն, նո՛ր կեանք, նո՛ր խանդավառութիւն։ Երիտասարդներուն գալովը ծերերը կը մոռցուին...

— Շիտակ չէ, Վարպե՛տ, ըսի, ծերերը չեն մոռցուիր։

— Շիտա՛կ է, պնդեց Վարպետ Կարօն, շիտա՛կ է, շատ շիտակ եւ յուսադրիչ ալ...։

— Մի՛ մոռնար, շարունակեց Վարպետ Կարօն որ մութիւն պատճառաւ այլեւս չէր աշխատեր (ան

լոյս չէր վառեր), մի' մոռնար որ մենք փորձով եւ փորձառութեամբ գիտցած ենք ընական եւ... ա'նքընական դժուարութեանց յաղթահարել: Դուն պարտիզպանութիւն գիտե՞ս:

— Ո՛չ, ըսի, պարտիզպանութիւն չեմ գիտեր

— Բայց պարտիզպանութիւնը ազնիւ աշխատանք մըն է: Մեր աշխարհը պարտիզպանութիւն եւ հողագործութիւն կ'ընէին: Մեծ փիլիսոփայութիւն կայ մայր հողին մէջ, եւ արուեստ ալ: Դուն անպատճառ արհեստ մը կամ արուեստ մը սորվէ': Արհեստաւորը անօթի չի մնար:

— Պիտի փորձեմ, ըսի, հողագործութիւն սորվիլ:

— Գիտե՞ս, ըսաւ Վարպետ Կարօն, պարտիզպանութեան մէջ պիտի նկատես որ քանի ծառերու ճիւղերը կտրեն, ծառը նոր ճիւղեր կ'արձակէ: Եւ զայն չորցնել չեն յաջողիր, որովհետեւ ան արմատներ ունի հողին մէջ, չար աչքերէ պահուած: Եւ քանի այդ ճիւղերը կտրես, ծառը այնքան կը բարձրանայ: Բայց պէտք է հողը ի՛րը ըլլայ: Մենք ալ պէտք է մեր արմատները մեր հայրենի հողին մէջ ունենանք....:

Աչքերս մութին վարժուած էին, որով առանց դժուարութեան կը տեսնէի Վարպետ Կարոյին դէմքը իր ամենադոյզն մանրամասնութեանց մէջ: Իր ակնոցներուն ետեւ կը փայլէին զոյգ մը աչքեր, որոնք հակառակ իրենց տարիքին պահած էին լեռնցիի կենսունակութիւնը: Այդ աչքերուն մէջ կարծէք կ'երեւային ա'յն անժայրածիր հորիզոնները, որոնք երբեմն մռայլ եղած էին, երբեմն պայծառ, ա'յն լեռներն ու ձորերը եւ ա'յն բոլոր դէպքերն ու հերոսամարտները որոնք անցած էին իրենց կապոյտին առջեւէն.... Անկարելի էր որ այդ աչքերը ստրկութեան համակերպած ըլլային: Եւ այդ կապոյտ, փալիլուն

աչքերը ինծի կը փոխանցէին ծերունիին մտածումները...:

— Այո՛, ըսաւ Վարպետ Կարօն, կարծէք կուահելով իմ զգացումներս, եթէ իմ լռութիւնս քեզի բան մը յայտնեց, պահէ՛ զայն սրտիդ մէջ...: Եւ անշուշտ պիտի գայ օրը, երբ դուն ալ պիտի գիտնաս թէ բա՛ն մը պահած ես քու ներսդ...: Բայց օր մը պէ՛տք է Հայրենիք վերադառնաս, մէջտե՛ղ հանես սրտիդ եւ հետեւիս իմ անցեալի օրինակիս...:

— Այո՛, ըսի, այդ բոլորը արդէն արիւնիս մէջը ունիմ:

— Իսկ կօշիկներուդ համար, ըսաւ Վարպետ Կարօն, ոտքիներդ տակաւին կը դիմանան...:

ՄԱՐԴԸ՝ ՈՐ ԱՄԵՆԷՆ ԱԻԵԼԻ Կ'ԱՏԵՄ...

Այս հարցումը մեզի տրուած էր իբր նիւթ շարադրութեան քննութեան: Մենք պէտք էր որոշ ժամանակի մը մէջ խօսէինք որոշ նիւթի մը մասին: Եթէ կ'ուզէինք յաջողիլ, սխալուած էինք գրել. եւ գրելը միակ բանն է զոր ստիպման տակ կարելի չէ ընել:

... Ասկէ մօտաւորապէս եօթը տարի առաջ՝ 1939ին: Պատերազմի խօսքը չկար, բայց սլատրաստութիւնը կար: Ամէն ինչ խաղաղ կ'երեւար, բայց ամէն ինչ տակնուվրայ, ի՞նչ կ'ըսեմ՝ շրջա՛ծ էր: Կե՛ղծ էր Ազգերու Գաշնակցութիւնը, կե՛ղծ էր մարդոց ապահովութիւնը, կեղծ էին մարդոց խոստումները...:

Այն ատեն մենք ուսանող էինք, այսինքն՝ լուր չունէինք աշխարհէն: Գահիրէի մէկ օտար վարժարանին շրջանաւարտ դասարանն էի եւ դասընկերներուս մէջ հազիւ քանի մը Հայեր կային: Ճիշդ է, ընկերական մթնոլորտը մեզի մոռցնել կուտար մեր ազգութիւնը, սակայն եւ այնպէս միշտ Հայերս իրարու քով կը նստէինք: Որովհետեւ, մենք նոյն ճակատագիրը ունեցող եղբայրներ էինք, հարուստ թէ աղքատ:

«Մարդը՝ որ ամենէն աւելի կ'ատէք...»:

Տարօրինակ նիւթ մը՝ շարադրութեան համար, խորհեցայ: Քովս նստող ընկերոջս, Հրայրին նայեցայ: Ան ալ՝ ինծի պէս նոյն տարտամ վիճակը ունէր: Արդարեւ, Հայերս էինք միակ աշակերտները, որ գրել

էինք սկսած: Միւսները, աշխոյժ գործի լծուած
էին....:

Կը հասկնամ, երբ ըսուի. նկարագրեցէք «Պտոյտ
մը», «Ուսուցիչ մը», «Ճամբորդութիւն մը», կամ ալ
թերեւս ամենահետաքրքրականը՝ «Դրամին արկա-
ծախանդութիւնները...»: Բայց, նկատած էք, քննու-
թիւններուն քնաւ ձեր սիրած նիւթը չեն տար: Ամէն ինչ
իրենց ուզածին պէս պէտք է ըլլայ: Նախ ժամանակը
կը սահմանափակեն, յետոյ ձեզ կը ստիպեն որ գրէք:
Կարելի՞ է ստիպման տակ գրել: Ատիկա միակ կերպն
է ձեզ զգուցնելու — գրելէ: Հարցումի մը պատաս-
խանել՝ այո՛, ատիկա տրամադրութենէ կախում
չունի: Կամ կրնաք պատասխանել. կամ չէ՞ք կրնար
պատասխանել: Եթէ կրցաք՝ լաւ: Եթէ չկրցաք՝ վա՛յ
եկեր է ձեզի....:

Եւ մենք կ'ուզեինք վկայուիլ, որ ինքնին կարե-
ւոր չէ:

Սակայն ի՞նչ գրէի: Ես ատել տակաւին չէի սոր-
ված, կամ թէ կը կարծէի թէ ատել չէի սորված:
Վարժարանը, մարզական ոգիով կը դաստիարակէին
զմեզ: Մենք կը սիրէինք կամ չէինք սիրեր մեր ու-
սուցիչները եւ ընկերները: Կը վիճաբանէինք, կը
կռուէինք, կը հաշտուէինք: Այսինքն՝ կը մոռնայինք:

Նկատի առի իւրաքանչիւր աշակերտ, իւրաքան-
չիւր ուսուցիչ, տնօրէնը եւ տնտեսը եւ տեսայ թէ
անկեղծօրէն չէի կրնար ըսել թէ կ'ատէի զանոնք:
Եւ անկարելի է որ կեղծիք մը իր մէջ ունենայ ատե-
լութիւն: Արդ, եթէ ես չհաւատայի ըսելիքներուս
վրայ, ի՞նչպէս ականակէի որ քննիչին դատումը ըլլար
արդար:

Շուրջս նայեցայ: Չտեսայ Հայերէն գատ մէկը
որ եռանդով լծուած չըլլար խօսելու իրեն ամենէն
աւելի «ատելի» անձին մասին...: Տեսայ նոյնիսկ, գո՛-

հունակութեան ժպիտ ումանց դէմքին վրայ...: Եւ այդ պահուն զգացի զօրաւոր նախանձ մը հանդէպ անոնց՝ որ գիտակ էին ատելաւ արուեստին:

Ժամը նայեցայ: Արդէն ժամանակին կէսը անցած էր եւ տակաւին չէի սկսած գրել...:

Ուզեցի քանի մը խօսքով ըսել՝ «Պարո՛ն, ներեցէք. բայց չեմ կրնար գրել, որովհետեւ ատել չեմ գիտեր: Ես կը սիրեմ մարդերը, բոլորը, անխտիր. որովհետեւ, անոնցմէ որեւէ չարիք չեմ տեսած. կը սիրեմ մարդերը, ծանօթ թէ անծանօթ: Ներեցէք, բայց ատել — չեմ կրնար: Կը ցաւիմ որ ատկէ աւելի քան մը պիտի չկրնամ ըսել...»:

Բայց եւ այնպէս, կ'ուզէի անպատճառ գրել (խնդրին ծայրը վկայական կար...):

Արդ, ի՞նչ է ատելութիւնը, խորհեցայ: Անտարակոյս, ատիկա դրական վիճակ մըն է, ըսի. ինչպէս ատելը սիրելու պակասը չէ, ինչպէս կեանքը մահուան բացակայութիւնը չէ, քանի որ կեանքին մէջ կայ մա՛հ, եւ մահուան մէջ՝ կեա՛նք, յաւիտենականութի՛ւնն ալ. ինչպէս խաղաղութիւնը պատերազմի բացակայութիւնը չէ, այլ՝ տարբեր կազմակերպուած վիճակ մը:

Սիրելու համար մոռնա՛լ. բայց ատելու համար յիշել պէտք է, ըսի: Յետոյ. հարց տուի ինքզինքիս. որո՞նք են ատելութեան սերմերը, եւ տեսայ թէ՛ ատելութիւնն ալ իր գոյութիւնը կը ստանայ սէրէն՝ թէ՛ չկայ ատելութիւն՝ առանց սիրոյ... Թէ՛ հարկ է սիրել մէկը՝ կարենալ ատելու համար ուրիշ մը:

Ու, այս մտածումներով տարուած սկսայ փնտռել տիպարը, զոր պիտի նկարագրէի իր բովանդակ ատելութեանը մէջ: Ընկերներուս այլեւս չէի նայեր. միթէ հարկ կա՞ր նայելու: Սակայն, ես որ քիչ մը առաջ տարօրինակ կը գտնէի ուրիշներուն ժպտիլը,

այս անգամ ե՛ս էի բոլորին ուշադրութիւնը վրաս
հրաւիրողը. արդարեւ, ես ոչ միայն ժպտեցայ, այլ՝
խնդացի. պոռթկումով մը որ արծազանգեց քննու-
թեան սրահին մէջ: Շունչս բռնուելու աստիճան կը
խնդայի, աչքերէս արցունք կուգար, մինչ ուսուցիչ-
ներ թեւերս բռնած զիս սրահէն դուրս կ'առաջնոր-
դէին, «ջղային նոպա մը ունի» րսելով...:

Կ'ուզէի բացատրել, բայց մտիկ րնող չկար: Կը
խնդրէի որ երթամ տեղս նստիմ եւ քննութիւնս ա-
ւարտեմ, բայց զիս կը ստիպէին որ պառկած մնամ,
ջուր կը սրսկէին դէմքիս եւ կ'ըսէին «հիմա հանդար-
տէ, վերջէն կը խորհինք այդ մասին...»:

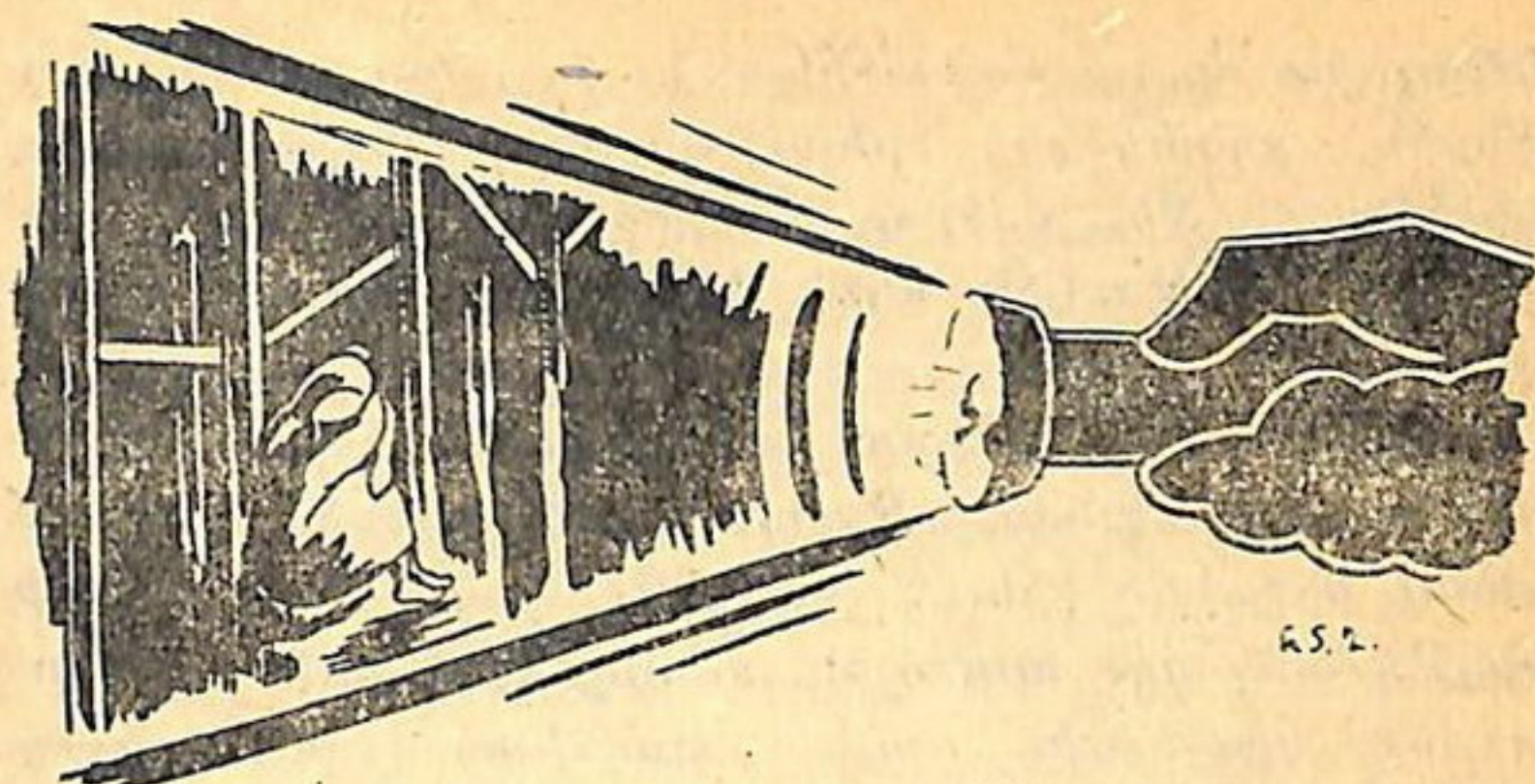
Յանկարծ ուժով տեղէս վեր ցատկեցի: Ըսի թէ՝
հրճուանքի, անհուն ուրախութեան արդիւնք էր ե-
ղածը եւ դէպքին համար ներողութիւն խնդրելով՝
անմիջապէս տեղս գացի եւ գրի առի — ատելու-
թիւնս...:

Ես որ կը փնտռէի մարդ մը՝ գտած էի ոչ թէ
անհատ մը, ինչպէս ինծմէ կը պահանջուէր, այլ
ա՛զգ մը՝ ինչ որ ինծմէ չէր պահանջուէր...: Զարմա-
ցայ թէ՝ ի՞նչպէս այդքան ժամանակ վատնած էի
անծի մը համար, երբ միլիոններ կային անոնցմէ ո-
րոնց հանդէպ սնուցած ատելութիւնս, զգուանքս
անկարելի էր՝ ինծի տրուած ժամանակին մէջ կամ
տրուելիք բոլոր ժամանակներու մէջ արտայայտել:

Քանի մը բառով ըսի եղածը. ըսի այն՝ որ ամէն
Հայ կ'ըսէ եւ պիտի ըսէ, ուր ալ գտնուի, որովհե-
տեւ զայն պիտի չկրնայ մոռնալ: Ըսի թէ՝ ո՛չ որ ի-
րաւունք ունի չեղած, անցած նկատել այդպիսի
վիթխարի Պատահար մը, ըսի թէ՝ մենք ալ չէինք
գիտեր ասել. իսկ այժմ տիրացած ենք ատելու ար-
ուեստին եւ թէ վերջապէս մեր ատելութիւնը կ'աճի
ուղիղ համեմատութեամբ՝ ինչպէս մեր սէրը Հայրե-
նիքին նկատմամբ:

Ըսածներս շատ չէին, սակայն անոնք ճիշդ էին,
անկեղծ էին, եւ չկար երեւակայութիւն անոնց մէջ,
ինչպէս չկար բառ մը զոր իր մէջ չունենար ատե-
լութիւն՝ բխած սէրէն: Կասկած չկար այդ մասին.
Քայց կ'երեւի գրածս «շարադրութիւն մը չէր», այլ
«ատելախօսութիւն» մը...:

Թերեւս ա'յս իսկ պատճառաւ այդ տարի բոլո՛ր
Հայերս ալ, անխտիր, ծախողեցանք շարադրութեան
մէջ...:

ՓՈՔՐԻԿ ԻՇԽԱՆՈՒՅԻՆ

«Ո՛հ, ըսաւ տիկին Տ... իր նուրբ դաստակին նուրբ ժամացոյցին նայելով, ալ պէտք է շուտով տուն երթամ, ան հիմա դպրոցէն կը վերադառնայ»: Յետոյ՝ յուզուած հրաժեշտ առնելէ ետք, աւելցուց. «Եւ ըսե՛լ թէ կ'ապրինք դարու մը մէջ ուր այսպիսի դէպքերու, գիրքերու կամ շարժանկարներու մէջ միայն կը հանդիպինք...»:

— Արդարեւ, Տիկին, զայն առասպել մը՝ կամ ողբերգութիւն մը կոչելու է, ըսի...:

*
* *

— Մեր բնական բազմայարկանի շէնքին տանիքը, ըսաւ տիկին Տ..., կան քանի մը պարապ խցիկներ, ուր այժմ ոչ ոք կը բնակի...: Անոնք իրենց սլարգութեան մէջ ունէին հմայք մը, որ շատ մը ճոխ յարկերու կը պակսէր, եւ՝ հակառակ փողոցէն այնքան բարձր գտնուելուն, անոնք ունէին տաքուկ

մթնոլորտ մը որ ծանօթներուն եւ մանաւանդ այդ շէնքին բարեկեցիկ բնակիչներուն նախանձը կը գրգռէր...: Չի. «վեր»ը ապրողները երջանիկ, շատ երջանիկ կը թուէին, այո՛, միայն երջանիկ եւ—ուրիշ ոչինչ:

Երջանկու թենէ զատ անոնց ամէն ինչ կը պակսէր. բախտը, դրամը: Չարմանալի չէ՞ ասիկա: Բայց անոնք երջանիկ էին...: Եւ եթէ յաճախ գիշերէնրը անօթի անկողին երթային, անոնք չէին ասեալ աշխարհը: Այլ՝ կը սիրէին զայն, որովհետեւ՝ ան անոնց տուած էր տուն մը, տանիք մը, երկու պզտիկ եւ նեղ խցիկներ, ուր նոյնիսկ կարելի էր ապրիլ: Եւ անոնք կ'ապրէին...:

Բայց այդ համեստ խցիկները այսօր դատարկ են իրենց բնակիչներէն... որոնք զուցէ «աչքի եկան»... թերեւս՝ անոնց ուրախ ըլլալը անտանելի էր այս աշխարհին...:

Երե՛ք հոգի...

Հայր մը, մայր մը եւ վեց տարու աղջնակ մը. չեմ գիտեր դրացիներէն ո՞ր մէկը գաղափարը ունեցաւ աղջիկը «Փոքրիկ Իշխանուհի» կոչելու: «Փոքրիկ Իշխանուհի»ն...: Չափազանց մաքուր եւ սիրուն էր ան: Իշխանուհիի մը պէս՝ սիրուն, բայց պարզ հագուստներով: Յաճախ կարելի էր սանդուխներուն վրայ տեսնել զայն՝ ժպտադէմ, սեւորակ աչքերով, շագանակագոյն մազերով: Եւ եթէ կար մէկը որ ատելի կը գտնէր զայն՝ այդ ալ «կարեւորութիւն չունէր»...:

Փոքրիկ Իշխանուհիին մայրը շատ հպարտ էր, հպարտ՝ մանաւանդ այն իմաստով թէ «ողորմութիւն» կը նկատէր ամէն ինչ որ կ'ուզէինք պզտիկին տալ: «Վերը լեցուն ունինք անկէ — այնպէս չէ՞ կ'ըսէր, Փոքրիկ Իշխանուհիին ձեռքէն առնելով եւ

նուիրատուին վերադարձնելով այդ նուէրը եւ կ'աւելցնէր. «Շնորհակալ ենք»:

Հետեւաբար, շատ բնական պիտի ըլլար եթէ փափարողները իրենց նիւթական չնչին օժանդակութիւնը չկարենային բերել այդ ընտանիքին:

Կան մարդիկ որոնք ուրիշներէն միշտ օգտուիլ կ'ուզին, առանց խորհելու թէ՛ իրենք իրապէս կարօտ են:

Մինչ, անդին, կան ուրիշներ՝ որոնց համար օժանդակութիւն մը տեղին է, բայց որոնք կը մերժեն ամէն նուէր, որովհետեւ՝ այդ կերպով մը «հոգեկան նուաստացում» կը պատճառէ իրենց...:

Այս վերջիններէն էր Փոքրիկ Իշխանուհին մայրը: Եւ անոր «չընդունիլը» ընտանիքին կուտար եզական հմայք մը:

Այն տարի՝ Եգիպտոսի մէջ ալ համաճարակներու տարին էր: Հազարաւոր գաղթականներ քիչ մը ամէն կողմէ—Հնդկաստանէն մինչեւ Յունաստան եւ Նուկոսիա—բազմաթիւ ազգերու պատկանող զինուորականներ, քրիթիկական դարձուցած էին երկրին առողջական վիճակը: Ասոնց բոլորին վրայ «Լրացուցիչներ» էին օդարշաւներն ու գիշերները ապաստանարանին տուած մեր այցելութիւնները...:

Իրիկուն մը՝ սուր ճիչ մը լսեցի, սրտանմլիկ եւ սարսռալի: Դուրս վազեցի, լսեցի թէ ան տանիքէն կուգար: Քիչ վերջ դրացիներու հետաքրքիր հոյլը խռնուած էր տանիքին նեղ սենեակներուն մէջ: Եւ հոն, անկողնին վրայ փռուած էր մարդը՝ մահամերձ: Փոքրիկ Իշխանուհին կուլար, կ'աղաղակէր, ծայնակցած ըլլալու համար իր մօր՝ որ պաղարիւնութիւնը կորսնցուցած եւ շուարած՝ մէկ մը իր ամուսինը կը համբուրէր, մէկ մը իր ձեռքերը կուրծքին կը զարնէր «ա՛խ» հառաչելով: Տեսարանը տխուր եւ ողբեր-

գական էր: Բժիշկին ներկայութիւնը անդորրութիւն պարտադրեց: Բժիշկին եզրակացութիւնը եղաւ «սրտի ծախսորդութիւն» խօսքերը: Իսկ մեր առջեւ տեղի ունեցած էր կեանքի ծախսորդութիւն մը՝ որուն անզօր վկաներն էինք բոլորս...:

Բազմութեան ցրուելէն ետք, հանդարտօրէն ներս մտաւ մատներուն միջեւ գլանիկ մը բռնած, հոխ գգեստներով եւ ծանր արդուզարդով տիկինը մեր դրացուհին: Սգահար այրիին հետ արագ ակնարկ մը փոխանակեց, ապա, անշնչացած մարմինը տեսնելով, անտարբեր կերպով մը ըսաւ. «Սիրելիս, ամէնքս ալ օր մը չէ օր մը պիտի մեռնինք...», կարծէք, նոր քան մը ըսած ըլլար: Յետոյ, տիրող լռութիւնը անտանելի գտնելով, ըսաւ. «Քոյրիկ, այժմ վար իջնելու եմ ամուսինս ինծի կը սպասէ: Պզտիկները մինակ են...»:

«Քոյրիկ»...

Ես քարացած մնացի: Քոյրը: Բայց ի՞նչպէս...: Միթէ կարելի՞ է այսպիսի անզգայ սիրտեր ունենալ: Նոյն արիւնէն՝ եւ ա՛յսքան անտարբերութիւն, ա՛յսքան օտարութիւն...:

— Այո՛, ըսաւ այրին քանի մը օր վերջը՝ իմ հետաքրքրութիւնս եւ զարմանքս գոհացնելու համար: Ան Բոյրս է, հաւազաօք քոյրս...:

Եւ, իր վիշտը ամօքելու միտքով՝ ու միեւնոյն ատեն քերականական պզտիկ սխալ մը սրբազրելու համար, ըսաւ. «Ան քոյրս եր... հարազատ քոյրս: Ան ինծի ընդդիմացաւ, հետս զժտուեցաւ, այո՛, թշնամացաւ, որովհետեւ չէի ամուսնացած «բարձր դիրք ունեցողի մը հետ...»: Եւ այստեղ, յուզուելով, եւ «տխրութեան ուլունքներ»ը իր թաց տչերուն՝ աւելցուց. «Բայց ուրիշ ի՞նչ կերպ ընէի. քանի որ ես ուխտած էի երջանկութիւնս փնտռել կեանքի մէջ եւ

ոչ թէ հոխութեան...: Յուցամուղութիւնը անոր համար «կենսական հիւանդութիւն» մըն է: Մեզի կը պակսի նոյն հայեցողութիւնը... ուրեմն՝ շատ պարզ է որ վերջ ի վերջոյ մենք պիտի չսիրէինք զիրար, զի, սիրելու համար՝ պէտք է մտածումը նոյնանայ, սկզբունքները չխաչածուեն զիրար»:

Բայց հազիւ թէ երևութապէս «քնականոն կեանքի» մէջ մտած էին Փոքրիկ Իշխանուհին եւ իր մայրը, երբ՝ համաճարակին զոհ գնաց այս վերջինը, ու բախտին անսպասելի հարուածին տակ փշրուեցաւ այդ բոյնը որ, երջանկութեան ապացոյցը փնտռողներուն համար անգուգական օրինակ մը եղած էր ամբողջ եօթր տարիներ...:

Որով, Փոքրիկ Իշխանուհին, եօթը տարեկանին մնացած էր անտուն, որբ: Այդ փոքրիկ որբուհին տեսնելով, ոչ ոք չէր կրնար չհամբուրել անոր նիհար եւ արցունքի չորցած հետքերով այտերէն: Սենք նախապէս այն համոզումը ունէինք թէ այսպիսի ընտանիք մը չէր կրնար չքանալ. որովհետեւ ան ապաւինած էր աշխատանքին, եւ իրենց միջեւ տիրող սէրին եւ իրարհասկացողութեան վրայ: Ու այս հոգեկան եւ աշխարհական կապերը վեհ դաս մը տուած էին անոնց՝ որ Փոքրիկ Իշխանուհիին մօրաքրոջը նման երջանկութիւնը հիմնած էին շօշափելի ազդակներու վրայ...:

Եւ, եօթը տարեկան Փոքրիկ Իշխանուհին աշխարհի վրայ անտէր մնալով՝ առնուեցաւ իր մօրաքրոջը մօտ...: Ես նախազգացում մը ունեցայ փոքրիկին պատահելիքներուն նկատմամբ եւ միշտ պիտի զղջամ իմ տկարութեանս վրայ:

*
* *

Անցաւ քանի մը ամիս. բոլորս ալ կարօտցած էինք Փոքրիկ Իշխանուհին: Տեսա՞ք Փոքրիկ Իշխանուհին կը հարցնէինք իրարու: Ոչ դուրսը, ոչ սանդուխներուն վրայ կարելի էր անոր հանդիպիլ: Ո՞ւր է ան, հարց կուտայինք իրարու: Ոմանք ըսին թէ ան դպրոց կ'երթար, ուրիշներ այ՛նուազ լաւատես ըսին թէ ան դռնէն դուրս չէր ելլեր: Իցի՞ւ թէ այս վերջին ենթադրութիւնը ի դերեւ ելած ըլլար...:

Գիշեր մը ստիպուեցանք մեր ապաստանարանը իջնել, որովհետեւ պայթիւններ սովորականէն աւելի մտահոգիչ դարձած էին...: Ապաստանարանին մուտքէն գետնայարկ սենեակներուն ծեղունները ամրապնդուած էին ուղղաձիգ գերաններով: Ճրագը տարօրինակ գիծերով շուքեր կը ծգէր մեր չորս կողմը: Ուրիշ «ապահովութիւն» փնտռողներ ալ եկան մեզի ընկերանալ: Մթնոլորտը հեղձուցիչ էր եւ դուրսի աղմուկը՝ անտանելի: Ոչ ոք կը խօսէր: Իսկ երբ՝ պայթիւններուն յաջորդեց միապաղաղ լռութիւն մը, ոչ ոք համարձակեցաւ աւելի զայն. կարծէք կը վախնային թէ արտասանուած բառ մը պիտի խանգարէր հմայքը՝ եւ պայթիւններու անվերջանալի յաջորդականութիւն մը պիտի ստեղծուէր...:

Յանկարծ՝ ականջներուս եկան մեղմ բառեր, տկա՛ր բառեր, նման երազի մը մէջ արտասանուած բառերու...: Ձեռքիս ելքտրական լապտերով լաւ մը քննեցի շուրջս եւ անկիւնները: Այո՛, հոն, բա՛ն մը կար...: Հոն, անկիւն մը կծկուած էր ան: Միւսներն ալ տեսան լոյսի ճամբուն մէջ գտնուածը: Մենք ասոր ալ չհաւատացինք, քայլ մը տռաջ տուի: Այո՛, ան էր: Հոն էր իրականութիւնը, կծկուած՝ աղտո՛տ բազմոցի մը վրայ...: Ջարմանք, ուրախութիւն եւ միեւնոյն ատեն բարկութիւն կը զգայինք, մանաւա՛նդ բարկութիւն՝ տեսնելով մեր Փոքրիկ Իշխանուհին՝

աղտոտութեան եւ փոշիի մէջ, մազերը խառն ի խուռն, որ ծնօտը ծունկերուն վրայ դրած՝ նստած կը քնանար....:

Մայրը չտեսնայ, ըսի ինքզինքիս....:

— Այդ վհուկը, ըսաւ քովէս մէկը. ի՞նչքան անխղճութիւն....:

— Մի՛ մօտենար, ըսաւ հետեւէս հասնելով իր մօրաքրոջ ծայնը: Փոխանցիկ է, շատ մի՛ մօտենար: Այստեղ բերի որովհետեւ ան կարմրուկ ունի եւ չեմ ուզեր որ պզտիկներս ալ ատով վարակուին....:

— Բայց Տիկին, ըսի, պզտիկը խնամքի կը կարօտի, մանաւանդ որ մարդկային պիտի չըլլար զինք այստեղ ձգելը....:

— Տիկին, ըսաւ, իր դէմքը զգուանքով անդին դարձնելով, անմարդկային պիտի ըլլար եթէ պզտիկներս ալ հիւանդանային: Այդ ալ անխղճութիւն չէ՞:

Այստեղ, չկարենալով բարկութիւնս զսպել, ըսի. խղհի մասին մի խօսիք — ատիկա գոյութիւն չունի....:

Ես այդ վայրկեանին անմիջապէս անդրադարձայ թշուառականին մտայնութեան. իր ոխը առնել անմեղ, անտէր Փոքրիկ Իշխանուհիէն, աղջիկը անոր՝ որուն հանդէպ ինք թշնամանք ունէր: Այս էր կացութիւնը: Միթէ հարկ կա՞ր երեւակայելու: Եւ ինչո՞ւ երեւակայել:

*
* *
*

Յաջորդ առտու գաղտագողի ապաստանարան իջայ, հետս քանի մը անհրաժեշտութիւններ առնելով՝ եւ ըսի. «Փոքրիկ Իշխանուհի, զիս կը ճանչնա՞ս»: Ան՝ վախի շարժում մը ըրաւ եւ նիհար, տկար թեւերով իր պզտիկ դէմքն ու գլուխը ծածկեց. կարծե-

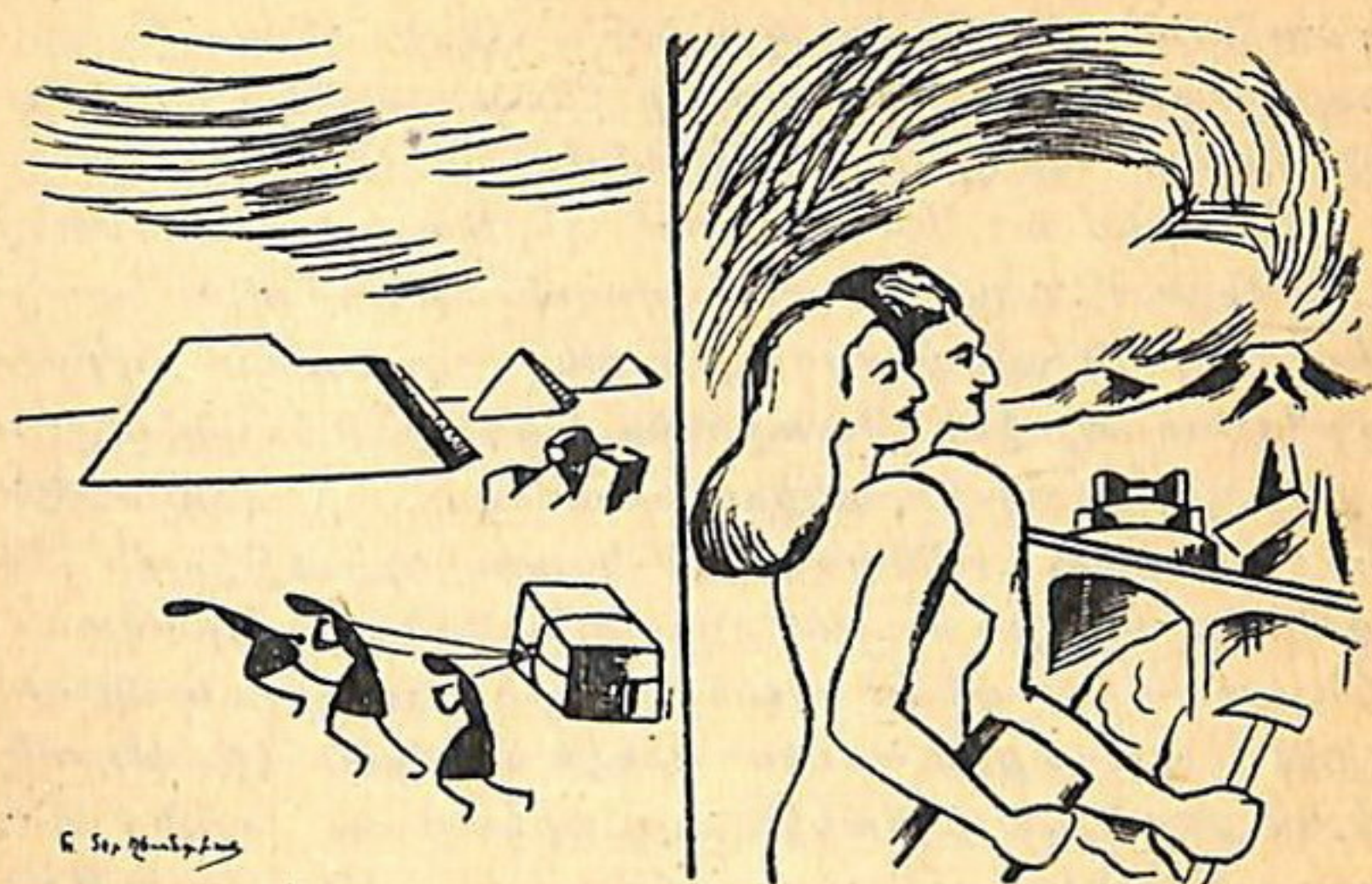
լով թէ պիտի հարուածէի իր հիւանդագին մարմինը...: Հարուածե՛լ...: Բախտը հարուածած չէ՞ր զինք, եւ մտածել թէ այս կինը համարձակած էր դալձիլ այս մազերուն մէկ թելին...:

— Մի՛ վախնար աղջիկս, ես քու մօրաքոյրդ չեմ...:

Հոգեկան սփոփանքի անսահման զգացում մը իրեն խօսիլ տուաւ սա երախտագիտական քառերը. «Շնորհակալ եմ, Տիկին...»:

Եւ իրեն հագցուցի տաքուկ հագուստներ, մատներովս իր մազերը յարդարեցի, մինչ ան իր անզօր շրթունքներով ըսաւ. «Մենք ալ վերը ունինք»: Երբ անդրադառնալով թէ «վերը» ոչինչ մնացած էր... ըսաւ լալագին՝ «Շնորհակալ եմ...»: Արցունքներու անզսպելի հեղեղ մը կը խնդդէր զիս, հեկեկանքներ կը մնային կոկորդիս մէջ, յուզումս զսպելու մեծ ճիգս ա՛լ աւելի կը սաստկացնէր յուզումս...: Մինչ ան, ինծի յամբօրէն կը պատմէր իր պատմութիւնը, իր «Փոքրիկ Իշխանուհիի» պատմութիւնը, որ մարմնացումն էր մարդկային նախանծի թշուառ քինախնդրութեան, ռիսակալութեան, ուղղուած հանդէպ անոնց՝ որ անզօր էին զայն փոխադարձելու...: Իր «մօրաքոյրը» զինք առանց կերակուրի, միայն չոր հացով ձգած էր, խոհանոցը քնացնել տուած էր իբր ծառայ. «ջուր բեր, փոքրիկ Իշխանուհի», ըսած էր հեգնակի: «Ձայնդ չլսեմ, հասկցա՞ր... կորսուէ՛ անկիւն մը եւ հոն կեցիր...»:

Կը բաւէ, ո՛հ, կը բաւէ, ըսի, հեկեկանքի պոռթկումով մը, թեւերուս մէջ առնելով եւ սրտիս սեղմելով անբախտ Իշխանուհին: Ասկէ վերջ՝ դուն պիտի ըլլաս ի՛մ Փոքրիկ Իշխանուհիս...:

ԲՈՒՆ ՀՐԱՇԱԼԻՔԸ

Եօթներորդ հրաշալիքը մտքէս չէր անցներ...:
 Կ'ուզէի ժամանցավայր մը երթալ, որովհետեւ
 Կիրակի էր: Օդը տաք էր: Անցայ սրճարաններու առ-
 ջեւէն, առանց կարենալ որոշելու թէ ո՞ր մէկը ընտ-
 րէի: Անցայ սինեմաներու (ինչո՞ւ ատոնց ուրբերորդ
 հրաշալիք անունը կուտան...) առջեւէն առանց լաւ
 տեղ մը գտնելու: Սինեմայի տոմսակ մը գնեցի՝ լոկ
 տոմսակ մը ունեցած ըլլալու համար: Խորհեցայ թէ
 կան մարդեր որոնք գոնէ աթոռ մը լա՛ւ աթոռ մը
 գրաւելու մէջ ճարպիկ են, կամ թէ իրենք կը կար-
 ծեն թէ ճարպիկ են...: Որեւէ մարդ էրնայ անոնց
 չափ «ճարպիկ» ըլլալ — եթէ ուզէ: Ինչ անուիթիւնը
 ա՛յս է. անոնք շարաթ մը առաջ գիտեն թէ ո՛ւր
 պիտի երթան, իսկ ես՝ ամէն անգամ երբ ուզեմ ի-
 րենց պէս ընել, տոմսակը գրաւածս կը մնայ : Ան-

պատճառ քան մը կը պատահի. մեզի հիւր կուգայ
կամ՝ ճամբան քարեկամ մը հետս շատ կը խօսի եւ
կը ստիպէ որ զինք մտիկ ընեմ:

Եւ կամ ալ, ես կ'ուզեմ չերթալ եւ տոմսակը
գրպանիս մէջ պահել եւ ուղղուիլ բոլորովին տար-
քեր վայր մը՝ գիտնալով թէ տեղ մը ունիմ վերա-
պահուած այսինչ թատրոնին կամ սինեմային մէջ...:

Եւ անցեալ կիրակի պատահեցաւ ճի՛շդ այսպէս
Տունէն իջայ «Մարդկային Կատակերգութիւնը» (*)
նորէն տեսնելու եւ չեմ գիտեր, առանց հանրակառ-
քէն որոշուած տեղը իջնելու, որի մեծ շրջան մը եւ
արդէն քաղաքէն դուրս՝ Կիզէի ճամբան էի. թրամ-
վէյով քսան վայրկեանէն այդ երկար եւ ուղիղ պո-
ղոտային մէջտեղէն չափաւոր արագութեամբ երթա-
լով հասանք վերջին կայարանը, որ բուրգերու բլուրն
ի վեր տանող ճամբուն սկիզբը կը գտնուի: Ժամա-
ցոյցին նայեցայ, տակաւին քանի մը ժամ ունէի մին-
չեւ մութնալը:

Առանց աճապարելու բռնեցի զառիւկեր ուղին
որ միակն է իր տեսակին մէջ՝ այս տափարակ երկ-
րին մէջ: Աջ կողմս կար «Մենա Հաուզ» պանդոկը,
որուն առջեւ սկսած էր լեցուիլ լիւքս ինքնաշարժե-
րու խումբ մը: Այդ եկողները «տարբեր» էին քաղա-
քը լեցնող էակներէն: Սակայն տարբերութիւնը երե-
ւոյթներու մէջ է: Անոնք նոյնն են: Անոնք եկած էին
այդ օդասուն պարտէզներուն մէջ զովանալու, ՍՈՒՂ
«քոնսումասիօն»ի մը իրենց տուած իրաւունքին շնոր-
հիւ: Տարբերութիւնը սղութեան մէջ էր միայն...:

... Բայց սա ետեւէս եկող ցնցոտիներ հազած
տղան իր միօրինակ կրկնութիւններով ինձմէ դրամ
կ'ուզէր, հաց գնելու եւ իր փորը կշտացնելու հա-
մար...:

(*) Ստոյեանի այդ անուն գիրքէն առնուած ֆիլմը:

Դրամ՝ հաճոյքի համար, դրամ՝ հացի համար,
դրամ՝ դրամի համար...: Աստուծոյ եւն դրամին այլազան
դերերը, խորհեցայ...: Մանաւանդ, դրամ՝ դրամի հա-
մար...:

Ձեռքս գրպանս տարած միջոցիս՝ մատներուս
դպաւ սինեմայի տոմսակը՝ որով պիտի տեսնէի
Մարդկային Կատակերգութիւնը — եթէ որոշումս փո-
խած չըլլայի: Բայց եւ այնպէս, իրականութիւնները
չեն փոխուիր մեր փոխած որոշումներովը...:

Դէմս, բլուրին վրայ, վիթխարի կերպով կը բար-
ձրանար Քէօթսի բուրգը:

Նայուածքս չէի կրնար հեռացնել այդ հրաշալի-
քէն: Այո՛, ատիկա հրաշալիք մըն է: Յիշեցի թէ ես
այ տասնեակ մը տարիներ առաջ բարձրացած էի ա-
տոր կատարը — հետո ունենալով կայս (առաջնորդ)
մը: Հիմա հազիւ կրնայի նշմարել մարդկային ճան-
ճեր, որոնք նոյն ձեւով, կը հասնէին ատոր գագա-
թը: Ահա՛ քանի մը վայրկեանէն անոնք հասան ի-
րենց նպատակակէտին եւ վստահաբար կը դիտէին
վարը, այնքա՛ն վախազդու, եւ հետուն այնքա՛ն զե-
ղատեսիլ:

Քովէս ինքնաշարժները վեր վար կը սուրային.
բայց ատոնք ինձ համար չունէին հրապոյր:

Ու երեւակայութիւնովս գացի ետ հինգ հազար
տարի...:

Օդը բաւական տաք էր... Մարդիկ չէին դիտեր
բուրգերը իբր հրաշալիք մը: Ուրեմն ինչպէ՞ս մարդ-
կութիւնը «յառաջացած» էր: Պէտք չէ՞ր որ այն ա-
տենուան հրաշալիքները պարզ թուէին մեզի, մինչ-
դեռ իրականութեան հետ ասիկա հակասական է:

Բայց որո՞նք են հրաշալիքի մը պայմանները, եթէ
կարելի է այսպէս ըսել: Արդեօք մեծութիւնը, այ-
սինքն՝ նիւթին վիթխարի կուտակումն է թէ ոչ Ար-

ուեստին եւ Նիւթին ներդաշնակ զօդումը: Եւ սակայն, կրկին հարց կուտայի ինքզինքիս թէ միթէ այն ասեմն ալ այս նոյն պայմանները գոյութիւն չունէին:

... Ու տեսայ շղթայուած մարդեր, միս եւ ոսկոր՝ ձեզի եւ ինծի պէս, որոնք կը կուտակէին քարը քարի վրայ...: Եւ այդ մարդիկը միսէ աւելի ոսկոր էին...: Տեսայ հարիւր հազարաւոր գերիներ որոնք այդ կրակներուն՝ ժայռեր կը տեղափոխէին, կը հեծէին այդ քարծունքն ի վեր, մտրակուելով իյնալով, աղաղակելով, ճգմուելով, մեռնելով. այն քարծունքն ի վեր՝ որուն վերելքը այժմ մարդիկ հաճոյքի համար, հետաքրքրութեան համար կ'ընէին: Տեսայ այդ գերեզմանը, որ փարաւունին դամբանի չէր այլ՝ անհամար գերիներու, մարդերու շիրիմը: Թագաւորը չէր որ զայն կերտել տուած էր ինքզինքին համար, այլ՝ իրաւագուրկ մարդկութիւնը է որ զայն կանգնած էր որպէսզի ատով քարացնէ, յաւերժացնէ մարդուն տառապանքները. որպէսզի ատիկա խորհրդանիշը ըլլայ ոչ թէ միստիքական գաղափարներու այլ մարդկային գանգատներու, գերութեան. որպէսզի հեռուէն եւ մօտէն եկողները միշտ զգային, գալիք բոլոր դարերուն, թէ՛ այն ինչ որ հրաճ կը կոչենք՝ ծնունդ եւ ծառայանքներու, թէ՛ պարզ մարդերն են աշխարհի վրայ հրաճագործները հրաճակերտները:

Ժողովուրդներն են յաղթողները, եւ ոչ թէ բռնակալները:

Յաւ զգացի թէ ինծմէ քիչ մը անդին գտնուող Սփինքսը, քարացած, յաւիտենական լռութիւն կը պահէ իր տեսածներուն եւ... իմ չտեսածներո՞ւս...:

Եւ այդ ոսկի աւազներուն մէջէն քայլելս յամբօրէն առած միջոցիս աչքերուս առջեւ պարզուեցաւ ուրիշ հրաշք մը. զոր մարդիկ նոյնպէս հաւաքաբար

գործած էին (բայց բոլորովին ազատ պայմաններու տակ) ուրիշ տեղ մը, հեռո՛ւն, որ իմ հայրենիքս է, Սովետական Հայաստանը:

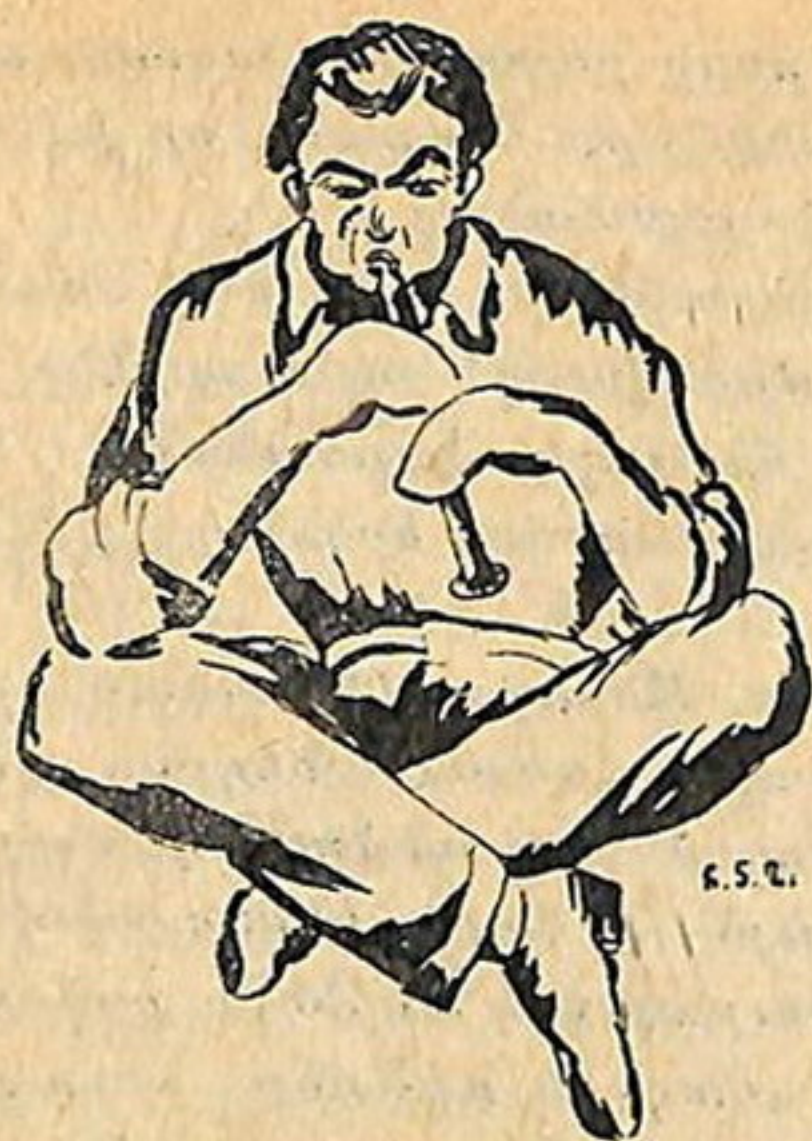
Ի՛նչ տարբերութիւն: Բայց ի՛նչ նմանութիւն:

Ըսի, մեր ժողովուրդն ալ տարիներ առաւ, որ պէսզի կերտէ հրաշալի Հայաստանը: Եւ իմ ազգիս այդ ցաւերուն մէջ տեսայ երկունքը իմ վերաշինուող հայրենիքիս:

Իրիկուն էր: Անապատէն սկսած էր գալ զովաշունչ զևփիւռ մը: Հեռուէն նեղօտը զերթ կապոյտ ժապաւէն, կապած էր անծայր դեղնութիւնը...: Ես կ'ուղղուէի բլուրն ի վար, ինքնաշարժերը այժմ աւելի յաճախ սուրալով կ'անցնէին քովէս: Մինչ, «Մե՛նա Հաուզ»ին «ճագ»ին ռիթմիք նուագով զուարթ զոյգեր կը պարէին՝ չինական լապտերներու տակ:

* * *

Հանրակառք հասայ յոգնած եւ ծարաւ: Ցնցոտիներով տղեկը նորէն ինծի մօտեցաւ, նորէն նոյն պատմութիւնը պատմեց, բայց կ'երեւի յիշեց զիս եւ լուռ հեռացաւ...: Եւ ես նորէն տուն դարձայ...:

ԿԱՄԱԻՈՐԸ

«... Կեցցե՛ք միշտ հայ կամաւոր զինուորացիներ...»

- Խնչ է ձեր անունը, ըսի:
- Կամաւո՛ր, խօսակիցս ժպտելով ըսաւ:
- Ձեր անո՞ւնը:
- Այո՛:
- Իսկ ձեր մականո՞ւնը, ըսի:
- Նո՛յնպէս... Կամաւոր, ան ժպտելով ըսաւ.

զիս այդ անունով կը ճանչնան...: Բայց Տիգրանա-
կերտի մէջ մենք Վահրամեան կը կոչուէինք: Մկրտու-
թեան անունս Վահան է:

Եւ նորէն ժպտելով, միջակ հասակով պզտիկ
աչքերով կարմրադէմ մարդը ինծի նայեցաւ: Երբ քիչ
մը ուշադրութեամբ իր դէմքը դիտեցի, նկատեցի թէ

ան իր աջ աշտին վրայ ունէր սպի մը որմէ իր դէմ-
քը կը ստանար այդ «մնայուն» ժպիտը...:

— Դուք ուրկէ՞ կուգար, հարցուց Կամաւորը,
շեշտակի աչքերուս մէջ նայելով, կարծէք վստահ ըլ-
լալու համար թէ ըսածներս ստուգելու հարկ պիտի
չըլլար:

— Գահիրէէն. ամսուան մը արձակուրդով: Եր-
կու շաբաթէն եզիպտոս պիտի վերադառնամ, ըսի:

— Ի՞նչպէս կը գտնէք մեր փոքր Բլաթրէսը,
Կիպրոսի այս արդիական ամարանոցը:

— Ճիշդ սպասածիս պէս, ըսի. օդը, ջուրը...
նոյնիսկ մայրիներուն շուքը զով: Ի՞նչ հակապատկեր
Եզիպտոսի մեր շուքերուն հետ:

— Գահիրէէն «ովքե՞ր» կը ճանչնաք, հարցուց
Կամաւորը: Ըսել կ'ուզեմ, մեր Տիգրանակերտցի հայ-
րենակիցներէն, որոնց թիւը այնքան ալ մեծ չի կրնար
ըլլալ... այդ դէպքերէն յետոյ...:

— Ծանօթներս գրեթէ բոլորն ալ Թաշեհան են,
ըսի, եւ թուեցի անուններ, երբ յիշեցի Կարոյին ա-
նունը, Կամաւորը ըսաւ. «Կեցի՛ր, Կարօն հո՞ն է, ո՞ղջ
է, երբ վերադառնաք. խնդրեմ խօսեցէք իրեն իմ
մասին, ըսէք թէ իր սիրտը թող «պաղի» ընկերներս
եւ ես իրենց «հաշիւներուն մէկ մասը մաքրեցինք...:
Այո, Կարօն ալ մեր քաղաքին մօտակայ քարայրին
մէջ մեր դահիճներուն հետ «պահուրտուք» խաղալու
եղած էր..., ըսաւ Կամաւորը դառնացած շեշտով մը,
բայց չկրցաւ իր պրկուած դէմքէն անհետացնել այդ
ժպիտը որ այնտեղ «գամուած» էր հեգնելու համար
կեանքի ողբերգութիւնը:

— Կիպրոս ազգականներ ունի՞ք, ըսաւ Կամաւո-
րը, յայտնօրէն մեր խօսակցութեան նիւթը փոխելու
միտքով:

— Այո, ըսի: Ամատուներէն կը ճանչնա՞ք:

— Կը հանչնա՞մ ըսիք, կրկնեց Կամաւորը, եւ նայեցաւ Պ. Պզտիկեանին, որուն հնութեանց խանութին մէջ տնդի կ'ունենար մեր խօսակցութիւնը: Չքօսաշրջիկներ չկային այդ պահուն: Պ. Պզտիկեան որ կ'երեւի, կ'ախարժէր իր արհեստին . բերումով . . . հին պատմութիւններ լսելէ՝ իր հաստ յօնքերը վեր քաշեց, հաղատ գլուխը ծռեց եւ սեւ ակնոցներուն վրայէն ինծի նայելով ըսաւ թէ՝ ի՞նչպէս դէմառօքի կեցող հայրենակիցը (Կամաւորը չուզեց նստիլ ըսելով թէ ինք այդպէս աւելի հանգիստ է) Կղզիին Կամաւորն է, թէ չկայ մարդ որ իր մասին լսած չըլլայ:

— Մեր այս ընկերը, ըսաւ հնութիւններու վաճառականը որ հնութիւններ ծախելու պատրուակով օդափոխութիւն ընելու համար եկած էր այդ լեռները, այնքան ծանօթ է «Կամաւոր» անունով որ անգամ մը վկայութեան մը միջոցին, դատաւորին հարցումին թէ՝ «ի՞նչ է վկային անունը», Կամաւորը ըսեր է Վահան: Օրէնքի «Սարճընթ»ը ընդմըջեր է.

— Ի՞նչն «Կամաւոր»ը չե՞ս: Ինչո՞ւ բուն անունդ չես տար...: Այսպէս, կառավարութեան մօտ եւ բոլոր պաշտօնական տեղեր ան Կամաւոր անունով արձանագրուած է:

— Վահագն եւ Պարոյր Ամատունիները, իմ հօրեղբայրներս են, ըսի:

— Վահագն Ամատունիին հետ մենք դրացիներ ենք, քսա՞ն տարիէ ի վեր, ըսաւ Կամաւորը: Անմիջապէս որ քաղաք իջնեմ իրեն լուր պիտի տամ:

Ձինք համոզեցի որ ետ կենայ իր մտադրութենէն, «Որովհետեւ, կ'ուզեմ անակնկալ մը ընել», ըսի...:

Կամաւորը երեսն նայեցաւ եւ շատ չհամոզուեցաւ իմ ըսածներէս: — Ի՞նչպէս. դուն հոս եւ անոնք

չգիտնան... բայց քանի որ չես ուզեր ըսեմ, չես ըսեր...:

Անցողակի ըսեմ թէ այս պարագային մէջ կամքը պակսեցաւ Կամաւորէն... որովհետեւ քանի մը օր վերջ հօրեղբայրներս եկան զիս փնտռելու...:

— Ի՞նչ գործով կը զբաղիր, ըսի:

— Առայժմ պտոյտով, ըսաւ Կամաւորը: Այսինքն՝ հայրենակիցներս տեսնելով, հին օրերէս խօսելով անպայման ամէն հայ զբօսաշրջիկի ծանօթանալով: Իսկ քաղաքը ունիմ սրճարան մը, որուն շահը կը բաժնուինք ես եւ «Կառսօն»ը:

— Ի՞նչպէս կրնար ստուգել թէ գոյացած դրամը հաւասարապէս կը կիսուի ձեր երկուքին միջեւ:

— Դիւրի՛ւն, ես գիտեմ սուրճին օրական սպառումը: Ի՞նչ մը պակաս, աւելին չեմ յուսար, ինծի համար նոյնն է: Ձմեռները քլարինէթս կ'առնեմ եւ յաճախորդներուս պնդումին վրայ արեւելեան եւ հայերէն երգեր կը նուագեմ:

Փափաք յայտնեցի իր «քլարինէթ»ը լսել, «հակառակ որ յաճախորդ մը չեմ», աւելցուցի:

Ինծի համար հաճոյ՛ք է նուագելը, ըսաւ Կամաւորը, եւ այդ խօսքերուն վրայ յաջորդ օր կէսօրուան ժամադրուեցանք:

Այդ օր, կէսօրին, Պ. Պզտիկեանին հետ գացի Կամաւորին սենեակը, որ, հնուժեանց վաճառականին ալ սենեակն էր: Երկուքը միասին զայն վարձած էին, Կամաւորը «այցելու» վարձակալն էր, իսկ վաճառականը մնայունը, պարգապէս որովհետեւ Կամաւորը կը սիրէր շրջիլ: Գետինը գորգի մը վրայ փռուած էր անկողին մը, որուն քովը ճամբորդի հին պայուսակ մը կար:

— Հրամայեցէք, նստեցէք, քանի մը օրուայ համար ասկէ աւելիին պէտք չունիմ: Արդէն հագած

զգեստներո եւ այս պայուսակին պարունակութիւնը
գրեթէ իմ բոլոր ունեցածս է, Կամաւորը ըսաւ:

Ես նստայ աթոռի մը վրայ, Կամաւորը գետինը՝
իր անկողնին ծայրը: Պահ մը ետք՝ հնութեանց վա-
ճառականը ներս մտաւ խնդումերես եւ յայտարարեց
թէ կերակուրը (ան իրենց ուտելիքն ալ կ'եփէր)
պատուական եղած էր եւ երկուքն ալ ինծմէ խոստում
առին որպէսզի միասին ճաշենք: Այդպէս ալ եղաւ:
Կերակուրը անթերի էր, միայն թէ ցաւ յայտնեցի որ
անոնք այդ գործը տիկիներու չէին ձգած...:

— Այլեւս շատ ուշ է, մե'ր ժամանակը անցած
է... երկուքը միասին ըսին: Ես չպնդեցի: Չուզեցի
այդ մասին աւելի խօսիլ: Եթէ անոնք այդպէս կ'ու-
զէին, ատիկա իրենց գիտնալիք գործն էր:

Կամաւորը իր պայուսակը բացաւ եւ մէջէն հա-
նեց երկար, մաշած տուփ մը որուն մէջ պառկած էր
դեղին «քլարինէթ»ը՝ արծաթի պէս փայլուն կոճակ-
ներով: Կամաւորը պահ մը նայեցաւ այդ երաժշտա-
կան գործիքին, թաշկինակովը փայլեցուց ատոր մա-
տի կոճակները եւ զայն կամացուկ մը իր անկողնին
վրայ դրաւ, իբր թէ ատիկա դիւրաբեկ առարկայ մը
ըլլար:

— Այս «քլարինէթ»ը քսանընիկ տարիէ ի վեր
ինծմէ չէ բաժնուած: Հետս եղած է ուրախ օրերուն
ինչպէս եւ տխուր օրերուն: Ատիկա Հայ Լէզէոնա-
կան նուագախումբին մէջ եղած ատենս տրուեցաւ
ինծի եւ մինչեւ այժմ ես եմ ատոր տէրը, ճիշդ պի-
տի ըլլար եթէ ըսէի՝ ընկե'րր:

Երբ մինակս քաշուիմ իմ սենեակս ան հետս կը
խօսի, կը բերէ ինծի երգեր տխուր եւ նեղ օրերէն,
անուշ եւ հին օրերէն, ուրախ եւ յուսախաբ օրե-
րէն..., ըսաւ Կամաւորը:

Մտովի երկրնորանքի մը առջեւ կը գտնուէի:

Հսել — Կամաւորին պատմութիւնը թէ՛ «Քլարինէթ»ը:
— Երբ սորվեցաք «քլարինէթ» նուագելը, [»]հարօ
ցուցի իրեն:

— Կամաւորութեանս շրջանին:

— Իսկ տե՞ղը:

— Այստեղ, Կիպրոս: Թողէք որ սրինգ կը նուա-
գէի երկիրը: Նո՛յնպէս, ա՛յստեղ մարզուեցանք՝ ինը
ամիս: Օր մը անգլիացի «Ճէնրրըյ» մը եկաւ, զմեզ
աչքէ անցուց, ռազմափորձեր ընել տուաւ, զարմա-
ցաւ մեր ճարպիկութեան վրայ եւ սիրտը նեղացած
ըսաւ. «Այս մարդիկը մարզուիլը ի՞նչ ընեն, անոնք
հոս ի՞նչ գործ ունին: Տարէ՛ք զանոնք ճակատ»: Ար-
դէն իմ ընկերներէս ոմանք անհամբերութենէ մղուած
Կղզիէն փախուստ տուած էին, երթալ կռուելու
համար որուէ տեղ: Յետոյ մենք թշնամիին հետ «հան-
դիպում»ներ ունեցանք Պաղեստին, Սուրիա, Լիբա-
նան: Ես Արարայի մէջ ալ գոհունակութիւնը ունեցայ
կռուելու: Ի՞նչ լաւ օրեր էին ատոնք: Վերջապէս
ունէինք ձեռքերնիս զէնք գոնէ «հասկնալի լեզուով»
խօսելու համար մեր հակառակորդներուն հետ: Մենք
պարզապէս «մաքրագործելու» ելած էինք — մեր հին
եւ «առկախ հաշիւները»...: Բայց ի՞նչ փոյթ, Կամա-
ւորը ըսաւ ծայնով մը՝ որ իր հոգիին խորերէն կու-
գար, ես այնպէս կը կարծեմ թէ մեր ճիգերը սկսած
են տակաւ առ տակաւ մոռցուիլ...:

— Բնա՛ւ, երբեք, ըսի անմիջապէս: Ազգ մը չի
կրնար մոռնալ իր զաւակներէն ո՛րեւէ մեկուն որեւէ տեղ
կատարած զոհողութիւնները՝ իր հայրենիքին համար:

— Թող այդպէս ըլլայ, ըսաւ Կամաւորը, որ իր
համեստութիւնը բնաւ կորսնցնել չէր ուզեր:

Պահ մը լռութիւն տիրեց, որու միջոցին կը լսուէր
հեռուէ՛ն, վարի ձորէն եկող ջրվէժին միանուագ
ծայնը:

— Տեսէ՛ք, ըսաւ Կամաւորը, իր գրպանէն հանելով թիթեղէ պզտիկ տուփ մը՝ զոր բացաւ եւ ինծի տալով աւելցուց. «ահաւասիկ քանի մը մասուկ»:

Այդ վայրկեանին նշմարեցի թէ հնութեանց վաճառական բարեկամիս աչքերը անսովոր կերպով կը փայլէին, բայց ան կը ջանար հանդարտ երևալ:

— Այդ պզտիկ տուփին պարունակութիւնը, Կամաւորը ըսաւ, չեմ փոխեր մեր Պ. Պզտիկեանին ամբողջ հնութիւններուն հետ:

— Ի՞նչու, աստուք ի՞նչ տեսակ դրամներ են, հարցուցի:

— Հայկական, ըսաւ Կամաւորը, ոտքի կանգնելով: Մեր հին թագաւորներէն մնացած: Այս արծաթ դրամը Մեծն Տիգրանինն է: Ձեռքս տուաւ տափակցած մետաղի կտոր մը՝ որուն մէկ երեսին վրայ տպուած էր արքային կիսարծանը, իսկ միւս երեսին վրայ՝ խաչ մը եւ սրբուած թուականներ ու գիրեր կային:

— Այս դրամները, ըսաւ Կամաւորը տխուր ձայնով մը (միեւնոյն ատեն առանց կորսնցնելու իր դէմքին մնայուն ժպիտը՝ որ խորհրդանշական էր, իրա՛ւ ողբերգութեան մը հետ կատակերգութեան անբաժանելիութեան) հաւաքած եմ Պաղտատի անապատներէն, Լիբանանի եւ Սուրիոյ մէջ հանդիպած հայրենակիցներէ եւ հնութեանց խանութներէ:

Ես, որ կեանքիս մէջ առաջին անգամ ըլլալով ձեռքս կ'առնէի հայկական դրամ մը, այդ րոպէին անբացատրելի զգացում մը ունեցայ: Նայեցայ մետաղի այդ կտորին եւ ասոր ընդմէջէն տեսայ անցեալը եւ այն ժողովուրդը, որ մե՛րն էր որ գործածած էր այդ դրամը իր հացին եւ հաճոյքին համար: Տեսայ փառաշուք եւ յաղթական մուտքը մեր Մե՛ծ Արքային իր զօրականներուն եւ զինուորներուն հետ օտար եւ նուաճեալ երկիրներ...:

Փորձեցի երեւակայել այն ճակատագիրը կամ պատմութիւնը զոր ունեցած էր այդ արժաթը որ այլեւս նշխա՛ր դարձած էր: Արդեօք մեր բանականօրը բերած էին զայն այդ հեռաւոր անապատները թէ՛ մեր ճամբորդ վահառականները:

Սակայն նոյնպէս կարելի էր որ այդ դրամը գտնուած ըլլար գրպանը հայորդիի մը՝ որ տակաւին երե՛կ փոշիացաւ այդ չոր ամայութեանց մէջ ...: Հոգիէս անցաւ սարսուռ մը եւ մարմնովս ցնցունցայ ու դրամները տուփով կամաւորին վերադարձուցի:

— Ի՛նչպէս գտաք, հարցուց կամաւորը իր այտին ժպիտով որ, ինչպէս ըսի, ժպիտի երեւոյթ ունէր, բայց ժպիտ չէր, ինչպէս աշխարհի վրայ մեր տեսած շատ մը բաները ժպտուն կ'երեւան բայց չե՛ն ժպտիր. այսպէս կ'ըլլայ վէրքին հետքը: Կամաւորին դէմքի սպին մնացած էր Վէրքէ մը՝ ստացուած Մեծ Պատերազմէն...:

— Լաւ են իբր յիշատակ մեր անցեալէն, պատասխանեցի:

— Լա՛ւ են, Կամաւորը ըսաւ, լա՛ւ են իբր յիշատակ միայն: Վստահ եղէք թէ այս պզտիկ տուփին պարունակութիւնը աւելի արժէք ունի քան թէ — եթէ կ'ուզէք բաղդատութեան առնել — մեր բարեկամին... ամբողջ խանութը իր հնութիւններով եւ նորութիւններով...: Ընկն'ր, ասոնք հայկազա՛ն են: Չէ՛ք տեսներ տարբերութիւնը, եւ Կամաւորը աչքին ծայրովը նայեցաւ Պ. Պզտիկեանին որ ծեռքի դժգոհ շարժում մը րրաւ րսելով՝ «Կը չափազանցէք...: Այդ դրամները քանի՞ կ'արժեն. տա՛սը ոսկի, քսա՛ն ոսկի»:

— Արժէք չունին ըսաւ Կամաւորը: Ատոնց գինը չէք կրնար վճարել... իսկ, ծախո՞ղը ով:

Եւ ան թիթեղէ պզտիկ տուփը կրկին վերադարձուց իր գրպանը:

— Այս դրամները ի՞նչ պիտի ընէք, հարցուցի, գիտնալով թէ՛ զանոնք ուրիշներու բաժնելը վարդապետութեան մը ծառայել չէր նշանակեր...:

— Փափաքս է հայկական դրամները հետո Հայրենիք տանիլ, Կամաւորը ըսաւ: Կը հաւատամ թէ նոյնիսկ այս անշունչ արծաթները պիտի հրճուի՞ն վերադառնալով իրենց պատկանած երկիրը: Եւ հառաչանքի ծայն մը ելաւ Կամաւորին կուրծքէն:

— Ա՛խ, ան կրկնեց, չեմ գիտեր ի՞նչ պիտի ըլլամ իմ այս անհամբերութենէս: Հայրենադարձիս կը սպասեմ: Ընկեր, ըսէք, ձեր կարծիքով Կիպրահայերս ե՞րբ Հայրենիք պիտի վերադառնանք:

— Շուտով, ըսի: Փափաքողները պիտի չզրկուին իրենց հայրենիքէն: Այլեւս ոչ ոք անհայրենիք պիտի մնայ:

— Ճիշդ է, շատ ճիշդ, Կամաւորը ըսաւ:

— Իսկ գալով ձեր «քլարինէթ»ին, յիշեցուցի —

— Ո՛հ այդ մասին խորհած եմ: Կրնաք վստահ ըլլալ: Զայն հետո պիտի տանիմ: Կը տեսնէք, ես տակաւին Կամաւոր մըն եմ եւ հոն Կամաւորական շարքերու մէջ պիտի մտնեմ: Տակաւին թէ՛ զէնք կրնամ գործածել եւ թէ՛ քլարինէթ:

— Հիանալի՛, բայց այդ ըսել չէի ուզեր..., այսինքն՝ ձեր «քլարինէթ»ը նուագելու մոռցաք —

— Մոռնա՞լ ըսիք...: Ընկե՛ր ինծի պէս անհամբեր մի՛ ըլլաք: Այստեղ լեռներուն մէջ, ուր արծակուրդով եկած էք, կրնա՞ք ինծի ըսել թէ՛ ի՞նչ ունիք ժամանակէն աւելի: Ժամանակ ուզածնուդ չափաւորու, կէսօր, իրիկուն — նորէ՛ն առտու, նորէ՛ն կէսօր եւ նորէն իրիկուն...:

Այս խօսքերէն յետոյ, Կամաւորը իր բերնով թրջեց «քլարինէթ»ին ծայրը, խորունկ շունչ մը առաւ եւ իր բոլոր ուժով փչեց երաժշտական այդ

գործիքին մէջ, ընդոստ տեղէն վեր ցատկել տալով
հնութեանց վաճառականը՝ որուն աչքերը հազիւ
սկսած էին քունէն գոցուիլ: Կամաւորը կը նուագէր
եռանդով, մերթ մէկ կողմ, մերթ միւս կողմ շարժե-
լով իր մեծ կարմիր գլուխը որ ճիգէն սկսած էր կա-
պոյտնալ: Իսկ իր ոտքով՝ ան եղանակին չափը կը
պահէր: Պ. Պզտիկեան սկսաւ երգել եւ ես ընկերա-
ցայ իրեն.

Կամաւոր հայ զինուոր եմ

Պատերազմի կը սպասեմ...

Յետոյ նշան ըրաւ որպէսզի աւելի ուժով եր-
գե՛նք.

Կեցցե՛ք բաջ Անդրանիկ (*) եւ ընկերներ

Կեցցե՛ք միշտ հայ կամաւոր, զինուորներ,

Միշտ կեցցե՛ն, միշտ կեցցե՛ն հերոսներ...

Երբ, հնութեանց վաճառականը սկսաւ նոր տուն
մը .

Երթանք դեպի Հայաստան...

... եւ երգը քանի մը կրկնութիւններէ վերջ
փոխուեցաւ ուրիշ երգի մը: Եւ այսպէս շարունա-
կաբար, գրեթէ ամբողջ ժամ մը, մենք երգեցինք հին
երգեր, «Կամաւորական» երգեր, ռազմական եւ հայ-
րենասիրական երգեր, նոր, Հայաստանեան երգեր եւ
նոյնիսկ՝ սիրային երգեր, որոնք, ըստ Կամաւորին՝
«թոյլ» էին...:

— Ժամանակին, մինչեւ արշալոյս կը նուագէի,
ըսաւ Կամաւորը, յոգնած եւ քրտինքներու մէջ: Սա-
կայն այժմ ծխախոտ շատ ծխելու համար շունչս
կ'երեւի այնքան զօրաւոր չէ: Կ'երգնում որ օր մը
ծեզի համար, պիտի նուագեմ «քլարինէթ»ս, առանց
յոգնելու, առանց ճիգի, եւ ատիկա պիտի ըլլայ

(*) Այստեղ՝ «Բաղրամեան» ալ ըսինք:

ՀՈ՛Ն. Կամաւորը բարձրածայն ըսաւ, իր «քլարինէթ»ով ցոյց տալով հայրենիքի կողմը: Հայրենակի՛ց, կը մաղթեմ որ գտնուինք նոյն Կամաւորական խումբին մէջ...:

— Ես ալ կը բաժնեմ ձեր փափաքը, ըսի: Սրտանց կը մաղթեմ որ այդպէս ըլլայ, — Կամաւորին եւ հնու-թեանց լաճառականին ձեռքերը պինդ կերպով սեղմեցի: Յետոյ Կամաւորին դառնալով հարցուցի:

— Խնդրեմ, ի՞նչ էր ձեր անունը այսինքն, ըսել կ'ուզէի — մականունը — ձեր հայրենակից Կարոյին համար, գիտէք...:

— «Կամաւոր», ըսաւ հայ հին մարտիկը, իր կարմիր այտին ժպիտով՝ որ շատ աւելի խորիմաստ էր քան թէ անցողակի ժպիտ մը. անունս պիտի մնայ ա՛յսպէս, մինչեւ որ Մեծն Տիգրանի արժաթնե-րը իրենց ԲՈՒՆ քաղաքը վերադարձնեմ...:

ՇԵՅԽԻՆ ՈՐԴԻՆ

Այսօր խօսակցութիւն մը ունեցայ ծանօթներէս մէկուն հետ, որ նոր ժամանած է Սուրիայէն: Ան տեղեկութիւններ տուաւ ինծի Հալէպահայութեան կեանքէն եւ ինծի պատմեց Հայրենադարձի առթիւ այնտեղ տիրող մեծ ոգեւորութիւնը, որ հայրենասիրութենէ տարբեր բան մըն է: Ատիկա կուգայ մեր վերականգնած ժողովուրդին այն գիտակցութենէն թէ Հայրենիք հաստատուելու իր որոշումովը՝ հզօրագոյն կերպով ապտակած կ'ըլլայ Մեծ Եղեռնը յղացող եւ զայն գործադրող ճիւղները:

— Թո՛ղ տեսնեն մեր թշնամիներուն ամերիկացի բարեկամները թէ որքա՞ն ծիծաղելի կ'ըլլան երբ մէ՛կ խօսքով կը «սրբեն» պատմական Իրողութիւնը: Թող անգամ մը ամերիկացի բուրխսքները այցելեն Հալէպէն երկու ժամ հեռու գտնուող անապատները

եւ ինչե՛ր պիտի չտեսնին այնտեղ: Աւա՛զը պիտի բա-
նայ տողարով կուրցած իրենց աչքերը...: Եղբա՛յր,
քեզի պատմութիւն մը պատմեմ եւ եթէ օրին մէկը
յաջողիս կերպով մը զայն մինչեւ Պ. Թրումէնի ա-
կանջը հասցնել...:

— Վայրկեա՛ն մը, ըսի: Քաղաքականութիւնը եւ
ճշմարտութիւնը երկու տարբեր բաներ են. քաղա-
քականութիւնը կ'ազդուի կամ չազդուի ճշմարտու-
թենէն, որ կը մնայ ճշմարտութիւն: Երանի՛ այն
մարդուն որուն քաղաքական տեսակէտները իրենց
հիմ ունին ճշմարտութիւնը. իսկ վա՛յ անոր որ քա-
ղաքականութիւնը կ'առնէ իբր հի՛մ՝ «ճշմարտու-
թեան»...:

*
* *

Ասկէ շուրջ տասնըհինգ տարի առաջ ունէի մե-
քենագործ ընկեր մը, որուն հետ կ'աշխատէինք Կի-
զէի գործատան մէջ: Ընկերս ժիրայր Երկաթեան՝
հայրն էր երեք զաւակներու եւ շատ հանդարտաբարոյ
անձ էր: Օր մը այս մարդը անժանօթ պատճառով
մը լքեց իր գործը (այն ատեն գործի երաշտ կար...):
Ոմանք ըսին թէ խենթեցած է, իսկ ուրիշներ ըսին.
«Ասանկ խնդիրներու տակը կ'ին մը փնտռելու է...»:
Ես որոշեցի իրողութիւնը գիտնալ եւ առանց հրաւէ-
րի գացի ընկերոջս տունը (իրեն հետ այցելութիւն
չունէի):

— Այլեւս չե՛մ կրնար Եգիպտոս մնալ, ըսաւ
ժիրայր, պատասխանելով իմ հարցումիս թէ՛ ի՞նչ է
իր գործը լքելուն շարժառիթը: Խիղճս կը չարչարէ
զիս, կը տանջէ զիս եւ օր մը յիմարանոց պիտի ա-
ռաջնորդուիմ՝ եթէ անմիջապէս գործի չսկսիմ...:

Կիւնը, արցունքները աչքերուն, երեսս նայեցաւ,

իր որքան անօգնական ըլլալը մատնելով: Միտքս
կասկածներով ողողուեցաւ. ամէն ինչ դժբախտու-
թեան կը տանէր այդ մարդուն յարկին մէջ: Իր ե-
րեք տղաքը — ութէն տասնըհինգ տարեկան — չէին
գիտեր թէ ի՞նչ ընեն, յա՛ն թէ ուրախանան:

— Ընկե՛ր, ըսաւ Ժիրայր: Խնդիրը այսպէս է.
Մեծ եղեռնին իս մանչ զաւակ մը կորսնցուցի: Ես
կը զզւամ թէ տղաս տակաւին ողջ է: Իր պատկերը
չի հեռանար աչքիս առջեւէն. գործի մէջ, ամէն
տեղ, ան խղճմտանքի կերպարանք ստացած զիս կը
կանչէ. պիտի երթամ եւ պիտի գտնեմ զաւակս: Այդ
օրերուն ստիպուած էի մինակս հեռանալ այդ վայ-
րերէն:

Շատ չանցած ընկերս առաւ իր ընտանիքը եւ
այս անգամ ընդմիշտ լքեց Եգիպտոսը: Շատեր ըսին
թէ՝ «մարդ ապուշ ըլլալու է իր հացը ոտնակոխ ը-
նելու համար». շատեր ալ մոռցան եղածը եւ ըսին.
«մարդիկ որքա՛ն կը տանջուին իրենց անխելքութեան
երեսէն...».

*
* *
*

Այս ամառ, Հալէպի բանուկ փողոցներէն մէկուն
մէջէն անցած միջոցիս, մէկը որ ինծի հակառակ
ուղղութեամբ կուգար, յանկարծ պինդ կերպով իր
թեւերուն մէջ սեղմեց զիս: Մայրամուտին յաջորդող
անգօր լոյսին մէջ չճանչցայ անցորդը. «Ներողու-
թիւն, ըսի, սխալմունք մը կայ»: Բայց երբ լաւ մը
իր աչքերուն մէջ նայեցայ, անհուն հրճուանք մը հա-
մակեց հոգիս. «Ի՞նչպէս, դուն այստե՞ղ ես», ըսի:
«Ի՞նչպէս, դուն Հալէպի մէջ ես», ըսաւ այդ լաւ
զգեստաւորուած մարդը որ նոյն ինքը Ժիրայր Եր-
կաթեանն էր: «Ուղղակի մեզի պիտի երթանք, ըսաւ

վաղեմի ընկերս, քեզի շատ դէպքեր ունիմ պատմելիք»։ «Գտա՞ր զայն, ըսի»։ «Ջաւա՞կս, բայց հիմա բան մը չեմ կրնար յայտնել։ Նախ մեզի երթանք»։ սակայն իր ուրախութենէն, արդէն տուն չհասած, ան ինծի պատմեց իր արկածախնդրութիւնները։

Երբ խօսակիցս կը քալէր բովէս, խորհեցայ թէ արդեօք աշխարհի վրայ հրաշքներ գործողը Կա՞մքն է թէ՛ Սէրը. բայց ահաւասիկ այն լուծումը զոր տուաւ ինծի ժիրայրի պատմութիւնը.

«Հալէպ հասնելուս պէս սենեակ մը վարձեցի ընտանիքիս եւ երեք պզտիկներուս համար եւ խնայողութիւնս իրենց ապրուստին յատկացնելէ ետք, արաբական տարագով ծախուած գացի անապատ։ Մոռցայ յիշելու թէ նախապէս տիրացած էի այստեղի արաբական յատուկ բարբառին — աքսորի ժամանակ...։ Ինծի ծանօթ էր այն ցեղապետը կամ շէյխը որուն մօտ ըսած էին թէ կը գտնուէր իմ յափըշտակուած զաւակս։ Ես ծառայութեան մտայ հարեւան ուրիշ շէյխի մը մօտ, որուն քով ասկէ քսանը հինգ տարի առաջ արդէն աշխատած էի։ Բայց ան չճանչցաւ զիս, չկասկածեցաւ թէ նոյնիսկ ես համըն եմ։ Վեց ամիս գերիի պէս, շա՛ն մը պէս աշխատեցայ արեւներուն տակը եւ այրող աւազներուն վրայ։ Մօրուքս եւ թուխ գոյնս երբեմն զիս անգամ կը խաբէին։ Արդեօք ես հա՞յ մըն եմ. կ'ըսէի ինքզինքիս, եւ ես ինծի հետ կը խօսէի հայերէն, պարզապէս լսելու համար մեր լեզուն։ Հողը կը հերկէի, անասունները արածելու կը տանէի, վերջապէս կարելիս կ'ընէի սիրաշահելու համար իմ «տէրս»։ Հովուութեան ելած միջոցիս դրացի հովիւներուն ուղղակի հարցումներ կ'ուղղէի իրենց «աշրէֆ»ին մասին։ Սխալ բա՛ռ մը, շարժում մը եթէ մատնէր ինքնութիւնս, վերջացած պիտի ըլլար ամէն ինչ. կին,

ընտանիք, զաւակներս եւ ես: Հովիւ տղոցմէ լսեցի
թէ իրենց տէրը ունէր չորս տղաք որոնցմէ մին,
շատ մտացի պատանի մը՝ որ մասնաւոր համակրան-
քը կը վայելէր իր «հօր», երբեմն կը յանդիմանուէր
իր եղբայրներէն որոնք իրենց նախանձին միակ մխի-
թարութիւնը կը գտնէին զինք «աղտոտ քրիստոնե-
այ» կոչելով...: Պաղարիւնութիւնս պահելով՝ ըսի թէ
թերեւս այդ տղան իրապէ՛ս քրիստոնեայ է...: «Մենք
ալ այդպէս կը կասկածինք», ըսին միամիտ հովիւ-
ները: Անոնցմէ մէկուն հետ բարեկամացայ եւ գաղտ-
նօրէն իրեն ըրի դրամական պարգեւ մը որպէսզի
ըսէ «Հասան»ին թէ ինք քրիստոնեայ մըն է: Եւ այս-
պէս տպաւորեցի տղուս միտքը թէ ինք վստահաբար
արար մը չէ:

Յետոյ իրեն իմացնել տուի թէ՝ անապատէն
անդին ալ կը գտնուին քրիստոնեաներ եւ ՀԱՅԵՐ՝:

Բնիկները այնպէս համոզած են իրենց մօտ
գտնուող մեր բեկորները, իբր թէ այլեւս չկայ Հա-
յութիւն երկրի վրայ. իսկ կիները վախցուցած են
սպառնալով թէ «ժանտարմա»ները... պիտի առե-
ւանգեն զիրենք եթէ լքեն անապատը...: Եւ կիները
գերի են անապատին եւ իրենց տէրերուն... բայց ա-
սիկա ուրիշ պատմութիւն մըն է...:

Երբ ժամանակը եկած դատեցի, հինգ դեղին ոս-
կի տուի իմ լրաբերիս («այսօր կանխիկ՝ վաղը ա-
պառիկ»ը այստեղ եւս կը կիրարկուի..), որպէսզի ը-
սէ իմ տղուս թէ իր ծնողքը ողջ են, թէ հայրը զինք
փնտռելու եկած է, զինք օր մը պիտի տեսնէ եւ
տանի՛ հետը: Բայց թէ սայթաքում մը աղիտարեր է
իր հօր. ինքզինքին, եւ ամենէն աւելի՝ լրաբերիս...:
Եւ ստուգելու համար թէ պատգամներս կը հասնէին
զաւկիս, գացի, տեսայ զինք անձամբ, առանց իրեն
հետ խօսելու:

Ան ալ նայեցաւ ինծի, գլխու թեթեւ շարժում մը ըրաւ, մէկ խօսքով ճանչցաւ թայց «չճանչնալ» ձեւացուց եւ հեռացաւ։ Ամբողջ գիշեր մը չքնացայ։ Անգուստ էին յուզումս եւ բերկրանքս։ Եւ այտերս թաց էին որքան ալ սրբէի գանոնք։ Ծրագիրս իրականանալու ճամբուն մէջ էր։ Արդեօք պիտի յաջողէի՞։ Այժմ կը մնար ամենավտանգաւոր մասը։ Մինչ այդ, ես դարձած էի իմ տիրոջ ամենասիրելի սպասաւորը։ Օր մը իրեն խոստովանեցայ իմ ո՛վ ըլլալս եւ անապատները գալուս շարժառիթը։

Ըսի իրեն թէ տղաս իր մեծ դրացիին որդեգիրն է, եւ կոչ ըրի իրեն որպէսզի օգնէ ինծի վերստանալու իմ կորսուած որդիս։ «Դո՛ւք ալ զաւակներու հայր էք», ըսի։ Շէյխը երեսն նայեցաւ. «Դժուար է քու պահանջածդ, ըսաւ։ Աշրէֆին հետ մենք այստեղ լաւ դրացիներ ենք։ Բայց ամէն ինչ Ալլահին կամքն է, եւ պէտք է հնազանդինք Իրեն»։

«Թող Ամենագորը երկար կեանք պարգեւ է ձեզի», ըսի, եւ իրեն պարգեցի ծրագիրս։ Յաջորդ օրը մեծ պատրաստութիւններ տեսանք, ոչխարներ մորթեցինք, անուշեղէններ շինեցինք, եւ հէքեաթային ճոխութեամբ ճաշկերոյթի մը հրաւիրեցինք մեր մօծ դրացին եւ իր համայն պարագաները, շուրջ յիսուն հոգի։ Փառաւոր ընդունելութիւնը վերջացաւ եւ հիւրերը իրենց գոհունակութիւնը յայտնելէ ետք հեռացան մեր վրաններէն, տանելով իրենց հետ՝ ի՛մ տղաս։ Բայց մեծ Շէյխը մեկնելէ առաջ չմոռցաւ մեր հիւրասիրութիւնը փոխարինելու համար մեզ ճաշկերոյթի հրաւիրել իր մօտ։ Մենք ձիաւորներով գացինք այդ խնոյքին, որուն վերջաւորութեան իմ տէրս յայտնեց մեծ Շէյխին թէ ես խնդրանք մը ունէի։ Շէյխը կանչեց զիս իր առջեւ եւ աւելի սովորութիւն մը յարգած ըլլալու համար, ըսաւ. «Խնդրէ՛ ինչ որ

կ'ուզես, այս տունը իմ հիւրերուն համար է»: Եւ ես գետինը իր ստրերուն առջեւ ծռած լալագին պատմեցի պատմութիւնս, կոչ ըրի իր գթասիրութեան եւ հայրական զգացումներուն, մանաւանդ իր աստուածաւախ արդարամտութեան:

«Դուն անկարելին կը պահանջես ինծմէ, ըսաւ Շէյխը, ես Հասանը կը սիրեմ աչքերուս լոյսին պէս: Զինքը խնամած եմ իր մանկութենէն ի վեր, բայց չեմ կրնար քեզ մերժել: Արդարամիտ Ալլահ թող ընէ այն՝ ինչ որ հաճոյ է իրեն»: «Հասան, տղա՛ս», ըսաւ մեծ Շէյխը: Արդիս հնազանդեցաւ եւ առաջ անցաւ: «Դուն լսեցիր մեր հիւրին խօսքերը, դուն լսեցիր իմ ալ խօսքերս: Ըրէ՛ր նստութիւնդ: Կաշկանդուած մի՛ զգար ինքզինքդ»: Շէյխը տեղեակ չէր տղուն հետ իմ ունեցած տեսակցութիւններուս, որով՝ ան շատ վստահ էր թէ պիտի մերժուէի: Արդիս նայեցաւ ներկաներուն, նայեցաւ իր խաղի ընկերներուն եւ Շէյխին, մտածեց, մտաբերեց այն խօսքերը զորս կ'իմանար եւ որոնց կը հանդուրժէր իբր «աղտոտ քրիստոնեայ», թերեւս խորհեցաւ այն խօսքերուն զորս ինք տակաւին պիտի լսէր այդ ամայութեան մէջ եւ այն լեզուին զոր ինք պիտի ընտրէր, իր մայրենի լեզուն, եւ թէ այլեւս ոչ մէկ «եղբայր» պիտի նախանձէր իրմէ: Եւ ան չխօսեցաւ, այլ հանդիսաւոր շարժումով մը՝ թեւերը բացած եկաւ զիրկընդխառնուեցաւ ինծի հետ, միակ ճիշ մը արծակելով՝ «ապճլի», այսինքն՝ «հայրիկ»...:

*
* *
*

Այսպէս ըսաւ խօսակիցս: Տեսայ այդ երիտասարդը, որ այժմ ամուսնացած է եւ հայրենադարձի պատրաստ: Հայերէն կը խօսի արաբական շեշտով,

եւ դիմագիծը ճիշդ իր հօր կը նմանի: Անոր պէս
հաստատակամ մարդ մըն է, Պարգեւ անունով:
Ճշմարիտ պարգեւ մը՝ ժիրայրի երկաթեայ կամքին:

— Այդ է քու եզրակացութիւնդ, ըսի: Կա՞մքն է
հրաշագործը կեանքի մէջ:

— Ուրիշ ի՞նչ կրնայ. ըլլալ, ըսաւ բարեկամս:
Ի՞նչ բանի կրնաս վերագրել ժիրայրի այս քաջագոր-
ծութիւնը, սիրո՞յ, այսինքն՝ հայրակա՞ն սիրոյ:

— Թերեւս, ըսի, ձեր ըսածները ճիշդ ըլլալով
մէկտեղ, մոռցաք յիշելու բո՛ւն շարժառիթը՝ հայրե-
նիքի սէրը: Ազգին համար փրկելու զաւակ մը՝ որ
կորսուած էր նոյնիսկ ի՛ր հօրը համար....:

ԹԻՒ 3000 ՏՕՍԻԷՆ

Ասկէ շուրջ մէկ տարի առաջ Եգիպտոսէն հայ-
րենադարձի արձանագրութեանց խանդավառ օրե-
րուն պատահեցաւ շա՛տ աննշան դէպք մը Գահիրէի
Տ... Թաղամասին մէջ: Այդ իրիկուն կազմուեցաւ
թիւ 3000 տօսիէն: Հայորդի մը եւս եկած էր պա-
տասխանելու Արմենադարձի պատմական կոչին: Եւ
ես այդ աննշան օրէն շուրջ մէկ տարի ետք նորէ՛ն
տեսայ թիւ 3000 տօսիէն....: Եթէ կ'ուզէք ծեղի պատ-
մեմ այս շա՛տ պարզ պատահարը....:

Օգոստոսի իրիկուն մը, օրուան արձանագրու-
թիւնները սկսելու սովորական ժամէն կանուխ սրահ
գացի. կ'ուզէի բարեկամէ մը քանի մը տեղեկութիւն
ստանալ մինչեւ այդ ժամանակ «գրուող»ներու թի-

ւին մասին, երբ տեսայ ամայի սրահին դրան առջեւ
նստած ծերունի մը որ իմ գալստեանելով դժուա-
րաւ ոտքի ելաւ եւ ինծի մօտենալով համարձակօրէն
հարցուց. «Պարո՞ն, դո՞ւք էք արձանագրութիւններ
կատարողը». եւ կարծէք ինքզինքը արդարացնելու
համար աւելցուց. «Գիտեմ թէ ի՞նչ մը ուզէ, սակայն
տակաւին երէկ միայն կրցայ անկողինս լքել—պզտիկ
անհանգստութիւն մը ունէի...»:

Իրեն վստահեցուցի թէ քիչ ժամանակէն արձա-
նագրող պարունը պիտի գայ եւ ձեռակերպութիւննե-
րը կատարէ:

Եւ մենք երկուքս սպասեցինք բարեկամիս գա-
լուն: Պօստակիցս ինքզինքը ներկայացուց որպէս Թրքա-
հայաստանցի մը որ տարիներ առաջ շատ մը թափա-
ռումներէ ետք հաստատուած էր Եգիպտոս:

«Անունս Կորովունի է», աւելցուց այս մարդը եւ
լաւ մը երեսնայեցաւ ստուգելու համար թէ՞ մօիկ
կ'ընէի՝ իր ըսածները: Ան ինծի պատմեց իր անցեա-
լէն, իր կեանքէն, իր տառապանքներէն եւ յուսախա-
րութիւններէն: Արդարեւ, իր պատմութեան մէջ տա-
րօրինակ ոչինչ կար, որովհետեւ իր ըսածները մեր
ազգային ողբերգութենէն տեսարաններ էին, եւ կը
պարզէին այն տխուր պատկերները որոնց ամէն հայ
փորձառութեամբ ծանօթ է:

Ծերունին չէր թուեր սակաւախօս մը ըլլալ, կամ
այ թերեւս շատախօս մը չէր, սակայն գիտէք թէ
երբ մէկը շատ ուրախ է եւ ոգեւորուած՝ կ'ուզէ որ
բանայ իր սիրտը եւ անկէ դուրս հոսեցնէ այն սեւ
արիւնը, որ այնքա՛ն փոքրիկ տեղի մը մէջ կը գրաւէ
այնքա՛ն մեծ տեղ մը: Հայաստանցին կ'ուզէր կար-
միր եւ կենսատու արիւնին համար սննեակ մը պատ-
րաստել:

«Գիտե՞ս հայրենակից», ըսաւ խօսակիցս, որուն

ալեհեր գլուխը, դէմքին նիհարութիւնը, հագուստներուն հնամաշ խեղճութիւնը անկեղծ արտայայտութիւնն էին իր յառաջացեալ տարիքին, իր առողջական վիճակին եւ իր նիւթական կացութեան. «Գիտե՞ս, ընկեր, ես մեր գիւղին առաջին այգեպանն էի: Ազատ Կորովունիին խաղողները անմրցելի էին ուրիշ որեւէ տեղի խաղողներուն հետ — Իզմիրէն մինչեւ Գալիֆորնիա...»:

Յետոյ, փոքր վարանումէ մը ետք հարցուց. «Ի՞նչ կը խորհիս, միթէ լաւ չե՞մ ըներ հայրենիք երթալով, ինծի պէս մասնագէտ այգեպաններուն կարիքը չե՞ն ունենար... անշուշտ հոն ալ կը գտնուին վարպետներ, սակայն, ես ի՞նչպէս կրնամ օգտակար ըլլալ հայրենիքիս: Չե՞ս կարծեր որ ասիկա լաւագոյն կերպն է երկրիս ծառայողը ըլլալու»: Եւ տեսնելով իմ լռութիւնս, ըսաւ. «Բարեկա՛մ, չե՛ս պատասխաներ. ի՞նչ կայ... ի՞նչու կը մտածես»:

«Ո՞վ, ըսի. ե՞ս կը մտածեմ: Բնա՛ւ երբեք...: Ընկե՛ր, իրապէս, գովելի եւ շնորհաւորելի կը գտնեմ ձեր գաղափարը եւ ձեր հայրենասիրական զգացումներուն համար կը յայտնեմ իմ խորին հիացումս»:

Երբեմնի այգեպանը իր «Սեւան(*)» աչքերով գետինը նայեցաւ, եւ աննշմարելի ժպիտ մը երևցաւ իր սպիտակ դէմքին վրայ: Ապա առանց իր նայուածքը ինծի դարձնելու, ըսաւ. «Այդպէ՞ս կը կարծէք...: Շնորհակալ եմ»:

Այս միջոցին վրայ հասաւ քարեկամս որուն ներկայացնելէ ետք ծիւն մագերով խօսակիցս՝ անմիջապէս տեղի ունեցաւ Ազատ Կորովունիի հայրենադարձի արձանագրութիւնը:

Պ. Կորովունի արձանագրութեան սակը վճարեց (հակառակ մեր պնդումին) եւ Տօսիէի թիւ 3000

(*) Այսինքն՝ ծով կամ կապոյտ աչքեր:

ստացագիրը ձեռքը՝ սուրբ պարտականութիւն մը կատարողի մը գոհունակութեամբ խաղաղօրէն իր տունը վերադարձաւ։ Սակայն սրահէն դուրս ելլելէ առաջ չմոռցաւ հարցնելու. «Ընկե՛ր, ե՞րբ պիտի մեկնինք, ե՞րբ պիտի գայ շոգենաւը...»:

Ստէպ կը տեսնէի այգեպան Ազատը որ հանդէսներու կուգար լսելու այն երգերը որոնք իրեն համար ունէին տարբեր հրապոյր մը եւ իր մէջ կը յուզէին հին յիշատակներ։ Երբեմն ան սրահ կուգար տեսնելու համար երիտասարդ դէմքեր, լսելու համար երիտասարդներու կողմէ հայաստանեան քերթուածներու հայրենաշունչ արտասանութիւնը։ Ես այն եզրակացութեան եկայ թէ մեր մատաղ սերունդը եւ հայ երիտասարդութիւնը ամենապաշտելի հոգիներն էին իրեն համար։ Մէկ խօսքով, ան կը պատկերէր երիտասարդութիւնը, այսինքն՝ հոգիի եւ մարմնի կայտառութիւնը։

Հետզհետէ իրմէ տեղեկացայ թէ ան ո՞րքան աշխոյժ պատրաստութեան մէջ էր (բարեկամ մը իրեն դրամական «փոխատուութիւն» մը ըրած էր եւ կամ ան իր խնայողութենէն կը հոգար իր պէտքերը). բրդեղէն հագուստներ, բանակի աւելորդ տարատներ, ծածկոյթներ, կօշիկներ, եւ այլն դիզած էր իր սենեակին մէջ։

«Ինծի պէս տարիքոտները պէտք է ցուրտին հետ խօսին ա՛յս լեզուով», կ'ըսէր եւ ինծի ցոյց կուտար վերարկու մը որ իրեն համար բաւական մեծ էր....:

«Հայաստան մեր բոլորինն է», կ'ըսէր իւրայատուկ շեշտով մը։ «Հոն ծե՛րն ալ պէտք է, երիտասարդին կողքին, անոր ջամբելու համար իր փորձառութենէն»:

Այսպէս, Ազատ Կորովունի շատ լաւ պատրաստութիւն տեսաւ։ «Դրօշը ձեռքս պիտի առաջնորդեմ

եգիպտահայ երուհայրենադարձ Առաջին կարաւանը: Որովհետեւ, մեզի պէս մարդերը չեն կրնար անջատուիլ հողէն, չեն կրնար ապրիլ առանց հայրենի հողին— ճի՛շդ իմ որթատունկերուս պէս...»:

Յամառ կամքի տէր մարդ մը, այգեպան Ազատը դիմումներ կատարեց, աշխատեցաւ, համոզեց որպէսզի Ա. կարաւանով մեկնողներու ցանկին մէջ ըլլայ իր անունը:

*
* *

... Ասկէ շուրջ երկու շաբաթ առաջ շատերու կարգին, ինծի ալ հաճելի պաշտօն տրուեցաւ Ա. կարաւանով մեկնողներու քառթերէն մաս մը բաժնելու Գահիրէի Տ... թաղամասին մէջ: Երբ քառթերը քննեցի, տեսայ Ազատ Կորովունիի անունը: Իրը ըլլալու է, ըսի իւրովի. իր հասցէն, մանաւանդ իր տօսիչին թիւը ինծի համար համոզիչ փաստեր էին: Գացի եւ գտայ զինքը իր համեստ խցիկին մէջ:

«Ձեզի աւետիս բերի, հայրի՛կ, ըսի. ահաւասիկ ձեր քառթը: Այլեւս կրնաք ձեր հագուստեղէնները եւ գոյքերը կապել ճամբորդութեան համար:

«Մօտ ատենէն նաւը պիտի ժամանէ: Սուղ է իւրաքանչիւր վայրկեան որ կ'անցնի:

«Կրնամ ուրիշ որեւէ կերպով ձեզի օգտակար ըլլալ»:

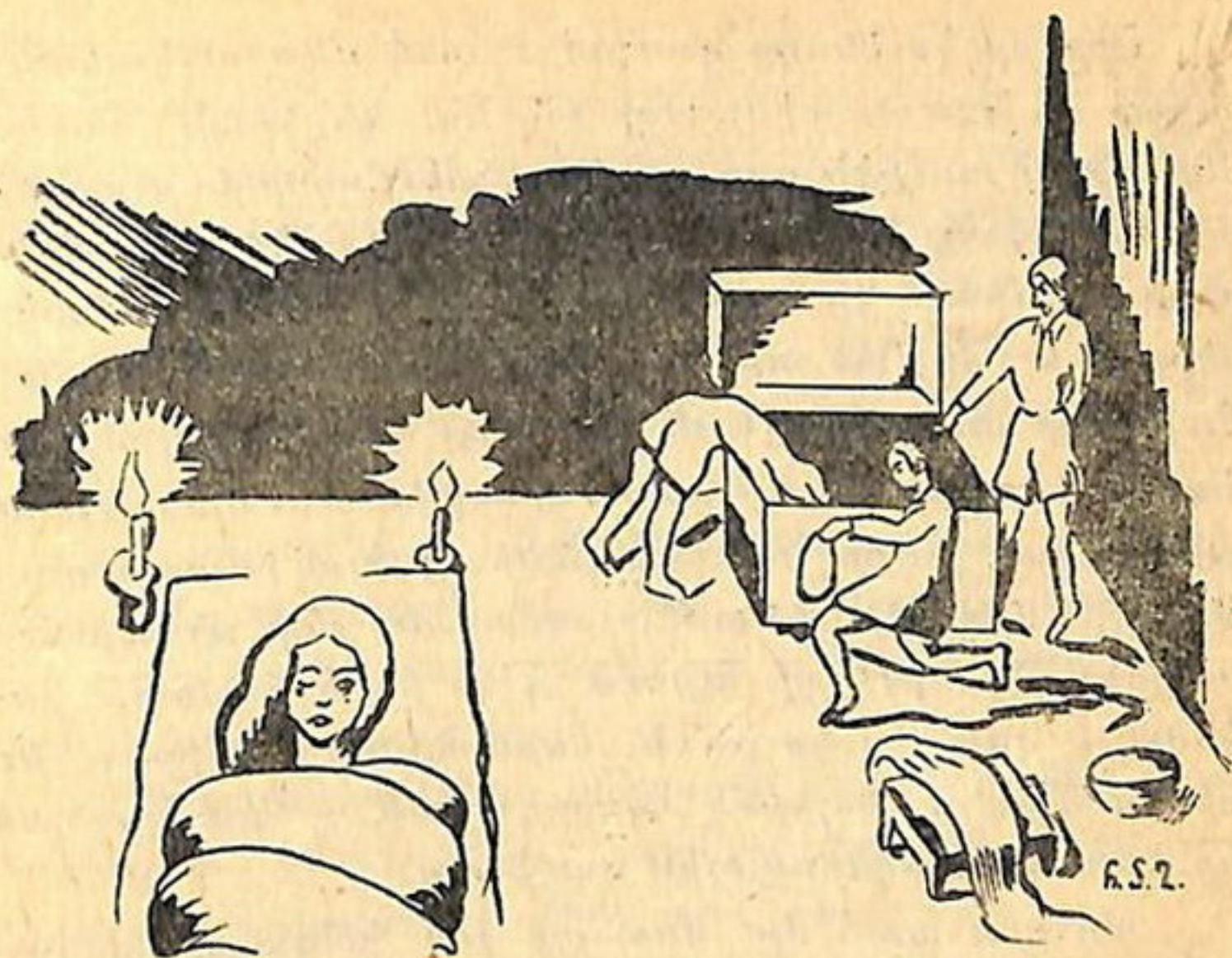
Ծերունին իր դողդոջուն ձեռքերուն մէջ առաւ աւետարեք թուղթը, համբուրեց զայն եւ յուզումէն հեկեկուն ձայնով մը րսաւ՝ «Շնորհակալ եմ»: Ապա զիս ներս հրամցուց, ըսելով թէ ինծի կարիւրը ըսելիք մը ունի. «Կը խնդրեմ որ հաղորդէք Ներգաղթի Կեդրոնական Կոմիտէին թէ ես պիտի չկրնամ Հայրենիք մեկնիլ»: Ես անակնկալի եկայ եւ չկրցայ քառ

մը ըսել: «Առէք այս քառթը եւ ըսէք Կոմիտէին թէ Ազատ Կորովունի մեծ ցաւով եւ անհուն զոհողութեամբ կը գրկէ ինքզինքը Հայրենադարձէ: Կը զգայ թէ այժմ ինք տարի մը աւելի ծերացած է, որով տարի մը նուազ պիտի կրնայ աշխատիլ իր հայրենիքին համար: Խնդրեմ ըսէք թէ ինծի համար մեծագոյն հաճոյքը պիտի ըլլայ տեսնել երիտասարդ հայորդի մը որ իմ տեղն՝ գրաւած՝ պիտի մեկնի Ա. կարաւանով: Իմ հոգիս պիտի ըլլայ այն երիտասարդին մէջ որուն հակառակ պիտի համբուրէ ոսկեշող հայրենի արեւը: Երիտասարդին սուր աչքերով ես պիտի տեսնեմ յաւերժական Մասիսը, անոր զօրաւոր սրբունքներով ես պիտի շրջիմ իմ հայրենի լեռներուն վրայ եւ անոր ձեռքերով ես պիտի մշակեմ իմ անմշման այգեստանները:

«Երբ ան տեսնէ ծեր Արագածը, թող յիշէ զիս: Եւ երբ ան կարօտագին համբուրէ հայրենի հողը, թող կրկին յիշէ զիս...: Այո՛, որովհետեւ աշխարհի վրայ ամենամեծ հաճոյքը կը կայանայ ուրիշ մը երջանկացնելուն մէջ: Երթաս բարով, տղա՛ս...»:

*
* *
*

... Անցեալ օր մէկդի դրինք թիւ 3000 տօսիէն, իր տիրոջ մասնաւոր փափաքին վրայ...:

ԻՐ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԿԱՏԱԿ ՄԸ

Հօրաքոյրները կրնա՞ն «սիրելի» կոչուիլ: Պատմութիւններու մէջ կ'զգուշանանք այս որակումը գործածելէ: Գէշ սովորութիւն մը, եթէ կ'ուզէք: Սակայն այս սլառմութեան մէջ մեր հօրաքոյրը բացառութիւն կը կազմէ ընդունուած բոլոր օրէնքներուն՝ գրաւոր թէ անգիր: Ան մի'ր հօրաքոյրն է, եւ մենք իր մեծ եղբօր տղաքը՝ Վահագն, Վրէժ եւ ես: Ի՞նչու հօրաքոյրները պէտք է անպատճառ չար ըլլան....:

Հօրաքոյրը մեր տունը կը մնար. սակայն օրիորդ մը որ քսանհինգ գարուններէ վերջ բոլորած է քսանհինգ ուրիշ աշուններ. այն ատեն «տուն մնալ»ը կ'առնէ երկրորդ եւ տառացի իմաստ մը...: Ահաւասիկ թէ ո՞ւր կ'ուզէի գալ:

Երբ իրիկունները գահիրէարնակ մեր ազգակա-
ներով կը հաւարուինք մեր տունը. ա՛յնքան հեռու
մեր մի՛ւս տունէն զոր շատիրու հետ տարիներ առաջ
ստիպուեցանք լքել գիշեր մը կամ օր մը՝ մեզի հետ
բերելով միայն յիշատակը այն զուարթ ժամանակ-
ներուն եւ վրէ՛ժը այդ տխուր օր գիշերուան..., յա-
ճախ մեր տնեցիներէն մէկը. ի՛րր թէ բարելաւելու
համար ներկաներուն տրամադրու թիւնը եւ մանաւանդ
անպայման բոլորէն խնդուքներ խլելու մտահոգու-
թեամբ, մեզի կը պատմէ դրուագներ մեր սիրելի հօ-
րաքրոջ կեանքէն որ այլեւս, գէթ ինծի համար, ըս-
կած է զգենուլ իր բո՛ւն կերպարանքը, տխուր եւ
սրտաճմլիկ — նոյնիսկ ողբերգական — կորսնցնելով
իր կեանքի մակերեսային զաւեշտը:

Կ'ուզեմ պահ մը մոռնալ լոկ խնդալու համար
պատմուած դրուագները կեանքէն մէկու մը որ՝ վրա-
տահ եմ՝ դժբախտ զոհը եղաւ այդ ժամանակներու
նախապաշարումներուն: «Դժբախտ» այստեղ ընչա-
զրկութեան իմաստ չունի, իսկ ե՛րբ երջանկութիւնը
հարստութիւն նշանակած է:

Իր մանկութեան շրջանին մեր հօրաքոյրը տա-
ռապած է հիւանդութենէ մը որ, ըստ իր մօր կար-
ծիքին կամ աւելի ճիշդը այն օրերու մտայնութեան՝
զայն կ'արգիլէ տան մը տիրուհին դառնալ, այսինքն՝
մայրանալ:

Կ'ըսեն թէ մեծ մայրս, որ խստապահանջ սա-
կայն բարի եւ փստուածափախ կին մը եղած է, վըս-
տահ ըլլալու համար թէ իր դստեր նկատմամբ ա-
ռած սրտշումը անդրդուելի պիտի մնայ՝ մահամերձ
վիճակին մէջ կը կանչէ իր սնարին մօտ հայրս եւ
Սուրբ Աւետարանին վրայ երդուրնցնել կուտայ ըսե-
լով. — Երդուի՛ր տղաս, թէ իմ մահէս վերջ — զի հո-
գիս Տիրոջ կը յանձնեմ — պիտի սիրես եւ խնամես

քոյրդ՝ այնպէս ինչպէս որ ես կ'ընէի իմ առողջու-
թեանս ժամանակ, եւ պիտի չթողատրես որ ան տուն
կազմէ, որովհետեւ կը վախնամ որ իր զաւակները
մտային առողջութիւն չունենան: Իսկ եթէ՝ երդմ-
նագանց ըլլաս թո՛ղ Տէրը քու արժանի պատիժդ
տայ: Թող Ամենակալը ըլլայ ձեր պաշտպանը, իմ
սիրելի զաւակներս, ամէն—», Ու կ'աւանդէ իր
հոգին:

Եւ հայրս այդ հանդիսաւոր պահէն սկսեալ,
տասնհինգ տարեկան գեղեցիկ հօրաքոյրս պահեւ է
մեր տան մէջ, խստիւ մերժելով այցելութիւնը թեկ-
նածուներու ծնողքներուն...:

Այս պատմութիւնը ընելով նպատակ չունիմ դա-
տապարտել որեւէ մէկը, մա՛նաւանդ որ այժմ հօ-
րաքոյրս ալ գացած է միանալու իր մօր...:

Մենք, տղաքս, խենթի մը պէս կը սիրէինք մեր
հօրաքոյրը, մասնաւորապէս այն օրէն ի վեր երբ մեր
ընտանիքի անդամներուն գաղտնի խօսակցութիւն-
ները լսելով հանած էինք մեք եզրակացութիւնները
եւ գիտէինք թէ ան մեզի անհատնում գուարճալիքի
եւ խնդուքի աղբիւր կրնայ ըլլալ: Այն ատենները
մենք տասնէն տասնըհինգ տարեկան էինք, իսկ հօ-
րաքոյրը՝ իր ծմնաւամուտին մէջ կը գտնուէր...: Բայց
տակաւին աշխոյժ եւ գործունեայ օրիորդ մըն էր եւ
հակառակ մասնաւորապէս հօրս պնդումներուն ան
իր սենեակին մէջ հանգիստ չէր ընէր:

— Սիրելի եղբայր, ինծի կրնա՞ս ցոյց տալ միջոց
մը որպէսզի քու փափաքդ կատարեմ առաջ ծոյլ
մը ըլլալու...:

— Այո՛, կ'ըսէր հայրս, իմ խնդրս ծա բրէ հոգ չէ
թէ ատիկա քեզ ծուլութեան տարի:

Եւ տարօրինակը այն էր թէ երբեքէն ոչ մէկը
տեղի կուտար իր տեսակէտին եւ մէկ օր նոյն հար-

ցը կ'արժարժուէր...:

Զմեռ իրիկունները՝ մեր դպրոցէն վերադարձին
երբ սաստիկ եղանակին պատճառաւ կը հարկադրու-
էինք արգելափակուիլ մեր տունը, Վահագն՝ մեր
մէջ երիցագոյնը՝ մայրիկէն արտօնութիւն կը խընդ-
րէր որպէսզի մենք բոլորս «Օրիորդ»ին սենեակը եր-
թանք եւ «բարի իրիկուն» մը ըսելով՝ իր որպիսու-
թիւնը հարցնենք: Պատասխանը բնաւ մերժողական
չէր ըլլար: Սակայն՝ մայրիկը պայման մը ունէր.
«Զեր հայրը չտեսնէ...»:

Սենեակին դուռը կը բախէինք մեր մասնաւոր
ազդանշանով եւ առանց պատասխանի մը սպասելու
երեքս ներս կը մտնէինք եւ դուռը կը գոցէինք: Հօ-
րաքոյրը նստած կ'ըլլար անկողնին քովի բնագոցին
վրայ, ոտքերը ծալապատիկ րրած եւ ուսին ձգած
բուրդէ կարմիր վզնոց (շալ) մը՝ եղանակին պահանջ-
քէն աւելի այդ օրերու սովորութիւնը յարգած ըլ-
լալու համար:

Մեզ տեսնելով, անոր այլապէս սառն դէմքը
կ'առնէր գոյն մը որուն կ'ընկերանար տաք ժպիտ
մը: Երեքս ալ կը փաթթուէինք իր վզին եւ ան մեր
իւրաքանչիւրին այտերը համբուրելէ ետք մեզի ան-
պատճառ կը հիւրասիրէր կարկանդակներով կամ ա-
նուշեղէնով զորս ինք յատկապէս եւ միայն մեզի հա-
մար պատրաստած կ'ըլլար:

Ան եւ մայրիկը սրտակից բարեկամուհիներ էին:
Մեր հօրաքրոջ անհանգստութիւններուն ժամանակ,
մանաւանդ վերջինին՝ երբ ան ստիպուեցաւ շաքաթ-
ներ ամբողջ իր անկողինը չլքել. իրիկունները մեր
սովորական այցելութիւններուն անպայման կը ստա-
նայինք մեր կարկանդակներն ու միրգերը: Անշուշտ,
մայրս Եիգ չէր խնայեր որպէսզի մեր հօրաքրոջ հիւ-
րասիրութիւնը չտուժէր իր հիւանդութեան պատ-
ճառաւ...:

Իրիկուն մը՝ երբ սաստկաշունչ քամիի մը կուրծք տալով դպրոցէն տուն կը վերադառնայինք: Վահագն եղբայրս յանկարծ Վրէժին եւ ինծի նշան ըրաւ ապաստանիլ հովէն պատսպարուած փողոցի անկիւն մը՝ եւ ըսաւ.

— Այսօր խաղ մը խաղանք, ա'յնպիսի խաղ մը՝ որ ըլլայ եզակի իր տեսակին մէջ: Նա գոնէ, սկսած եմ հասկնալ թղթախաղի այն բոլոր աճալարարութիւնները զորս հօրաքոյրը իբր «նորոթիւն» մեզի կը կատարէ: Իսկ իր պատմութիւնները ... չեմ խօսիր ատունց մասին:

— Միշտ դժգոհելու բան մը կը գտնես, ըսաւ Վրէժ: Նախ տուն երթանք, վերջէն կը խորհինք:

Բայց Վահագն անդրդուելի կը մնար, որովհետեւ ան իր որոշումները տակ էտ լոկ ձեւակերպութեան համար կը դիմէր մեր կարծիքին...:

Վահագն քանի մը բառով պարզեց իր միտքինը: Խաղը իրապէս արտոսովոր խաղ մը ըլլալ կը խոստանար, որով մենք առանց ժամանակ կորսնցնելու տուն գացինք:

Եւ ահաւասիկ այն դէպքը զոր մեր տնեցիք ծիծաղի առիթ մը ստեղծելու համար կը պատմեն:

Այդ երեկոյ սովորականին պէս մտանք մեր հօրաքրոջ սենեակը եւ իրեն յայտնեցինք թէ փորձելու համար իր ունեցած սէրը մեզի նկատմամբ՝ իրեն պիտի առաջարկենք խաղ մը՝ զոր վստահ էինք պիտի չմերժէր:

— Անշո'ւշտ, ձեզ մերժե՛լ ...:

Անմիջապէս գտանք քանի մը հին սաւաններ զորս կտրելով պատրաստեցինք պատաններ, գորգին վրայ պառկեցուցինք մեր սիրելի հօրաքոյրը եւ պատանակապ ըրինք զայն, ճի'շդ Ղազարոսին նման (պատկերը տեղ մը տեսած էինք...), յետոյ՝ երկու-

ական մոմ զետեղեցինք իր ոտքերուն եւ գլուխին մօտ, եւ պատուիրեցինք որ աչքերը խփէ եւ անշարժ մնայ:

Պատուհանին փեղկերը գոցեցինք եւ սկսանք փնտռել «Սողոմոնի Գանձերը» ...: Իբր սնտուկը բացինք եւ զարմացանք թէ մեծ մայրս ա՛յնքան գոհարեղէններ եւ մետաքսեղէններ նուիրեր էր իր դստեր եւ սնտուկը կրկին գոցեցինք: Մենք երեքս այդ մոմերու լոյսին մէջ շատ կը նմանէինք պատմական ծովահէններու կամ փարաւոնական դամբաններ թայլող աւազակներու ...: Բայց, որպէսզի այս մեր արկածախնդրութիւնը կարելի եղածին չափ «իրապաշտ» ըլլար, ուրիշ սնտուկի մը մէջէն կերանք այն բոլոր պահեստի համար զետեղուած անուշեղէնները, ուտեստեղէններն ու միրգերը, որոնք, վստահ էինք մեզի համար պահուած էին...:

Եւ մեր սիրելի հօրաքոյրը կը լսէր այս բոլորը, անկասկած իր աչքին պոչովը կը տեսնէր ալ, եւ սակայն կը լռէր..., իրեն վիճակուած մեռելական դերին պահանջած անդորրութիւնը պահելով ...:

Քիչ ետք մենք սենեակէն կամացուկ մը դուրս սարդեցանք նոյնպէս մեր դերին պարտադրած ... լռութիւնը պահելով եւ «մեռել» (հօրաքոյրը) լքեցինք գետինը իր պատանքաւոր վիճակին մէջ:

Մեր քաջագործութիւնները ունեցան իրենց արժանի լրումը...: Այդ գիշեր հայրս սովորականէն կանուխ տուն եկաւ, զարմացաւ թէ տակաւին մենք մեր դըպրոցի զգեստները կը կրէինք: Յետոյ, հարցուց. «Ո՛ւր է քոյրս», չըլլայ թէ անհանգստութիւն մը ունենայ:

Մենք, «աւազակներս» իրարու երես նայեցանք, անմիջապէս անդրադարձանք մեր գործած ծանր սըլխալին վրայ, բայց տեղերնիս անշարժ մնացինք:

Մայրս անմիջապէս օգնութեան հասաւ. «Խնչու

անհանգիստ պիտի ըլլայ, քան մը չունի, երթամ իր սենեակը եւ ստուգեմ»:

Հայրս կը սպասէր մօրս վերադարձին: Մենք ալ կը սպասէինք նոյնպէս, մենք մեր սիրելի հօրաքոյրը ծագած էինք՝ շարժելու անկարող վիճակի մէջ, եւ երկու մոմակալ աշտանակ կը հսկէին իր վրայ: Մայրըս այս տեսարանէն կամ մարած եւ կամ խնդուքէն անշարժացած ըլլալու էր:

Ինչ կայ, ինչպէս է, հարցուց հայրս մտահոգ

— Ոչինչ, կը քնանար...:

— Ուշանալդ քիչ մը տարօրինակ կը գտնեմ, ըսաւ հայրս, վստահաբար դժգոհ իրեն տրուած այս բացատրութենէն:

Մայրս այդ իրիկունն մեր առջեւ հօրս չպատմեց իր տեսածը, սակայն շուտով այս դէպքին մանրամասնութեանց տեղեակ էին մեր ազգականները. որովհետեւ, գիւղի մը մէջ եւ մանաւանդ ձմեռ ատեն, երբ կղզիացած ես արտաքին աշխարհէն, խօսակցութեան նիւթ հայթայթող ամենահասարակ դէպքն իսկ լաւ ընդունելութիւն կը գտնէ ներկաներէն. ո՞ւր մնաց «Սողոմոն Արքայի Գանձեր»ուն նման հետաքրքրական եւ «ինքնատիպ» դէպք մը...:

Այդ յիշատակելի իրիկունէն քանի մը օր ետք երբ հօրեղբայրներս մեզի այցելութեան եկան, մայրս պատմեց այդ եզակի «կողոպտւոր», մեզի անուղղակիօրէն տեղեկացնելով մանրամասնութեանց որոնց ծանօթ չէինք.

— Դուռը բացի եւ պահ մը սոսկում մը ունեցայ: Գետինը, գորգին վրայ պառկած էր «հանրմ»ը, ձեռքերը կուրծքին վրայ խաչածեւ եւ ոտքէն մինչեւ գլուխը ճերմակ պատանքներու մէջ: Իր գլխուն եւ ոտքերուն կողմը զետեղուած մոմակալները հան-

գուցեայի մը տպաւորութիւնը կուտային իրեն: Երեսս խաչակնքեցի եւ սենեակէն ներս մտայ, դուռը ետեւէս գոցելով: Վախցայ թէ ամուսինս ներս կուգայ:

«Մի՛ վախնար», րսաւ «հանրմ»ը, տեսնելով շրւարած եւ ահաբեկած իմ այդ վիճակս, ես քակտիւն մեռած չեմ...»: «Յիսուս Քրիստոս, րսի, ուրեմն ի՞նչ ունիս»: «Ոչինչ, րսաւ, միայն թէ չարածնիւ երբ զիս այսպէս ձգեցին: Հոգի՛դ սիրեմ, զնա՛, ըսէ որ եթէ իրենց ծովահէնութիւնը լրացաւ գան եւ պատանքներս քակեն: Սառեցայ... անշարժութենէս»:

Ահաւասիկ այն պատմութիւնը զոր մինչեւ այսօր տակաւին մեր տան մէջ կը պատմեն ամէն անգամ երբ խնդալու նիւթ կը փնտռեն: Կ'ընդունիմ թէ այս դրուագը խնդուքի եւ ծիծաղի առիթ կուտայ: Կ'ընդունիմ նաեւ թէ կարելի է խնդալ եւ ծիծաղիլ ուրեւ նիւթի կամ որեւէ անձի վրայ, այնքան ատեն որ ուզէք այդպէս ընել: Իրականութիւնը սա է. Հօրաքրոջս միտքը վստահաբար այնքան «առողջ» էր որքան որեւէ քնականոն անձի մը միտքը: Աւելին, ան ունէր բաւի սիրտ մը, որ ճանչցաւ կեանքի մէջ յուսախարութիւնը:

Թէ ի՞նչպէս չար աշխարհի մը մէջ բաւեցեր կը դասուին «միամիտ»ներու եթէ ոչ «խենթեր»ու կարգին, եւ թէ ո՞րքան սրտեր արիւնաքամ կ'ըլլան խորտակել չգիտնալնուն համար տիրող նախապաշարումները, ատիկա դժուար է ըսել: Իսկ այն փոքր դէպքերը զորս պատմեցի, կերպով մը մեզի կը յիշեցնեն թէ՛ կեանքը լոկ կատա՛կ մըն է...:

ԳԱՍՊԱՐ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

ՈՐ ԻՐ ՆԱԽԱԿՆԵՐԸ ԻՆԾԻ ԳՐԵԼ ԿՈՒՏԱՐ...

Աշխարհի վրայ կան շատ մը բաներ զորս կը սիրեմ եւ կան շատ մը բաներ զորս ոչ միայն չեմ սիրեր, այլ երբ ամէն անգամ ատոնց խօսքը կ'ըլլայ, անբացատրելի դժկամակուծիւն մը կ'ողողէ բովանդակ էութիւնս եւ զիս կը ձգէ կէս-տխուր, կէս-մելամաղձոտ վիճակի մը մէջ:

Եւ նամակ գրելը իմ չսիրած բաներէս մէկն է...: Այս էր եղածը, պիտի ըսէք: Գրե՛լ... նամակ գրել, ատոր մէջ չսիրելիք ի՞նչ կայ...:

Հա՛ւ, ձեզի պիտի ըսեմ թէ ի՞նչ կայ:

Իմ ծնած գիւղիս մասին շատ բան չյիշելուս համար, անցնի՛նք իմ բնակած գիւղս, որ Գահիրէէն շո-

գեկառքով երկու ժամուան ճամբայ է եւ ցորենի մշակութեան կեդրոն մը:

Այն ատենները՝ ես հագիւ տասը տարեկան տղայ մը եւ Ազգային Նախակրթարանին աշակերտ՝ դասարանիս ոչ առաջինը եւ ոչ ալ վերջինն էի. կրնամ ըսել թէ՝ նոյնիսկ վերջիններուն առաջինն էի... Սակայն ուսուցչուհիս Օր. Ք... ամուսնականու յոյսը կտրած օրիորդ մը՝ մեզի տուած իր այցելութիւններուն ժամանակ մայրս կը վստահեցնէր ըսելով՝ «Տիկին, եթէ Արսէնը քիչ մը նուազ խաղայ, եթէ դասարանին մէջ իր առջեւի նստարանին վրայի աշակերտին պատկերը չգծէ (եւ եթէ առաջին կարգը նստի, ի՞մ դիմանկարս չգծէ...) այն ատեն՝ թերեւս իր դասարանին առաջինը հանդիսանայ...»:

— Կը հաւատա՞մ, կ'ըսէր մայրս: (Այսինքն՝ գըծագրութեան լաւ ծիրք մը ունենալուս ..):

Այս էր կացութիւնը, ո'չ աւելի ոչ պակաս, երբ (յանցանքը ի՞մս է) գրել սորվեցայ, կամ թէ՝ մեր գիւղի Գասպար Սինականը այնպէս կարծեց թէ՝ ես «տիրացած» էի այդ «արուեստին» (ոչ թէ գրելու, այլ՝ նամակ գրելու...):

Եւ իրիկուն մը, երբ իմ չար բախտէս ես շա՛ն մը պէս յոգնած էի — քրտինքներու մէջ, ծանր պայուսակս կռնակս առած, անօթի, շարժելու անկարող — ա՛խ, կ'ըսեմ, այդ անիծեա՛լ իրիկունը տեսայ թէ մեր տան անթրե՛ն հիւր մը կար, որ կարծէք դիտումնաւոր կերպով մուտքի այդ բաժինը նստած էր որպէսզի ներս մտածիս պէս օծիքիս փակչի ըսելով:

— Բարի՛ եկար, իմ պզտիկ բարեկամս, ներսէս Նայիրեանին մանչը: Անունդ ի՞նչ է:

Պատասխանեցի:

Խօսողը, անշուշտ, Գասպար գիւղացին էր որուն «աղա» մակդիրը կուտային որովհետեւ իր ծննդա-

վայրին մէջ լաւ դիրքի տէր (արտեր, ոչխարներ, այգիներ ոչ թէ՝ «սպաշտօն») մէկն էր, որ այժմ կորսնցուցած էր իր ամբողջ ունեցածը, եւ աւելի՛ն, իր ընտանիքը, կրնը եւ իր երկու երխտասարդ զաւակները:

— Է՛հ քսաւ Գոսպար աղան, իր լայն բերնին լայն խնդու քովը, որ միշտ ալ խնդո՞ւք չէր. Է՛հ, ըսել է այժմ զրո՞ւ սորվեցար Ապրի՛ս. ապրի՛ս:

Եւ իր բերանը նորէն կամաց մը բացուեցաւ եւ սկսաւ խնդա՛լ. «հա՛. հա՛»....:

Յոգնասպառ՝ պայտ սակս գետին դրի, բայց տեսայ որ մայրս ինծի օգնելու շարժում մը իսկ չէր ըներ: Իր աչքերուն նայեցայ. «Հիմա կրնա՞մ ներս երթալ, անօթի՛ եմ». բայց իր աչքերը ինծի ըսին. «Ամօթ է. պէ՛տք է այստեղ մնա՛ս» ...:

— Շատ չէ. բայց էի՛շ մը կրնամ գրել, ըսի:

— Ճի՛շդ ըսիր: Իմ ալ ուզածս ա՛յդ է. գրելդ: Քիչ է եղեր, շատ է եղեր մնաս չունի, կը բաւէ որ կրնա՞ս իմ խօսքերս թուղթին վրայ գրել: Դուն «քիչ կը գրես» բայց հրքոր շատ ըսեմ, շատ կը գրես, այնպէս չէ՞, տղա՛ս:

Հազիւ թէ բողոքի նշան մը րրի երբ մեր հիւրը ըսաւ. — Ահա, ասի՛կ քեզի թուղթ եւ մատիտ, դուն միայն ըսածներս գրէ:

— Եղածի՞ն պէս, ըսի, (այսինքն՝ բառ առ բառ):

— Այո՛:

Գրեթէ լալով իմ հսկայակազմ բարեկամիս առջեւ բիրի պզտիկ սեղան մը, եւ ոտքի կեցած ու դէմքս իրեն դարձուցած, րսի.

— Պատրա՛ստ եմ:

Բայց անկարելի էր նայուածքս կեդրոնացնել թուղթին վրայ:

Արդեօք զիս պատժելո՞ւ համար այս հին հողա-

գործը մեզի եկած էր որպէսզի իրեն «նամակ մը» գրէի: Մինչեւ հիմա ան իր նամակները որո՞ւն գրել կուտար: Ինչո՞ւ մասնաւորապէս ես էի որ պիտի չարչարուէի թուղթ մրտանլով, բայց եւ այնպէս հետաքրքրական էր գիտնալ թէ նամակը որո՞ւ կ'ուղղէր:

Արդեօք հեռաւոր երկրի մը մէջ գտած էր իր ընտանիքէն կամ պարագաներէն մէկը՝ որուն կարենար բանալ իր սիրտը եւ պատմէր այնպիսի բաներ զորս գուցէ պիտի չուզէր յայտնել մեր բնակած գիւղի բնակիչներուն:

— Հա՛, հա՛ հեռաւոր պատրաստ ես, ըսաւ Գասպար գիւղացին, որովհետեւ «պատրաստ եմ» ըսած ատենդ... պատրաստ չէիր, կ'երազէիր...:

— Անո՞ւնը, ըսի:

— Որո՞ւ անունը, ըսաւ Գասպար:

— Այն՝ որուն այս նամակը պիտի դրկես:

— Անունը վերջը կը գրես...:

— Թուականը, քաղաքը:

— Ատոնք ալ վերջը կը խորհինք...:

Հիմա գրէ այսպէս. «Սիրելի Եղբորորդիս...»

Ուրեմն իր եղբոր զաւակը ողջ է եղեր, ըսի մըտքէս:

«Սիրելի Եղբորորդիս»... (ես ալ կրկնեցի):

«Քու երկու դաւիպ աչքերէդ կարօտով կը համբուրեմ»:

(Լռութիւն):

— «Կը համբուրեմ», ըսի: Վե՛րջը:

«Եթէ ձեր կողմերը տղաս կամ միւս տղաս կամ եղբայրս, կամ իմ ազգականներէս որեւէ մէկը գրտնեմ, անոր ալ աչքերէն կարօտով կը համբուրեմ»:

«Եթէ մեր գիւղէն հայրենակիցներու հանդիպելու ըլլաս, ըսէ որ Գասպար հօրեղբայրս ձեր իւրա-

քանչիւրին բարեւներ կ'ընէ: Մի' մոռնար:

«Մենք, (սրբագրելով) ես լաւ եմ Այնքան կ'ուզեմ որ գտնէ ՕՐ ՄԸ միատեղ ապրինք: Մինակ եմ, բայց գոհ եմ. Ասկէ վերջ կը յուսամ միշտ քեզի գրել: Նամակիդ անհամբեր կը սպասեմ: Աչքերուդ սիրոյն, մի' ուշացնելու եթէ կը սիրես Գասպար հօրեղբայրդ:

(Այստեղ՝ նամակին բարեւներու մասին կրկնութիւնը).

Մնամ կարօտով հօրեղբայրդ՝

ԳԱՍՊԱՐ ՄԻՆԱԿԵԱՆ»

Մատիտը ձեռքիս մէջ կը կշռէր իր ծանրութեան հազարապատիկը: Թեւս սեղանէն վար առի ցաւով մը՝ որ չէր կրնար վրիպիլ ձեր գիւղացիին աչքերէն, որոնք տակաւին պահած էին իրենց հին օրերու զօրութիւնը: Գիւղացին իր պարթեւ հասակն ալ բերած էր այդ լեռներէն ուր ան բազմաթիւ սխրագործութիւններ ըրած էր: Գասպար մին էր մեր այն «պարզ հայորդիներէն» որոնք հերոսներու կը փոխակերպուին ամէն անգամ երբ վտանգ սպառնայ մեր Հայրենիքին եւ ճգնաժամին անցնելէն ետք՝ կրկին կը դառնան հանդարտ եւ հեզ մարդեր: Ան իր գրքալանէն հանեց փայլուն թուղթով պզտիկ տոպրակ մը շաքար եւ ինծի տուաւ ըսելով.

— Այս նուէրը քեզի համար է, բարի՛ մանչուկ:

Չափազանց կը սիրէի շաքարը որուն ինծի պատճառած ակռայի ցաւին երեսէն շատ անքուն գիշերներ անցուցած եմ...: Շնորհակալութեամբ առի պարկը եւ գրալանեցի զայն:

Գասպար աղան խնամքով ծալլեց «գրած» նամակս, եւ իր կուրծքի գրալանը դրաւ զայն, եւ «մնաք

բարով՝ մը ըսելով՝ մեր տունէն մեկնեցաւ, առանց սուրճ մը առնելու:

Մայրս այդ օր չյանդիմանեց զիս. ընթրեցի, լոգանքս առի, սովորականին պէս սիրտողութեան նստայ, նստած տեղս քնացայ եւ առտուն անկողնէս ելայ ...:

Սակայն, չեմ կրնար ճշդիւ ըսել թէ այդ օր նամակ գրել տակաւին բոլորովին չէի սիրեր...:

Իմ սիրած կերպովս դասերուն հետեւելէ ետք խումբ մը տղոց հետ մինչեւ մայրամուտ վարժարանին բակին մէջ կը խաղայինք զրօսանքի «վերջին կաթիլը» քամելու համար, երբ տնտեսը մեզ տուն կը վռնտէր ճի՛շդ այդ պահուն...:

*
* *

— Հիմա աւելի՞ լաւ կրնաս գրել, ըսաւ Գասպար աղան երբ երրորդ օրը ըստ սովորականին նորէն յոգնած տուն վերադարձայ:

Ասիկա մէկ շաբթուան մէջ իր մեզի տուած երկրորդ այցելութիւնն էր: Անպայման, կամ նամակը կորսնցուցած է եւ կամ գրածիս պատասխան մը ստացած է եւ կ'ուզէ երկար նամակ մը գրեմ իր ազգականին, ըսի իւրովի:

Գասպարի բարի դէմքը նորէն կը ժպտէր: Ան կը խնդար իր բերնին լայն խնդուքովը որ կ'երդնում թէ ամէն ինչ էր, բացի ժպիտէ կամ խնդուքէ:

Ես շփոթած էի: Իրեն հետ ունեցած իմ առաջին հանդիպումս տակաւին շատ նոր էր որպէսզի մոռցած ըլլայի որեւէ մանրամասնութիւն:

Բայց լաւ էր որ այդ ատենները ես շատ չէի հասկնար աշխարհը եւ չէի կրնար նշմարել այն ահարկու տգեղութիւնը որուն քով կայ միայն պո՛ւտ

մը գեղեցկութիւն: Ես չէի հասկնար Գասպար աղան
եւ զինք մեղքնալով մէկտեղ, տեսակ մը բարկութիւն
կը զգայի իմ մէջս հանդէպ այս գիւղացիին որ
կ'ընտրէր ճիշդ անպատեհ ժամը՝ պարկիկ մը շաքա-
րի փոխարէն ինծի նամակ մը գրել տալու համար...:

— «Սիրելի եղբօրորդիս»...:

Եւ այս անգամ ալ նոյն նամակը, նոյնը՝ բառ
առ բառ, բովանդակութեամբ, եւ ճիշդ այնպէս իբր
թէ իր առաջին նամակը ըլլար. առանց հասցէի, ա-
ռանց թուականի, առանց պահարանի...:

Այդ իրիկուն չկրցայ քնանալ՝ տասը հատ շա-
քար ուտելէս ետք...:

Մայրս նորէն ոչինչ ըսաւ:

Միթէ ան չէ՞ր տեսներ թէ ի՞նչ կը գրէի եւ ի՞նչ
դժուարութեամբ կը գրէի...: Ան կը նախընտրէր լուռ
մնալ որովհետեւ ան կը հասկնար...:

*
* *

Այժմ երբ յետադարձ ականարկ մը կը նկատեմ
պատանեկութեանս այդ տարիներուն վրայ, կը մտա-
քերեմ այդ գիւղը որ իմ ծննդավայրս չէր, գիւղը՝
ուր տասնեակ մը ընտանիք գաղթական Հայեր ու-
նէին իրենց սեփական վարժարանը որ եկեղեցի աջ
էր, եւ ուր կը սորվէինք մեր լեզուն եւ Հայկի
պատմութիւնը. կը յիշեմ գիւղացի Գասպարը իր
հաստ պեխերուն տակը «պահուըտած» լայն բերնովը
որ յատկապէս ստեղծուած էր խնդուքի համար որ
սակայն իսկական խնդուք չէր: Ահաւասիկ այս հայ-
րենազուրկ գիւղացին, որ այլեւս ծերացած էր, բայց
որուն աչքերը տակաւին շատ հեռուները կը տեսնէ-
ին, եւ կը նշմարէին նոր արշալոյսներ: Կը յիշեմ իր
անհուն հաւատքը մարդկութեան, եւ Հայրենիքին

նկատմամբ եւ այժմ կ'ըմբռնեմ թէ ան որքա՞ն մի-
նակ էր եւ թէ ի՞նչպէս ինծի գրել կուտար «նամակ-
ներ» իր այսպէս կոչուած «եղբորորդիին»՝ Մեծ Պա-
տերազմին մէջ անհետացածներու տխուր զանգուա-
ծին, գրածներս իր ծոցը կը պահէր, իր սիրտը մինակ
զգալուն պէս մեզի կուգար ինծի նորէն նամակ մը
գրել տալու եւ զայն նորէն իր գրպանին մէջ պահե-
լու համար (իւր մահէն հոգ տրցակ մը, բոլո՞րն ալ իմ
գրած նամակներս, հանեցին իր կուրծքի գրպանէն...) որովհետեւ
մինակութիւնը այս աշխարհին մէջ ճնշիչ
դարձած էր իրեն համար, եւ կամ թէ աշխա՛րհ զինք
մինակ լքած էր, առա՛նց որեւէ ազգականի մը, եւ ան
կերպ մը գտած էր զգալու թէ ինք եւս, ուրիշներու
պէս, ունի ազգականներ՝ ցրուած աշխարհի հինգ
ցամաքամասերուն վրայ եւ թէ հասցէ կամ անուն
կարելոր չէին. ազգականներ ունենա՛լն էր կարելո-
րը: Կրնային անոնք օր մը իրարու մօտ գալ, հաւաք-
ուիլ: Այդ էր իր միակ մխիթարութիւնը. Ազգահաւա-
քումը կամ՝ Հայրենադարձը, որ իրեն համար տակա-
ւին երա՛զ մըն էր:

Խղճի ամենալայն հանդարտութեամբ կ'ըսեմ թէ
բարկացած չեմ եւ ոչ ալ քէն ունիմ Գասպար աղա-
յին դէմ, հակառակ որ ան այդպէս կարծած ըլլայ
իւր նամակները գրած միջոցիս...:

Ուրեմն, ճիշդ պիտի չըլլար ըսել թէ նամակ
գրելը չեմ սիրեր, սակայն կան բաներ որոնց ամէն
անգամ երբ խօսքը կ'ըլլայ, անբացատրելի զգացում
մը կը պարուրէ հոգիս եւ բովանդակ էութիւնս, զիս
ծգելով երբեմն ուրախ, երբեմն տխուր մեղամաղծօտ
վիճակի մը մէջ...: Եւ նամակ գրելը ատոնցմէ մէկն
է...:

ՄԻԱՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

«Մէկ առաւել մէկ»ի պէս պարզ հարցերն են «անլուծելի» մարդոց համար: Մարդիկ ահեղ դժուարութիւններու առջեւ շատ աւելի ըմբռնող են քան թէ նախնական պարզութիւն ունեցող խնդիրներու առջեւ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ՝ պարզ հարցերը կը շփոթեցնեն մարդերը եւ կը հնչեն անոնց տրամաբանելու կարողութեան վրայ եւ աւա՛ղ՝ անոնց տրամադրութեան վրայ ալ: Բարդ խնդիր մը լուծելը, կը խորհին անոնք, աւելի պատուաբեր է, իրենց կարողութիւնները աւելի լիովին կ'արտաբերէ, քան թէ յստակ խնդրի մը լուծումը: Աւելի'ն. բարդ հարցերը կրնան շատ մը ծեւերով իրենց լուծումը գտնել, բայց երբ ուզուի խօսիլ պարզ բաներու շուրջ, զանոնք լուծելու միա՛կ կերպը կը գտնուի, կամ չի գտնուիր....:

... Մեր պատմութիւնը կը սկսի ասկէ ըստական ժամանակ առաջ երբ ես կ'աշակերտէի քաղաքիս մէկ օտար վարժարանը ուր ամերիկացի ուսուցիչ մը ունէինք որ մաթեմատիկոս մըն էր: Այս մարդուն համար աշխարհ կը բաղկանար թուանշաններէ: Ամէն ինչ պայման եւ արդիւնք էր: Տիեզերքը, լոյսը, մարդը — այս բոլորը ունէին իրենց բաղադրութեան ֆորմիւլները: Այս պարունը զգացում չունէր այլ՝ տրամաբանութիւն, սա՛ռն տրամաբանութիւն:

Ան քիչ մը ջղային էր հետեւաբար, կը զգուշաչ

նայինք իրեն հետ փհարանելէ. այսպէս է որ տակաւ առ տակաւ ան հեղինակաւոր անծնաւորութիւն մը դարձաւ մեզի համար:

— «Ասիկա այսպէս է»:

Մենք կը հաւատանք այնքան ատեն որ չենք գիտեր. իսկ երբ գիտցա՞նք—չենք հաւատար:

Մեր ուսուցիչը մեզի նոյնիսկ կը բացատրէր տիեզերական ճառագայթներու նման բարդ նիւթեր եւ իր խօսքերէն կը հետեւցնէինք թէ ան այս բոլորը իր քառակուսի գլխուն մէջ կուտակած էր պարզապէս մեր քթին խնդալու համար...: Ինչո՞ւ այդ պարոնը իր մեծ հմտութեամբ ասպարէզ իջած էր: Արդեօք մեր նմանները ճմլելո՞ւ, տիրապետելո՞ւ, թէ՛ խելօքցնելու համար: Հաւատացէք որ եթէ այդ մարդը ուսում չունենար իր ներկայութիւնը անտանելի պիտի ըլլար, մանաւանդ իր վեց ոտք հասակովր...:

Դասարանին մէջ տասներհինգ ուսանողի վրայ եօթը հայ էինք եւ զարմանալիօրէն մե՛ր խօսքը կը յարգուէր իբր «ընդհանուրին փափաք»ը: Մեզի համար ճշմարիտ յաղթանակի օրեր էին հայկական տօները: Երբ ինքզինքնուս արձակուրդ կուտայինք, միւս տղաքն ալ դասարան չէին երթար յարգած ըլլալու համար մեր—բացակայութիւնը...: Այս կերպով՝ մենք կը յաջողէինք օտարներուն եւս յարգել տալ մեր հերոսներուն նուիրուած օրերը: Մենք սրտանց կ'ուզէինք տեսնել որ արդարութիւն կ'ըլլայ նաեւ մե՛ր քաջերուն, որոնցմէ օտարներ լո՛ւր չունէին:

Պ. Տնօրէնը, լոկ կարգապահութեան հետեւած ըլլալու համար, կը յանդիմանէր զմեզ, ըսելով որ չէր սիրեր տեսնել այսպէս «յեղափոխական» ընթացք սակայն, ան անպաշտօն կերպով մեզի իրաւունք կուտար եւ սովորական բացակայողներուն պէս խիստ միջոցներ ծեռք չէր առներ մեզի դէմ:

— Ըսե՞մ քանի կ'ընէ մէկ առաւել մէկ...:

Երբ ատենը անգամ մը աշխարհի մեծ եւ փոքր դիւանագէտներն ու փորձագէտները խորհրդածողովներու նստին, քաղաքական, ազգագրական, եւ միջազգային բարդ խնդիրներուն գոհացուցիչ կամ ուրեւ լուծում մը գտնելու եւ անպայման ՊԱՐԶ ՀԱՐՑԵՐՈՒ առջեւ անկող կացութեան մը մատնուելու համար, չեմ կրնար չմտաբերել մեր ամերիկացի ուսուցիչը որ իր մեծ գլխով չկրցաւ տարրական հարցումի մը պատասխանել եւ շատ մը խորհելէ, հաշուելէ եւ իր գլուխը քերելէ ետք ըսաւ թէ «տրամաբանութիւն» (խելք չըսե՞ս...) ունենալու է նման հանելուկ մը չհարցնելու համար...:

Դասաւանդութեան մը միջոցին Տիգրանը ըսած էր.

— Պարոն, կրնա՞ք մեզի ապացուցանել թէ մէկ առաւել մէկ համազօր է մէկի, այսինքն՝ ամբողջութեան մը...:

— Միութեան մը, ըսաւ պարոնը ծաղրանքով: Բարեկամ, հարցումդ հարցում մը չէ:

— Այն ատեն ձեր տուած «կէս»երուն օրինակը...:

— Այո, ըսաւ ամերիկացին. եթէ ես ունիմ կէս գաղափար մը եւ դուն կը լրացնես միւս կէսը, մենք մեր գաղափարները փոխանակելով, մեզմէ իւրաքանչիւրը կ'ունենայ ամբողջական գաղափար մը: Իսկ ինչ որ ըսիք, չի պատշաճիր տրամաբանութեան:

Յետոյ, մեզի համար վիրաւորիչ շեշտով մը աւելցուց. «Ինչո՞ւ ձեր (հայերուն) հարցերը այսպէս կ'ըլլան...»:

Դասարանին մէջ բարձրացան օտար քրքիջներ: Տիգրան որ այդ օր մեր պատգամախօսն էր, բարոյական գոհացում ձեռք բերելու համար մերժեց իր

հարցումին «անտրամաքանական» ըլլալը ընդունիլ:

Այդ օրուան պատահարը տալաւորեց բոլորս եւ յետոյ պատմութիւնը տարածուեցաւ ամբողջ դպրոցին մէջ: Եթէ Տիգրան մինակը եղած ըլլար, վստահաբար տարբեր պիտի չխօսէր: Ան բնաւ այդպէս ջախջախիչ տրամաքանութեամբ չէր խօսած: Իր ծայնը հայ պատանիի մը ծայնէն շատ աւելի զօրեղ բան մըն էր. ատիկա իրաւատէր հայութեան ծայնն էր՝ ազդու եւ անկեղծ:

Այդ օր Պ. գիտնականը աւելի զիտուն վերադարձաւ իր տունը, մենք աւելի խաղաղացած, իսկ միւս տղաքը միանգամ ընդ միշտ լքեցին հայերու հանդէպ իրենց թեթեւամիտ վերաբերումը:

Թէ ի՞նչ ըսաւ Տիգրան պարզ էր, «մէկ առաւել մէկ»ին պէս յստակ, որուն պատասխանը, սակայն, մէկ էր... ինչ որ շփոթեցուցած էր հասակաւոր ամերիկացին....:

Տիգրան այսպէս խօսեցաւ.

«Եթէ բացատրենք արժէքները թիւերով, ինչպէս որ գաղափարներու համար խօսեցաք երկու կէսերուն պատկերով, մէկ առաւել մէկ կ'ընէ մէկ, երկու (միլիոն) առաւել երկու (միլիոն) կ'ընէ մէկ, այսինքն՝ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹԻՒՆ մը: Ապացոյց՝ մեկէն՝ ազգէն՝ պակսեցուցին երկու միլիոն, եւ տակաւին կը մնանք ամբողջութիւն մը, ազգ մը...»:

Երբ Տիգրան խնդիրը միլիոնի բարձրացուց՝ բրօքէսէօրին պրկուած դիմագիծը յանկարծ զգեցաւ մեղմ կերպարանք մը եւ ո՞վ հրաշք, ան ժպտեցաւ (եզակի դէպք մը):

Տրամաքանութիւնը պաշտող այդ մարդը տեսաւ թէ աշխարհի տարրական պարզութիւն ունեցող խնդիրներն անգամ «անտրամաքանական» կը թուին երբ ՀԱՇԻԻՍԻՎ կը մօտենանք անոնց..., թէ՛ ամէն

հաշիւ, ամէն թուաբանութիւն չի պատշաճիր մեռած
թիւերու օրէնքներուն, թէ՛ հարցի մը ծանօթանալու
միակ կերպը զայն սրտանց ունկնդրելն է:

Եւ այս բոլորին վրայ եկա՛ւ պատերազմ մը եւ
անցա՛ւ պատերազմ մը: Ժողովուրդներ ստրկութեան
մատնուեցան եւ ժողովուրդներ պայքարեցան որպէսզի
ազատութիւն ունենան, ինչպէս նաեւ արդար խա-
ղաղութիւն մը: Մարդե՛ր մեռան, որպէսզի այլեւս
վերջ գտնէր մարդոց ա՛յդ կերպ մեռնիլը...: Եւ հա-
յորդիներ ալ հերոսացան ապացոյցը տալով մեր ազ-
գային կենսունակութեան:

*
* *

Երբ ատենը անգամ մը աշխարհի բոլոր անկիւն-
ներէն դիւանագէտներն ու փորձագէտները կը խոր-
հրդակցին լուծելու համար դժուարին խնդիրներ, կը
մտաբերեմ մեր ամերիկացի ուսուցիչը որ իր վեց ոտք
հասակով չկրցա՛ւ հասկնալ Հայոց հարցը....:

ՆՈՐ ՌԱՀՎԻՐԱՆԵՐԸ

Պիտի ըսուի՛ր...

Կ'աղաղակէին անոնք...: Բռունցքնին բարձրացուցած դէպի Երկինք, ակռանին սեղմած ու բարկացած կ'ըսէին անոնք.— Ինչո՞ւ այս ամէնը, ի՞նչ ըրինք մենք Քեզի, որ դրիր մեզ այս ճամբուն վրայ...: Մեղանչեցի՞նք մարդկային նախնական պահանջքը՝ Ազատութիւնը — ապրելու ազատութիւնը, խղճի ազատութիւնը ուզելով: Մե՞ղք գործեցինք երբ ըմբոստացանք պահելու համար մեր պատիւը՝ անրի՛ծ, անապակ...:

Եւ չթոյլատրեցի՛ր որ կռիւը ըլլար հաւասար: Կտրեցիր մեր աջ բազուկը, ջախջախեցիր մեր գլուխը եւ լքեցիր մեզ, ըսելով — Այժմ կռուեցէ՛ք: Նոյնիսկ ա՛յն ատեն ալ ըսինք «Կռուի՛նք» եւ կռուեցանք: Կռուեցանք քառասուն օր, կռուեցանք քառասուն գիշեր...: Բայց կռուեցա՛նք: Եւ մեր թշնամիները հեշտութեամբ մը կ'իրագործէին իրենց նպատակները...:

Պիտի ըսուի՛ր...

Սառնաշունչ հովեր փչեցի՛ն, ցրուեցի՛ն զանոնք Չորս Ծագերը Երկրի...: Աւազամորրիկները, անապատներուն կրակ արեւը, գիշատիչ թռչուններն ու գազանները վերջացուցի՛ն անոնց «մարմիններուն» մնացորդնե՛րը...:

... Եւ Դո՛ւն ուզեցիր որ «այդպէ՛ս ըլլայ»...:

— Եւ եղա՛ւ այդպէս...:

*
* *

... Բայց մենք չէինք հասկնար...: Մեր տկար միտքը չէ՛ր կրնար թափանցել Քու Տիեզերական իմաստութեանդ եւ մեր անհեռատեսութիւնը մեզ ծագած էր կարծեցեալ Վախճանի մր տխուր իրականութեան առջեւ...: Չէ՞ որ մեր սո՛ւր ցաւերը մեզ ըրած էին զգայազիրկ, նոյնիսկ՝ թերահաւատ...:

Պիտի՛ բռնուի.

— Դուն չկամեցար որ այդպէս ըլլայ: Դուն ըսիր — Քանզեմ Հինը, ստեղծելու համար Նորը: Ու, Նոյեմբերէն ծնաւ ան, ծլնցաւ, կենդանացաւ եւ սկսաւ նորէ՛ն շնչել:

Եւ ան շնչեց քսանընիւց տարիներ, ան աճեցաւ զօրացաւ քսանընիւց տարի, երբ կրակով մկրտուեցաւ եւ ապացուցանեց իր հարազատութիւնը մեծ եղբայրակցութեան մէջ:

Եւ Դուն տեսար այս բոլորը եւ ըսիր. «Հա՛ւ է»...:

*
* *

Պիտի բռնուի...

Նաւարեկեալները հեռաւո՛ր ափերէն ու շտապ երկիրներէ՛ն խնամեցին իրենց վէրքերը, զսպեցին իրենց ցաւերը եւ արցունքի թա՛ց հետքերը այտերնուն՝ միշտ գորովով դիտեցին այն Աստղը որ կը փայլէր Հայրենիքի հորիզոնին վրայ. .: Ան յոյս էր իրենց համար, ան փրկութիւն էր իրենց համար: Զի՞ Տիեզերական փոթորիկէն յետոյ՝ երկնակամարին վերայ աննման ոսկի-կարմիրով մը կը փայլէր ան, աւելի յստակ, աւելի փառաւոր...:

Անսահման էր անոնց յուզումն ու ուրախութիւնը...:

Եւ օր մըն ալ՝ անոնք շինեցին նաւը՝ որ հետեւելով Նոր Աստղին ցոյց տուած ուղիին՝ տարաւ զանոնք իրենց Նոր Երկիրը, որ միեւնոյն ատեն իրենց Հին Երկիրն էր...:

Պիտի ըսուի.

Անոնք գտան զայն ա'յնպէս ինչպէս որ էր ան իրենց ձգած ժամանակ...: Եւ այդ ամէնուն վրայէն անցած էր քառօրդ դար. .: Անտէ՛ր ու խոպա՛ն էին դաշտերը: Կողոպտուա՛ծ ու աւերա՛կ էին բնակարանները, եւ գետերը կը վազէին մոլեգնաբար յորդելով իրենց անբնակ ափերուն վրայ...: Չկային պարտէզներ, չկային գառնուկներ ու հովիւներ, եւ անտառները կը բնակէին գայլեր... Չէին երգեր սոխակները, ամայի՛ էր, ամայի էր ամէն տեղ, չկար երգը գիւղացիին, չկար խնդուքը երախային, չկար ծայրը ջաղացքին, չկար ճիչը մանուկին... Կար միայն լռութի՛ւն, կար միայն լռութի՛ւն...:

Յայտնի էր որ տէրերուն բացակայութեան կեղծ տէրերը չէին յանդգնած բնակիլ հո՛ն. կարծէք անոնք կը զգային թէ «օր մը չէ օր մը» ԲՈ՛ՒՆ տէրերը պիտի վերադառնային իրենց բնակութիւնը վերահաստատելու համար այն հողերուն վրայ, որոնք անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր իրենց պապերուն պատկանած էին:

Պիտի՛ ըսուի.

Անոնք եղան Նոր Ռահվիրաները Նոր Հայրենիքին: Անոնք եկան, կարօտով երկրպագեցին, համբուրեցին իրենց հողը: Անոնք երդում ըրին չառնել հանգիստ, այլ աշխատիլ ու կերտել եւ ծեռք ծեռքի տուած աշխատանքով սրբել այն բոլոր հետքերը Ահաւոր Անցեալէն: Անոնք հսկայ դժուարութիւններու

առջեւ գտնուեցան. պայքարեցան ցուրտին դէմ,
պայքարեցան բնութեան դէմ եւ յաղթեցին անոնց:
Եւ անոնք իրենց հուժկու բազուկներով շինեցին տու-
ներ. շինեցին դպրոցներ, շինեցին մանկամասուրներ ու
եկեղեցիներ եւ միշտ շինեցին ...:

— Մե՛նք ալ պիտի հասնինք մեր եղբայրներուն:
Մե՛նք ալ պիտի ծաղկեցնենք մեր Երկիրը եւ ամբող-
ջութեամբ պիտի ընենք զայն դրախտաւա՛յր...:

Պի՛տի ըսուի, պէ՛տք է րսուի այս բոլորը.

... եւ քիչ ժամանակէն կ'առաւելցին անոնք իրենց
բոլոր խոստումները. նորէն ծաղկեցաւ Հայաստանը,
բարձրացաւ ծուխը մեր թռիւիւրներէն, գլգլաց ջուրը
մեր առուակներուն, երգեց սոխակը մեր անտառնե-
րուն, նուագեց հովիւը իր սրինգը: Նորէն լսուեցաւ
երգը մշակին, լսուեցաւ ճիչը մանուկին, լսուեցաւ
խնդուքը երախային...:

Եւ տօնելու համար իրենց այս Վերահարձը, Նոր
Ռահվիրաները ամէն տարի օր մը հաւաքուեցան
դաշտերուն մէջ եւ գլխաբաց ու ծնրադիր աղօթե-
ցին Անոր որ չէ՛ր մոռցած, չէ՛ր լքած զիրենք...:

Պի՛տի ըսուի.

Կ'ապրի՛ն, կը բազմանա՛ն անոնք...:

Պի՛տի ըսուի.

Կը խնդա՛ն անոնք...:

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹԵՐՈՒ

	Էջ
Ինչո՞ւ «Կր սիրեմ աշխարհը»	III
Նոր Նահանգը...	7
Բաբգենին Նուէրը	14
Վասիլի Քիրիաֆո	19
Իր բախսը	26
1892...	34
Վարպէս Կարօն	39
Մարդը որ ամենեւնի աւելի կ'ափեմ	44
Փոքրիկ Իշխանուհին	49
Բո՛ւն հրաշալիքը	57
Կամաւորը	62
Շէյխին Ուղին	73
Թիւ 3000 Տօսիէն	81
Իր Կեանքը եւ Կասակ մը	87
Գասբար Գիւղացին	95
Միա՛կ Պատասխանը	103
Նոր Ռահվիրաները	108

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220048523

A $\frac{\pi}{48523}$

Գիւն՝ 20 Ե. Դ.

Արսաւհ. 5 շիշիւ

Հարց՝

A. DADOURIAN,

3, Sh. Nasr el Dine Sheikhi,

Cairo West,

EGYPT.